

Energija u Jugoistočnoj Evropi

Šesti izveštaj projekta Praćenja rusko - srpskih odnosa

Energija u Jugoistočnoj Evropi

Šesti izveštaj u okviru projekta »Praćenje rusko-srpskih odnosa«

SADRŽAJ

Uvod u Izveštaj o energetici ISAC fonda	7
<i>Dr Pavel K. Baev</i>	
Nulta Opcija U Virtuelnoj Trci Gasovoda:	
Rusija i EU bi trebalo da smanje ambicije u oblasti energetike	9
<i>Dr Igor Tomberg</i>	
Perspektive saradnje između Jugoistočne Evrope i Rusije u obezbeđivanju dugoročne energetske bezbednosti kontinenta	15
<i>Dr Andraš Deak</i>	
Procena posvećenosti Rusije izgradnji Južnog toka do 2015. godine	23
<i>Dr Konstantin Simonov</i>	
Ruski energetske interesi u Jugoistočnoj Evropi	31
<i>Dr Atanas Georgiev</i>	
Bugarsko viđenje energetske pitanja Jugoistočne Evrope	41
<i>Dr Zorana Z. Mihajlović Milanović</i>	
Energetska bezbednost zemalja Jugoistočne Evrope u svetlu ruske energetske politike	51
<i>Milan Simurdić</i>	
Ruska energetska politika i Balkan	59

Uvod u Izveštaj o energetici ISAC fonda

Pitanje energije, njene proizvodnje, transporta, distribucije i potrošnje i energetske bezbednosti ne zaobilazi politički diskurs u Jugoistočnoj Evropi. Region Jugoistočne Evrope je značajan od davnina kao, pre svega, važan trgovački put. Ovaj region je danas važan ne samo kao veza istoka i zapada, već i kao buduće energetske tržište i odredište budućih energetske investicija. Energetski izazovi u ovom regionu su umnogome drugačiji nego u ostatku Evrope. Politička nesigurnost, nedostatak investicija i pad proizvodnje energije iz domaćih izvora stvorili su nedostatak energije u regionu. Ovaj nedostatak u budućnosti treba da bude rešen. Jedan od načina rešenja nedostatka energije u regionu je saradnja sa Rusijom – zemljom koja raspolaže najvećim poznatim rezervama gasa, obiljem nafte i drugih energenata. Međutim, pitanja vezana za proizvodnju i transport energenata, pored tehničke i ekonomske, imaju i svoju političku dimenziju. Centar za međunarodne i bezbednosne poslove – ISAC fond ovim izveštajem želi da doprinese otvorenoj i stručnoj raspravi o mogućnostima saradnje između zemalja regiona i Rusije u obezbeđenju dugoročne i održive energetske bezbednosti.

Malo ko, uključujući i autore članaka u ovom izveštaju, spori potrebu za saradnju sa Rusijom u obezbeđenju dugoročne energetske bezbednosti. Niko ne spori široke mogućnosti za razvoj ove saradnje. Međutim, region Jugoistočne Evrope, kome Srbija pripada i u čijem centru se nalazi ima malo mogućnosti za saradnju sa Rusijom van opšteg okvira saradnje Evropske unije i Rusije. Nema planiranih gasovoda, koji se završavaju na Balkanu! Jugoistočna Evropa je, dakle, region za tranzit energenata koji može da izvuče dosta koristi iz svog povoljnog geografskog položaja. Samim tim, svi razgovori i analize bezbedne i održive energetske budućnosti regiona uslovljeni su održivošću energetske odnosa i odnosa EU i Rusije, njihovom saradnjom, trgovinom i investicijama. Ovo je posebno u svom tekstu podvukao Atanas Georgijev, koji je istakao da bugarsko iskustvo saradnje sa Rusijom govori u prilog tome da od političke volje zavisi da li će države regiona moći da iskoriste svoj povoljni geografski potencijal i evropsku perspektivu.

Izveštaj teži da predstavi i ruski i evropski pogleda na perspektive saradnje regiona i Rusije i time postigne balans i celokupnu objektivnost. Oba autora iz Rusije, Igor Tomberg i Konstantin Simonov pre svega podvlače potrebu za depolitizacijom pitanja snabdevanja energijom i regiona i Evrope koja ponekad, kako to kaže Tomberg poprimaju „histerični karakter“. Za Rusiju je bitna sigurnost potražnje i isključivanje transportnih rizika koji su nastali kao rezultat dva „gasna rata“. Sporedna pitanja, poput pitanja posrednika u snabdevanju gasom, piše Simonov, će se u budućnosti rešiti. Tomberg naglašava da je situacija u ruskom energetske sektoru daleko od onoga što protivnici saradnje sa Rusijom prikazuju i da Rusija ima na raspolaganju mnoge alternative ukoliko saradnja sa Evropom ne bude povoljna za Rusiju. Simonov, sa druge strane, ističe čitav niz primera pozitivnih rezultata saradnje između država u regionu Jugoistočne Evrope i Rusije.

U vezi sa gasovodom *Južni tok* može se videti određena skepsa u tekstovima Andraša Deaka i Pavela Baeva. Optimistični rokovi i brzina, kao i određeni političke tendencije u odnosima između Rusije i EU, te čitav niz primera koji govore protiv planiranih rokova, navele su Deaka na zaključak da postoje pitanja u vezi sa planiranim rokom završetka gasovoda *Južni tok*. Istovremeno, Baev postavlja pitanja u vezi sa opravdanošću projekta *Južni tok* i projekta *Nabucco* uzimajući u obzir njihove stvarne troškove i perspektive.

Za Srbiju su svakako značajne evropske i regionalne tendencije u vezi sa pitanjima obezbeđenja održive energetske bezbednosti. Zorana Mihajlović Milanović i ovoga puta donosi niz primera u prilog tome da je neophodno raditi na smanjenju rastućeg energetske deficita u regionu, pre svega donošenjem potrebnog zakonodavnog okvira i rastom investicija u energetske infrastrukturu regiona. Politička pitanja naravno, preovlađuju i to Mihajlović – Milanović, čija je analiza pre svega ekonomsko-energetske, ističe. Ova pitanja detaljno i sa obiljem primera u svom tekstu obrađuje Milan Simurdić ističući sinergiju

između geopolitičkih i energetskih pitanja, te političkih tendencija koje obeležavaju postupanje kako EU tako i Rusije.

NULTA OPCIJA U VIRTUELNOJ TRCI GASOVODA: RUSIJA I EU BI TREBALO DA SMANJE AMBICIJE U OBLASTI ENERGETIKE

Dr Pavel K. Baev*

Uvod

U proleće i leto 2009. godine bili smo svedoci spektakularnog, povremeno čak grotesknog, takmičenja između Rusije i EU u obezbeđivanju novih tokova gasa u Jugoistočnoj Evropi. Konferencije u Sofiji i Pragu, sponzorisane od strane EU, podudarile su se sa skupom u Sočiju, koji je sazvao premijer Vladimir Putin, kao i sa bilateralnim razgovorima u Moskvi i Bakuu, koje su vodili predsednici Dmitri Medvedev, Ilham Alijev i Gurbangulu Berdimuhamedov¹. Generalni direktor *Gazproma*, Aleksej Miler, samouvereno je tvrdio na godišnjoj skupštini održanoj krajem juna da će gasovod *Južni tok* činiti 35% ruskog izvoza gasa u Evropu 2015. Godine. Nekoliko nedelja kasnije, uz veliku pompu, u Ankari je potpisan međuvladin sporazum o gasovodu *Nabuko*, posle čega je u avgustu usledio rusko-turski energetske sporazum.²

Zvanično, Evropska unija nema ništa protiv uključivanja gasovoda *Južni tok* u svoju viziju "južnog koridora", a Rusija je izjavila da je ravnodušna prema projektu *Nabuko*. Putin je dao samo jedan mali savet: "Pre nego što se ulože milijarde dolara u cev koja će biti zakopana u zemlju, trebalo bi videti gde će ići gas koji će prolaziti kroz tu cev."³ Kako stvari stoje sada, sredinom 2009. godine, čini se da će oba projekta biti sprovedena, u cilju otvaranja dvaju paralelnih tokova gasa prema tržištima Jugoistočne Evrope do sredine sledeće decenije.

Međutim, ni EU ni Rusija nisu uzele u obzir uticaj sve veće recesije, koja je već sada snažna i potencijalno razarajuća i usled koje su najpreciznije energetske prognoze iz razdoblja od 2006. do 2008. godine postale izrazito besmislene. Ovakvo poricanje realnosti možemo razumeti kao psihološki odgovor preraslih i relativno uspešnih birokratija koje su iznenada izgubile sigurnost i pravac. Međutim, jasno je da će vrlo brzo i EU i Rusija morati da se suoče sa vrlo neprijatnom stvarnošću i da, u skladu sa tim, smanje svoje ambicije u oblasti energetike.⁴ Sasvim je moguće da ni projekat *Nabuko*, ni projekat *Južni tok* neće preživeti ovu "korekciju", a u ovom radu ćemo sagledati moguće sprovođenje i posledice takve "nulte opcije".

Krhke osnove i besmisleno planiranje

Poslovi u vezi sa gasom trebalo bi da se razlikuju od promenljivog naftnog tržišta svojom većom stabilnošću, obezbeđenom dugoročnim ugovorima i materijalizovanom u sistemu cevovoda, koji proizvođače i potrošače drži u stalnoj i čvrstoj vezi. Ipak, u drugoj polovini prve decenije 21. veka, ovaj posao postaje sve turbulentniji i sada sve ključne

* **Dr Pavel K. Baev** je profesor i istraživač Međunarodnog instituta za istraživanje mira, Oslo, Norveška. Autor se zahvaljuje na podršci u istraživanju ruske politike u oblasti energetike, koju je dobio od Norveškog saveta za istraživanje.

¹ Uravnoteženu analizu možete pronaći u: Timothy Krysiek & Katherine Hardin: *Uslovi za saradnju? Evolucija cevovoda Četvrtog koridora i Južnog toka (Conditions for Cooperation? The Evolution of the Fourth Corridor Pipelines and the South Stream)*, Izveštaj CERA, april 2009. Dobru analizu iz ruskog ugla pružio je Mihail Zigar u *Ratu tokova*, *Kommersant-Vlast*, 18.5.2009.

² Ed Crooks: *Nema prijatelja, već samo partnera u realnoj politici oko gasovoda (No Friends, Only Partners in Pipeline Realpolitik)*, *Financial Times*, 6.8.2009.

³ Na zajedničkoj konferenciji za štampu sa italijanskim premijerom Silvijom Berlusconi, 15.5.2009. vidi (<http://premier.gov.ru/eng/visits/ru/106/2876.html>).

⁴ Ova analiza se zasniva na radu Pavla Baeva: *Takmičenje projekata za kaspijske energetske puteve: Rusija i EU se suočavaju sa ograničenjima stvarnosti (Competing Designs for Caspian Energy Highways: Russia and the EU Face Reality Checks)*, PONARS Eurasia Memo 55, Vašington: Univerzitet Džordžtaun (Georgetown University), maj 2009.

osnove deluju uznemirujuće nesigurno. Upravo je „svađa oko gasa“ između Rusije i Ukrajine u januaru 2006. otvorila oči mnogim evropskim potrošačima, koji su morali da konstatuju da su nevolje u vezi sa tranzitom samo deo kompleksnog problema, skrivenog u ključnim aranžmanima šokantno niske transparentnosti.⁵

Nakon ove mini krize visoke rezonantnosti EU je usredsredila brigu na sposobnost *Gazproma* da isporuči adekvatne količine u sledećoj deceniji, jer moćna kompanija očigledno nije dovoljno investirala u svoju osnovnu imovinu, dok je potražnja u Rusiji ubrzano rasla.⁶ Paralelno sa brigama oko izpolitizovanog ponašanja *Gazproma*, javili su se i zahtevi za smanjenjem emisija gasa i ekološkom svešću, uprkos činjenici da je prirodni gas jedan od najčistijih izvora energije. Tako je moćni lobi, koji je zagovarao „diverzifikaciju“, ispleo mnogobrojne mreže oko Brisela. Njegova aktivnost bila je fokusirana na set uputstava poznatih kao „20-20-20“. Ta uputstva elaborirana su u većem broju dokumenata, uključujući *Energetsku bezbednost i akcioni plan solidarnosti* iz novembra 2008. godine, koji predviđa da će, na nivou cena nafte blizu 100 američkih dolara po barelu, uvoz gasa u EU 2020. godine biti niži za 3-5% u odnosu na 2005.⁷

Gazprom je bio veoma uznemiren zbog ovog namernog kršenja njihovog omiljenog principa „bezbednosti potražnje“, ali su bili skloni da to tumače kao trijumf nerealnog „ekološkog“ razmišljanja. Povećali su investicije u razvoj ogromnog naftnog polja Bovanenkovskoje na Jamalu [*poluostrvo na severu Rusije prim prev*], ali je njihov glavni odgovor „političkim fobijama“ EU bio negovanje partnerstva sa velikim evropskim energetske kompanijama. Među njima su i E.ON i ENI, koje su, imajući svoje razloge za sabotiranje planova Komisije za liberalizaciju, mogle da mobilišu efikasnu podršku svojih „matičnih država“. Mogla je to biti pobeđnička strategija da „rat oko gasa“ nije u januaru 2009. godine naneo dodatnu štetu poslovnoj reputaciji *Gazproma* i izazvao u prvom kvartalu zapanjujući pad od 40% u obimu izvoza u EU.⁸ Miler i ostali čelnici *Gazproma* pokušavaju da na lice navuku masku optimizma i tvrde da će se tok vratiti u normalu u drugoj polovini godine, ali morali bi uzeti u obzir i stav da je predlog o smanjenoj potražnji u EU sve ozbiljniji.

Sigurno postoje razne varijacije između potpunog iznosa za EU i njenih opštih recepta. Na primer, za Španiju diverzifikacija znači dobijanje pristupa ruskom gasu kroz cevi. Jasno je da je u Jugoistočnoj Evropi potrošnja energije značajno niža od EU proseka (uostalom, nekoliko zemalja ove regije nisu ni članice Evropske unije), a ciljevi razvoja koji bi doveli do izjednačavanja mogu biti postignuti samo stvaranjem novih industrijskih korisnika, uz širenje sektora usluga i turizma. Ovo tržište, međutim, ima visoku elastičnost cena, a to stvara dilemu „bazara gasa“ za proizvođače i potrošače. Prvi mogu da lansiraju skupe projekte, kao što je *Južni tok* čiji je cilj da nadoknadi troškove isporučujući velike količine gasa po visokim cenama, dok drugi mogu te isporuke da koriste samo ukoliko su cene razumno niske. Očigledna pretpostavka *Gazproma* da je „era jeftinih fosilnih tečnih goriva prošla“ nalazi na vrlo malo kupaca na Balkanu.

Može li Ukrajina postati prihvatljiva alternativa?

Jedan argument koji često nedostaje u debatama o Južnom koridoru jeste taj da bi njegovo otvaranje neizbežno umanjilo ulogu Ukrajine u energetske i političke pitanjima

⁵ Jedan od novijih primera je odluka Evropske komisije da nametne visoke novčane kazne najznačajnijim nemačkim i francuskim kompanijama za formiranje kartela. Vidi: *Antitrust: Komisija kažnjava E.ON i GDF Suez sa po €553 miliona za učešće na tržištima gasa Francuske i Nemačke*, Brisel, IP/09/1099, 8.7.2009. (http://ec.europa.eu/competition/index_en.html).

⁶ Vidi rad Nadežde Viktor (*Nadejda Victor*): *Ruska gasna kriza: preteći nedostatak predstavlja težak izbor (Russia's Gas Crunch: Looming Shortfall Poses a Tough Choice)*, Vašington Post (Washington Post), 6.4.2006.

⁷ Pronicljivu analizu dao je Pierre Noël: *Beyond Dependence: How To Deal With Russian Gas*, Policy Brief 9, European Council on Foreign Relations, novembar 2008.

⁸ Kratku procenu štete možete videti kod Elene Mazneve: *Tržište je izgubljeno*, Vedomosti, 16.6.2009.

Evrope. I zaista, najnoviji ruski plan za *Južni tok* ima za cilj kapacitet od 63 bcm, što bi ostavilo svega oko 40-45% izvoza u EU preko ukrajinske teritorije. Sadašnjim sporazumom između Moskve i Ankare, putanja gasovoda preko ekskluzivne ekonomske zone Turske u Crnom moru zavisi od postavljanja drugog stuba cevovoda *Plavi tok*, kojim se njegov kapacitet povećava na 24 bcm. To bi smanjilo tranzit preko Ukrajine za još 5%, dok bi cevovod *Severni tok* preko Baltičkog mora takođe smanjio tranzit za najmanje 10%.⁹

Namera *Gazproma* (i Putina) da smanje ukrajinsku kontrolu izvoza nikad nije bila pod sumnjom, ali ono što je manje očigledno jeste anti-ukrajinski profil projekta *Nabuko*. Prvi stub (planiranog kapaciteta od 10-15 bcm) mogao bi imati pre svega političko-psihološki efekat. Međutim, puni kapacitet od 30-35 bcm predstavljao bi značajan dovod gasa iz još uvek neodređenih (ali definitivno neruskih) izvora. Zajedno sa povećanjem uvoza tečnog prirodnog gasa, ovim planom bi se smanjio udeo uvoza gasa u EU preko ukrajinske teritorije, možda i do nivoa ispod 30%.¹⁰ Nije uopšte nemoguće da i projekat *Nabuko* i projekat *Južni tok* postanu stvarnost, što bi u svakom smislu izbrisalo Ukrajinu sa evropske gasno-političke mape. Na ovoj mapi jedan od glavnih faktora će postati Turska, koja teži da ne bude samo tranzitna zemlja, već i da koncentrisanjem glavnih tokova gasa i razvojem kapaciteta za trgovinu postane „gasno čvorište“.

Uopšte nije sigurno da bi za EU, a naročito za države Jugoistočne Evrope, ovo „gasno čvorište“ predstavljalo bolji aranžman od sadašnje „učestalo konfliktne“ situacije. Jer Turska je, u istoj meri kao i Ukrajina, sklona da izvuče maksimum komercijalnih i političkih dobitaka iz kontrole nad glavnim gasovodima. Ekonomska situacija u ovoj zemlji nije ništa manje opasna, a problemi recesije utiču i na ponašanje vlade. Takođe, postoji i dodatna komplikacija: EU je zaustavila, možda čak i zauvek, prijem Turske u članstvo. Stoga frustracija proizašla iz truda koji nije urodio plodom može da navede tursku političku elitu da pritisne evropske interese, kako bi ih podsetila na neispunjena obećanja.¹¹

Pokušavajući da nastavi razvitak projekta *Nabuko*, Evropska komisija je svesna i nimalo oduševljena mogućim jačanjem energetskeg profila Turske. Otuda blic razgovori sa ukrajinskim vlastima o modernizovanju gasne infrastrukture proleća 2009. godine, čiji je rezultat bila zajednička deklaracija, koja je Moskvu toliko uznemirila da nije mogla pružiti razumnu reakciju.¹² *Gazprom*, bolje od bilo koga, razume hitnu potrebu za poboljšanjem cevovoda i pumpi u Ukrajini, koje su još od sovjetskih vremena u veoma lošem stanju. Putin i Miler su, međutim, kategorički protiv davanja novca Kijevu u tu svrhu, bez obzira na bilo kakva obećanja o stvaranju nezavisnog i transparentnog operatora. Njihov glavni plan je da smanje kontrolu ukrajinske države nad gasnom infrastrukturom na čisto simboličan udeo u vlasništvu, a da *Gazprom* postane stvarni rukovodilac, možda u partnerstvu sa E.ON i nekoliko drugih evropskih „prvaka“.

Ove „zle“ namere, koje vode do krađe „dragulja u kruni“ potpuno su neprihvatljive za ukrajinske vlasti, ali su oni takođe veoma zabrinuti zbog eventualnog gubljenja tranzitnih privilegija. Teško je potpuno se složiti sa premijerkom Julijom Timošenko, koja je na bezbednosnoj konferenciji u Minhenu rekla novinarima da je „sada pokretati pitanje o

⁹ O ruskim perspektivama, videti rad Natalije Grib: *Južna bujica*, Komersant, 18.5.2009; Ali Alijev (Ali Aliyev): *Spoljni cevovod*, Ekspert, 15.5.2009.

¹⁰ Dobro uređenu zbirku tekstova o ovoj temi pronaći ćete u knjizi koju je uredila Katinka Bariš (Katinka Barysch): *Cevovodi, politika i moć: Budućnost energetskih odnosa EU i Rusije (Pipelines, Politics and Power: The Future of EU-Russia Energy Relations)*, London: CER, 2008.

¹¹ „Politički korektnu“ procenu politike gasa Turske dao je evropski komesar za proširenje Oli Ren (Olli Rehn) u svom govoru: *Turska kao energetska čvorište za Evropu - perspektive i izazovi*, 4.3.2009. (http://www.europa-eu-un.org/articles/en/article_8535_en.htm); oštriju analizu ćete pronaći kod Katinke Bariš: *Uloga Turske u evropskoj energetskoj bezbednosti*, CER esej, London, decembar 2007. (http://www.cer.org.uk/pdf/essay_turkey_energy_12dec07.pdf)

¹² Povodom ovih razgovora, vidi članak Alena Rajlija (Alan Riley): *Gasni sporazum između EU i Ukrajine nije nerealan san (EU-Ukraine Gas Deal Is No Pipe Dream)*, Wall Street Journal, 22.4.2009; povodom ruske reakcije, videti rad Alija Alijeva: *Ljutita Rusija*, Ekspert, 24.3.2009.

zaobilaženju Ukrajine putem alternativnih gasovoda besmislena ideja“.¹³ Ova uskogruda izjava ipak sadrži i izvesan smisao, jer je ukrajinska opcija daleko najrazumnija kada je reč o uštedi. Evropska komisija je obećala da će izdvojiti dve i po milijarde evra za modernizaciju ukrajinske gasne infrastrukture, što bi moglo biti manje od polovine ukupnih troškova. Ali kapacitet ovog sistema cevovoda može se onda proširiti na 150 bcm, dok je preliminarna procena troškova za prvi stub projekta *Nabuko* oko osam milijardi evra, a račun za *Južni tok* može da dostigne dvadeset milijardi evra.¹⁴ Upravo sitne čarke između elitnih grupa čine glavnu prepreku EU da ozbiljno razmotri ukrajinsku opciju. Međutim, postoji šansa da predsednički izbori zakazani za 17. januar 2010. godine učine da se lakše upravlja Ukrajinom, dok bi sasvim verovatan odlazak Viktora Juščenka iz političke arene uklonio glavni izvor iritacije za Rusiju.

Rusija razmatra odnose sa Gazpromom – ne radi se o tome „šta ako“

Prirodni gas zauzima središnje mesto u ruskoj spoljnoj politici ne samo zbog posebnog kvaliteta ovog izvora energije, kojim Rusija obiluje u velikoj meri (čak iako je do njega teško doći), i koji ga čini tako vrednim za Evropu, već je za to i posledica posebnog učešća ruskih vlasti u visoko monopolizovanim poslovima u vezi sa gasom, koji su započeli u ranoj Putinovoj „eri“ i razvili se do sadašnje, velike, mešavine različitih interesa, tako da je nemoguće utvrditi da li *Gazprom* Kremlju postavlja ciljeve ili mu služi kao sredstvo.¹⁵ Rekonfiguracija ruskog sistema moći usled uzdizanja Dmitrija Medvedeva na vrhunsku poziciju nije se mnogo promenila u tom smislu, jer se vladajući dijumvirat i dalje blisko poistovećuje sa planovima *Gazproma*, kao što i dalje sa entuzijazmom lobira za svaki posao.

Ova simbioza bez presedana je važan izvor snage za *Gazprom*, povećavši njegovu moć prodiranja na evropska tržišta, ali je takođe uplašila mnoge države i organe EU, koji su postali skloni da ovo prodiranje smatraju neprijateljskim preuzimanjem. Taktičke prednosti su na taj način prerasle u strateški hendikep, tako da se sada svaki politički problem koji Moskva ima u evropskim odnosima, poput recimo zastoja u pregovorima o novom Sporazumu o partnerstvu i saradnji, negativno odražava na poslovanje sa gasom. Ovaj efekat možda je manje upečatljiv u poslovima sa Turskom. Međutim, teško da bi, bez ponovne procene putanje Rusije nakon rata sa Gruzijom, došlo do mobilizacije političkih i birokratskih nastojanja u EU oko projekta *Nabuko*, što srednjeročno može da ozbiljno oslabi pozicije *Gazproma* na tržištima Jugoistočne Evrope.¹⁶

Ovo ujedinjavanje Kremlja i *Gazproma*, međutim, nema stalni karakter, a sve dublja recesija već predstavlja izazov za ovu vezu, zbog činjenice da se interesi ruske države ne podudaraju potpuno sa interesima *Gazproma*. Mora se odustati od plana za povećanje domaćih cena gasa na nivo cena izvoza, a sve veći deficit u državnom budžetu primorava Ministarstvo finansija da traži ozbiljno povećanje poreza za *Gazprom*.¹⁷ Nagli pad prihoda i dobiti prouzrokovao je smanjenje od 15%, a možda čak i do 25%, u investicionom programu *Gazproma* u 2009. godini, dok će se 2010. dostupni resursi još smanjivati.¹⁸ Zdravo ekonomsko rasuđivanje diktira stavljanje u stranu, ako ne i potpuno odustajanje od plana za

¹³ Izjavu možete pročitati na njenom blogu: *Julija Timošenko na bezbednosnoj konferenciji u Minhenu*, 7.2.2009. (<http://www.tymoshenko.com.ua/ukr/news/first/7020/>).

¹⁴ Vidi članak: *Onaj koji plaća za gasovod vodi igru (He Who Pays for the Pipeline Calls the Tune)*, *The Economist*, 16.7.2009.

¹⁵ Relevantnu analizu možete pronaći u knjizi koju su uredili Svante E. Cornell & Niklas Nilsson: *Evropska energetska bezbednost: Dominacija Gazproma i alternativni kaspiski izvori (Europe's Energy Security: Gazprom's Dominance and Caspian Supply Alternatives)*, Vašington DC: Univerzitet Johns Hopkins (Johns Hopkins University), 2008.

¹⁶ Vidi: Matvej Ganapolski: *Cena reči*, *Ežednevni žurnal*, 16.7.2009. (<http://ej.ru/?a=note&id=9285>)

¹⁷ O povećanju poreza za *Gazprom*, vidi: Dmitri Butrin: *Rezervni monopol*, *Komersant*, 2.7.2009.

¹⁸ O investicionim perspektivama *Gazproma*, vidi: Petr Nereba: *Smanjenja se obavljaju na poslovan način*, *Komersant*, 14. jul 2009.

izuzetno skup projekat *Južni tok*, koji samo tvrdoglava politička volja može održavati u ovako nemogućoj situaciji.

Putin može ostati vezan za ovaj gasovod bez obzira na sve, ali njegova politička budućnost se ne može uzeti zdravo za gotovo u ekonomskom i društvenom okruženju tako drastično izmenjenom u poređenju sa „zlatnim godinama“ prosperiteta, za koji se sa velikom sigurnošću obećavalo da će trajati do 2020. godine.¹⁹ Suviše centralizovani politički režim, zasnovan na distribuciji naftnih prihoda koji ravnomerno rastu, očigledno je nadživeo svoju svrhu, a oporavak Rusije iz razarajuće recesije zavisio bi od usvajanja fleksibilnijih i efikasnijih političkih mehanizama.²⁰ Karakter ovakve transfiguracije ne može se blagovremeno uočiti u ovom trenutku (a i besmisleno je spekulirati o Putinovim ličnim izborima i opcijama). Takođe, paralele sa prethodnom krizom iz perioda od 1989. do 1992. godine nisu mnogo korisne, ali mogu dati mali uvid u vezu između dubine ekonomske krize i obima političke revolucije.

Sasvim je moguće da bi Rusija izbegla bilo kakav veliki politički kolaps i izvukla korist iz „blage“ evolucije političkog sistema. Međutim, postoji malo razloga za verovanje da bi tokom te evolucije *Gazprom* uspeo da sačuva jedinstveni pristup i vezu sa političkom vlašću. Bez ovakvog pokroviteljstva, poslovno carstvo *Gazproma* prvo bi se raspalo na marginama (na primer izbacivanjem *Gazprom-Media*), zatim bi otišlo nekoliko samostalnih jedinica (kao što su *Gazprom-Bank* i *Gazprom-Neft*) i na kraju bi transport morao da se odvoji u posebnu kompaniju.²¹ Takva demonopolizacija, koja bi sledila skicu plana reforme *Gazproma* od početka 2003. godine, trajala bi nekoliko godina. Ali, ako se počne ubedljivo, EU bi mogla da izvrši ponovnu procenu rizika energetske bezbednosti i to bi moglo da rezultira zaustavljanjem njenih planova za Južni koridor, uključujući i nesrećni gasovod *Nabuko*.

Zaključci

Još uvek se ne može u potpunosti izmeriti kumulativni uticaj jednog prekida trenda (naglog pada, za kojim je usledila nesigurna stabilizacija cena nafte) i dva bitna događaja (rusko-gruzijskog rata i rusko-ukrajinskog „rat oko gasa“) na energetske bezbednost u Jugoistočnoj Evropi. Međutim, čini se mogućim da su neposredne lekcije naučene od strane EU i Rusije, usredsređenih na izgradnju gasovoda *Nabuko*, odnosno *Južni tok*, u ozbiljnoj meri pogrešno protumačene. Glavni nedostaci ovih lekcija odnose se na resurse i rizike. EU je pretpostavila da je deset do dvanaest milijardi evra prihvatljiva cena za projekat koji nema garantovane izvore snabdevanja, kao i da je moguće upravljati rizikom otuđenja Rusije, koja je i dalje glavni izvor gasa. Rusija je bila uverena (ili, bolje rečeno, Putin) da bi trebalo potrošiti, a ne uložiti, dvadesetpet milijardi evra za projekat koji nikad ne bi pokrio troškove i da podrivanje platnog bilansa Ukrajine ne bi predstavljalo rizik već dobru priliku.

Držeći se pozitivnog razmišljanja o aktuelnoj krizi i njenoj bliskoj budućnosti (a ne o periodu nakon krize), nadali bismo se da bi se ove lekcije mogle opovrgnuti ponovnom procenom troškova, pre nego suočavanjem sa rizicima. I zaista, Rusija teško da može da ostane u stanju poricanja i posle 2009. godine, jer je prava mera budžetskog deficita priznata, a potreba za trošenjem akumuliranih finansijskih rezervi počinje da prevazilazi njihovu stvarnu veličinu. Problem za EU ne leži toliko u traženju načina prikupljanja sredstava za lansiranje projekta *Nabuko*, koliko u sakupljanju i donošenju „spasonosnog paketa“ za Ukrajinu, koja nastoji da plaća svoje mesečne račune za gas Rusiji i može biti primorana da izjavi suvereno pravo na neispunjavanje obaveza neposredno pre predsedničkih izbora. Mada je za političke lidere važno da obezbede utehu, oni moraju biti

¹⁹ Vidi: Pavel Baev: *Deset godina na vrhu: Putin drži foto sesiju i posećuje Tursku*, Eurasia Daily Monitor, 10.8.2009.

²⁰ Zdravu analizu ove transformacije pružio je Nikolaj Petrov u predavanju: *Ruski politički mehanizmi I kriza*, Bilingua, 25.6.2009. (<http://www.polit.ru/lectures/2009/06/25/crisis.html>).

²¹ Iscrpna analiza pitanja *Gazproma* može se pronaći kod Borisa Nemcova i Vladimira Milova: *Putin i Gazprom*, Nezavisni ekspertski izveštaj, Moskva 2008. (<http://www.milov.info/2008/08/putin-i-gazprom>).

svesni da ponavljanje fraze „sve će proći“ dovodi do nerazumnog poricanja. EU i Rusija će na kraju izaći iz krize, ali se neće vratiti u *status quo ante*.

Oslo, avgust 2009. godine

PERSPEKTIVE SARADNJE IZMEĐU JUGOISTOČNE EVROPE I RUSIJE U OBEZBEĐIVANJU DUGOROČNE ENERGETSKE BEZBEDNOSTI KONTINENTA

*Dr Igor Tomberg**

2009. godina – godina krize – unela je kardinalne promene u već, kako je to izgledalo, formiranu predstavu o tržištu nafte i gasa koja se činila pozitivnom. Novogodišnji «gasni rat» između Rusije i Ukrajine potvrdio je negativnu tradiciju jer je, još jedanput, demonstrirao slabost današnje konstrukcije energetskog tržišta. Pobjednika nije bilo, ali su zato gubitke pretrpeli svi – i isporučilac, i tranziter, i potrošači. Zaključci i ocene konflikta, kao i njegove posledice, u osnovi su dijametralno suprotni, i to je izraženo u kasnijim postupcima i izjavama učesnika na tržištu. Stvara se tisak da na gasnom frontu Rusija vodi rat «protiv svih». Taj antagonizam ne predstavlja ništa novo, ali ako je ranije bilo moguće smatrati da je on «diskuzivno-pozicioni», danas nezadovoljstvo zbog stavova i postupaka Moskve poprima nekakav histerični karakter. Takav politički kontekst, kao i ceo niz događaja u poslednje vreme bezuslovno utiču na perspektive energetske bezbednosti Evrope, posebno u uslovima kada se realnost svetskih tržišta nafte i gasa naglo promenila.

Novi energetski poredak

Jedan od simptoma globalne krize u sferi energetike jeste činjenica da najveća iskušenja čekaju svetsku energetiku tek posle njenog kraja. I danas se u Rusiji ponovo razmatraju ustaljeni stavovi, čak i strategije, kako bi se mogle predvideti realije vremena posle krize i kako bi se obavile pripreme za nove paradigme svetskog energetskog tržišta.

Počev od sedamdesetih godina prošlog veka celokupna strategija energetskog tržišta bila je zasnovana na ideji stalnog porasta potrošnje. Međutim, sadašnja kriza demonstrirala je suprotnu tendenciju i to ne samo u narednim godinama, već i u daljoj perspektivi za mnoga tržišta. Tržišta su se suočila sa brzim i širokim smanjenjem tražnje goriva i energije, a pri tome, kako pokazuju analize, zaokret globalne tendencije bio je pripreman odavno, a kriza, pošto se vremenski poklopila, postala je snažan katalizator dubljih razloga za stvaranje novog stanja energetskog tržišta.

Treba priznati da politika razvijenih zemalja u oblasti štednje energenata i razvoja alternativnih izvora energije postepeno počinje da daje rezultate. Smanjenje udela proizvodnja koje zahtevaju veliki utrošak energije u strukturi privrede, stalno povećanje standarda energetske efikasnosti uz trajnu ekonomsku stagnaciju već dovodi do smanjenja čak apsolutnih obima tražnje. Važno je da se u zemljama Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) novi standardi u vezi sa energetskim kapacitetima uvode na nivou normativa. A normativi i dalje važe čak i kada su cene energetskih resursa najniže, kada o konkurentnosti alternativnih izvora energije ne treba ni govoriti. Kao rezultat dobijamo smanjenje utroška energije u privredi, a u doglednoj perspektivi i smanjenje tempa rasta (ili čak apsolutnih) obima tražnje energenata u zemljama OECD. Na taj način čak delimično ispunjenje zadataka postavljenih u okviru energetskog plana Baraka Obame i evropskog programa «20-20-20», dovešće do stagnacije tražnje nafte i gasa u SAD i Evropi već u srednjeročnoj perspektivi.

Ako se tome doda koncepcija bezbednosti isporuka koja preovladava u razvijenim zemljama, težnja ka diverzifikaciji izvora uvoza, kao i podržavanje povećanja sopstvene eksploatacije, praktično će se neizbežno ispostaviti da su obimi uvoza nafte i gasa u razvijene zemlje znatno niži nego što se prognoziralo poslednjih godina.

* *Dr Igor Tomberg* je Stariji savetnik – istraživač pri Centru za istraživanje energetike, Instituta svetske ekonomije i međunarodnih odnosa Ruske akademije nauka i profesor na Moskovskom državnom institutu za međunarodne odnose (MGIMO)

U Gazpromu se oseća napetost

Početkom ove godine smanjenje tražnje na glavnim tržištima osetio je u potpunosti ruski gasni monopolista Gazprom. Pokazatelji kompanije su minus 20,8 odsto u eksploataciji za četiri meseca i dvostruko smanjenje izvoza. Osnovni razlog za neuspeh je smanjenje tražnje kako unutar zemlje (za 3,7% u februaru), tako i mnogo ozbiljnije – daleko van njenih granica. I bez obzira na to što prognoze Gazproma pretpostavljaju smanjenje isporuka Evropi za svega 5% godišnje, podaci iz prvih meseci, kao ni statistika rasta tražnje gasa u Evropi, ne predstavljaju osnovu za takav optimizam.

Ako se uz to uzme u obzir prognozirani pad cena gasa sa prosečnog nivoa od oko 400 dolara za hiljadu kubnih metara prošle godine na 210 do 230 dolara sredinom ove godine, finansijske perspektive ruskog monopola na gas nisu vedre. Zvanično planirani obim smanjenja zarade Gazproma od izvoza u Evropu iznosi za sada oko dvadeset devet milijardi dolara.

Ali, pri tome paradoksalno je jačanje uzajamne zavisnosti Evrope i Rusije u isporukama gasa. Sredinom avgusta ove godine Međunarodna energetska agencija (MEA) objavila je sveže podatke o potrošnji gasa u EU za maj. Tražnja goriva se smanjuje, konstatuje MEA: ako je u prvom kvartalu pad u odnosu na nivo iz 2008. godine iznosio 5%, prema rezultatima za period januar-maj iznosi već minus 8,5 odsto (samo u maju tražnja je smanjena za 14% do 31,3 milijarde kubnih metara). U isto vreme pad tražnje pomogao je Gazpromu da obnovi udeo na evropskom tržištu: u I kvartalu on je iznosio svega 16% (dok je godinu dana ranije bio 23%), a u maju već 32%, kako se vidi iz podataka MEA.

U Gazpromu su uvereni u to da se ne događa ništa što je posebno dramatično – kompanija će povećati izvoz u drugom polugodištu: u Evropi će popunjavati rezerve gasa u rezervoarima i setiće se glavnog principa iz njihovih ugovora sa Gazpromom – «uzmi ili plaćaj». Ali, ipak će se, prema godišnjim rezultatima, izvoz smanjiti u poređenju sa 2008. godinom za 10,5 % do 142,3 milijarde kubnih metara za Evropu i Tursku, kako glase zvanične prognoze Gazproma.

Gazprom istiskuju iz Evrope

U poslednje vreme odvijaju se promene u geografskoj strukturi evropskog uvoza gasa koje nisu povoljne za ruske izvoznike gasa. U januaru su nedostaci u isporukama ruskog goriva kompenzovani povećanjem uvoza iz Norveške, Alžira i Libije. Obimi dodatnih isporuka konkurenata nisu bili naročito veliki: prekid ukrajinskog tranzita evropski uvoznici dočekali su sa rezervoarima napunjenim «do vrha». Ipak, sama ta činjenica prihvaćena je u Briselu sa oduševljenjem, kao rezultat politike diverzifikacije, a za Gazprom čak i privremeno smanjenje udela na tržištu teško da je u sadašnjim uslovima poželjno.

Jedan od vodećih eksperata ruske gasne privrede, zamenik portparola Državne dume i predsednik Ruskog gasnog društva, Valerij Jazev, smatra da se danas «odvija kontinuirani rad na istiskivanju Rusije i Gazproma iz Evrope». Ova izjava data je na konferenciji za štampu 21. aprila ove godine.

Zvaničnici Evropske unije zaista iskazuju bojazan od politizovanog ruskog monopoliste, ali očigledni su i objektivni procesi kriznog perioda koji potkrepljuju težnju Evropljana da diverzifikuju izvore snabdevanja zbog veće energetske bezbednosti u izjavama Brisela.

Uopšte, tema energetske bezbednosti, prema tome koliko se često pominje i koliko intenzivno se o njoj diskutuje u Evropi, može, verovatno, da konkuriše temi globalne finansijske krize i njenih posledica. Kada se uzme u obzir ukupna situacija u ekonomiji – smanjenje tražnje goriva i pad njegove cene, tako velika pažnja izaziva nedoumice. Sasvim

je očigledno da Brisel rešava dvostruki zadatak: da odvuče pažnju sa realnih problema u vezi sa krizom i ne uvek uspešnih pokušaja da se ona prevaziđe, a da pri tome postavi temelje za budućnost, kada tražnja i cene energenata počnu da se povećavaju i pozicije isporučilaca (uključujući i Rusiju) budu objektivno jače.

Politički projekti gasovoda na jugu Evrope

Rastuće protivurečnosti između Rusije i zemalja potrošača njenog goriva primetne su ne samo u sferi političke ili pravne «nadgradnje», već i u konkretnim projektima organizacije snabdevanja gasom. Pitanja u vezi sa polaganjem gasovoda, uslovima tranzita goriva po svom značaju već su praktično prevazišla ranije uobičajene probleme u vezi sa smanjenjem naoružanja ili postavljanjem raketa. Nova geopolitička „igra cevovoda“ privlači sve više učesnika, nudi sve više projekata i, koliko god da je paradoksalno, često stavlja u drugi plan i devalvira jedinstveni objektivni cilj – energetska obezbeđenje ekonomskog razvoja.

Ovakav zaključak je očigledan ako se analizira ponašanje učesnika. Evropljani u svom već skoro manijakalnom insistiranju na diverzifikaciji izvora isporuka pokušavaju da nametnu Gazpromu svoja pravila igre, a ta pravila su za Gazprom očigledno neinteresantna i diskriminaciona. Očigledni su pokušaji da se istisne ruski isporučilac koji obezbeđuje jednu četvrtinu uvoza. I gde je tu energetska bezbednost?

Projekat gasovoda Nabuko obično se predstavlja kao ozbiljna pretnja ruskom izvozu gasa. Pretpostavlja se da će njime u Evropu preko Male Azije poteći iranski i turkmenski gas. Evropska unija ima nameru da na taj način smanji energetska zavisnost od Rusije. Prema mišljenju nezavisnih eksperata, Južni tok i Nabuko nisu samo konkurenti, već se međusobno isključuju zato što će potrebe za gasom u zemljama Evropske unije u perspektivi, kako je već bilo navedeno, biti znatno manje od obima isporuka koje su u ponudi.

Zvanični stav ruskih vlasti je da dva projekta gasovoda na jugu Evrope nisu konkurenti. „Što više mogućnosti bude za isporuku gasa potrošačima, to bolje“ – izjavio je potpredsednik Vlade Igor Sečin, koji je nadležan za kompleks energetike i goriva. To mišljenje poklapa se sa stavom evropskih zemalja koje su spremne da podrže oba projekta. U isto vreme trka koja se u poslednje vreme zaoštrila – koji će od projekata biti pušten brže – ne samo da ne odgovara tako uzdržanom stavu, već i šteti normalnom procesu priprema tačnih ekonomskih proračuna efikasnosti i konkurentnosti.

Razgovori o tome kako su ti projekti jedan drugome konkurencija i da je zato neophodno po svaku cenu preteći Južni tok apsolutno su neumesni zato što se za Gazprom u vezi sa aktiviranjem gasovoda Nabuko ne događa ništa strašno. Druga stvar je da je za Gazprom taktički važno da nastavi sa pritiskom na ključne zemlje u vezi sa realizacijom Južnog toka. U tom slučaju on može da stekne odmah nekoliko prednosti – sa jedne strane da ubrza samu izgradnju, a sa druge, koliko god to bilo paradoksalno, da se izbori za učestvovanje u projektu Nabuko pod uslovima koji su za sam Gazprom povoljni. Pošto dobije pristup do Nabuka, Gazprom će samo pojačati svoje prisustvo u istom Kaspijskom regionu Centralne Azije, i na evropskom tržištu (o čemu će kasnije biti reči).

Pretpostavlja se da će gasovod Južni tok proći po dnu Crnog mora iz Novorosijska do bugarske luke Varna. Dalje će dve njegove grane proći preko Balkanskog poluostrva u Italiju i Austriju mada njihove tačne trase za sada nisu utvrđene. Prema planovima, projekat treba da počne sa radom 2013. godine. Propusna moć gasovoda treba da iznosi šezdeset tri milijarde kubnih metara gasa godišnje. Ukupni obim investicije u projekat procenjuje se na dvadeset pet milijardi evra.

Memorandum o uzajamnom razumevanju u vezi sa realizacijom projekta između italijanske kompanije ENI i Gazproma potpisan je 23. juna 2007. godine u Rimu. Zatim se 8. januara 2008. godine projektu Južni tok priključila Bugarska, 21. januara Vlada Srbije i

Gazprom potpisali su paket sporazuma koji sadrži učešće Srbije u projektu. Rusija i Mađarska potpisale su sporazum o saradnji pri realizaciji projekta 28. februara. Najzad, 29. aprila projektu se priključila Grčka. Danas se u fazi usaglašavanja nalazi nacrt odgovarajućeg sporazuma sa Slovenijom, a u planu je potpisivanje međuvladinog sporazuma sa Austrijom.

Može da se dogodi da se projektu priključe druge zemlje, ali njihovo učešće ticaće se samo mreže gasovoda na kopnu. Onaj deo koji će proći po dnu Crnog mora pripadaće Gazpromu i italijanskom ENI u jednakim udelima – 50 odsto prema 50 odsto.

Projekat Nabuko pretpostavlja transport prirodnog gasa u evropske zemlje, tako što će obići Rusiju – preko Azerbejdžana, Gruzije, Turske, Bugarske, Mađarske, Rumunije i Austrije. Pri tome on treba da bude nastavak već postojećeg gasovoda Baku – Tbilisi – Erzurum. Početak izgradnje novog gasovoda planira se u 2010. godini, a početak isporuka gasa tim gasovodom planira se od 2014. godine. Njegov kapacitet je trideset jedna milijarda kubnih metara, a vrednost izgradnje je osam milijardi evra.

Dva događaja iz jula i avgusta 2009. godine još su više zaoštrila političku borbu oko konkurentskih projekata snabdevanja juga Evrope – evropskog Nabuka i rusko-italijanskog Južnog toka.

U Ankari je 13. jula potpisan međuvladin sporazum u vezi sa projektom Nabuko. Potpisali su ga premijeri Turske, Austrije i Mađarske i ministri energetike Bugarske i Rumunije.

Indikativno je da su u ceremoniji potpisivanja sporazuma uzeli učešće samo predstavnici zemalja koje će biti tranzitne, ali ne i isporučio. Uzbekistan, Kazahstan, Turkmenija, tim pre Iran, nisu preuzeli nikakve formalne obaveze u vezi sa punjenjem gasovoda Nabuko. Osim toga, krajem juna Gazprom je sa Državnom naftnom kompanijom Azerbejdžana potpisao sporazum o kupovini azerbejdžanskog gasa u perspektivi. Posle toga Baku objektivno ne može da se smatra ozbiljnim učesnikom projekta. Upravo gas sa azerbejdžanskog nalazišta Šah-Deniz trebalo je da postane izvor punjenja prve faze gasovoda Nabuko (deset milijardi kubnih metara).

U poslednje vreme govori se o Turkmenistanu kao glavnom potencijalnom isporučiocu. Turkmenistan je sumnjivo iskoristio eksploziju koja se svojevremeno dogodila na gasovodu i sada već govori o ponovnom razmatranju svoje politike u vezi sa gasom. Predsednik Gurbanguli Berdimuhamedov podržao je projekat Evropske unije – gasovod Nabuko – koji će omogućiti stvaranje novih trasa za isporuku gasa. «Pitanje suverenog prava izbora trase isporuka energenata direktno je povezano sa formiranjem njihovih cena», izjavio je Berdimuhamedov. To u prevodu znači da je Ašhabad spreman da gas proda onome ko više plati. Iako Gazprom ne želi da kupuje gas po ceni koja odgovara turkmenistanskoj strani, Ašhabad je rešen da razmotri sheme i uslove isporuka svojih energenata na Zapad, uključujući Gazprom. Mogući pravci isporuka su Evropa preko gasovoda Nabuko, Kina i Iran.

Teško da će Moskva dozvoliti Ašhabadu da učestvuje u puštanju gasovoda Nabuko u rad, a Turkmenistan za sada nema kud sa svojim gasom. Malo povećanje isporuka Iranu neće rešiti problem, a ono je ograničeno diskusijama povodom cene, iako su se avgusta ove godine strane dogovorile o izgradnji dodatnih kapaciteta gasovoda i povećanju obima kupovine turkmenistanskog gasa od strane Irana sa osam milijardi na dvadeset milijardi kubnih metara godišnje. Brzo puštanje u rad gasovoda prema Kini teško da je moguće zbog finansijskih i resursnih normi, kao i zbog nepostojanja formule cene. Ovakva situacija trajaće minimum dve-tri godine. Formalno, planira se da cev proradi sledeće godine, ali za protok značajnih obima ona neće biti spremna pre 2012, 2013. godine.

U realnosti, pretnje Turkmenistana da će promeniti svoju politiku u vezi sa gasom ili da će pokušati da „odigra na evropsku kartu“ Kremlj naročito ne uzbuđuju. Kao prvo, zbog toga što ideja da se Nabuko obezbedi resursom za račun turkmenistanskog gasa u principu ne može da se realizuje u sledećih deset godina. Za početak izgradnje gasovoda prvo treba da

se odredi pravni status Kaspijskog mora i njegovog dna – a to već mnogo godina ne uspevaju da urade države koje imaju izlaz na Kaspijsko more (Rusija, Iran, Azerbejdžan, Kazahstan i Turkmenistan). Pokušaj da se gasovod postavi po dnu Kaspijskog mora ignorišući interese ostalih zemalja u potpunosti može da izazove naglu reakciju – posebno Irana, koji ne isključuje upotrebu sile na slične pokušaje. Moskva, takođe, zbog jačanja svog uticaja na Kaspijskom moru, ne isključuje čak ni mogućnost upotrebe sile. Kako se navodi u Strategiji nacionalne bezbednosti Ruske Federacije do 2020. godine borba za resurse na Kaspijskom moru u potpunosti može da izazove „poremećaje odnosa snaga koji postoji u blizini granica Ruske Federacije”. U toj situaciji, kako je rečeno u strategiji, Rusija mora da ojača svoje vojno prisustvo u regionu. Rusija i Iran zbog toga mogu jednostavno da blokiraju proces određivanja pravnog statusa Kaspijskog mora. U poslednje vreme poklapanje interesa Moskve i Teherana dobija i praktičnu potporu: početkom avgusta oni su prvi put na Kaspijskom moru održali zajedničku vojnu vežbu uz učešće oko 30 brodova.

Dalje, u Turkmenistanu ne postoji infrastruktura za transport energenata sa zapadnih nalazišta do obala Kaspijskog mora. Pokušaji turkmenistanskog rukovodstva da je izgradi za ruski novac nisu urodili plodom. I najzad, evropsko poslovno društvo nije spremno za velika ulaganja u Turkmenistanu zato što ne veruje u bajkovite rezerve gasa u toj zemlji.

Drugi važan događaj koji je imao uticaj na raspored snaga u gasnoj konfrontaciji kod južnih granica Evrope bila je poseta predsednika Vlade Rusije, Vladimira Putina i novi sporazumi sa Turskom u sferi energetike. Prema tim sporazumima Gazprom dobija dozvolu za vršenje seizmičkih i ekoloških istraživanja u isključivoj ekonomskoj zoni Turske, a takođe i preliminarnu saglasnost za izgradnju gasovoda Južni tok. Podrška Turske omogućava da se značajno ojačaju pozicije Južnog toka. U isto vreme, izgradnja cevovoda kroz turske vode omogućava da se odabere trasa između Rumunije i Bugarske, koja se u poslednje vreme nije naročito pozitivno izjašnjavala o ruskim projektima.

U isto vreme, ni sudbina projekta Južni tok, kome su ruski predstavnici privrženi, i to podvlače svuda gde je to moguće, za sada nije sasvim očigledna.

Prema preliminarnim proračunima, vrednost izgradnje gasovoda Nabuko iznosiće osam milijardi evra, a Južnog toka je, ako se računa varijanta kapaciteta od šezdeset tri milijarde kubnih metara, dvadeset pet milijardi evra.. Uz to, posle posete Vladimira Putina Ankari, Turska je počela da se pogađa oko celog niza ustupaka u svoju korist, koji će, u slučaju da ih Rusija prihvati, dovesti do poskupljenja Južnog toka.

U uslovima kada padaju i cene i tražnja, zarada kompanije od izvoza u 2009. godini prema prognozama Ministarstva finansija, Ministarstva ekonomije i samog Gazproma može da se smanji u poređenju sa 2008. godinom za najmanje dvadeset devet milijardi američkih dolara. Pri tome, čisti dug koncerna, prema procenama, sada je veći od četrdeset sedam milijardi dolara. Osim toga, gasovodni program koncerna ne odgovara smanjenju tražnje gasa, kao ni smanjenju njegove eksploatacije u Rusiji. Ukupni izvoz ruskog gasa u zemlje koje su daleko od njenih granica iznosio je 2008. godine 158,4 milijarde kubnih metara, pri čemu je neiskorišćeni kapacitet u cevima premašio trideset sedam milijardi kubnih metara, ili 19% nominalne propusne moći. Podsetićemo da su u prvom kvartalu 2009. godine isporuke Evropi smanjene za 50%, a zvanično planirani obim smanjenja evropske zarade iznosi oko dvadeset devet milijardi dolara. To znači da najbliže perspektive infrastrukturnih ambicija monopoliste nisu blistave.

Slabljenje političke podrške Južnog toka u Evropskoj uniji zajedno sa finansijskim teškoćama Gazproma može ozbiljno da zakoči realizaciju ovog projekta. Zato nije slučajno što je na samitu o gasu u Sofiji ministar energetike Ruske Federacije Sergej Šmatko u svom govoru pomerio puštanje projekta u rad za 2015. godinu.

U međuvremenu Gazprom je obnovio razmatranje projekta «Plavi tok 2» –proširenje kapaciteta postojećeg cevovoda sa ciljem realizacije na tržištima Izraela, Libana i celog tog regiona. Ne sme se isključiti mogućnost da se radi o nastojanju da se razmotre i druge

varijante stabilnog snabdevanja gasom Južne Evrope. Ipak, realnost svetske ekonomske krize može da unese korekcije i u, reklo bi se, najčvršće političke projekte koji su i najosmišljeniji.

Ni ideja priključenja Ruske Federacije tom istom gasovodu Nabuko ne predstavlja izuzetak. Tim pre što su se pozivi Gazpromu da uzme učešće u tom projektu kao isporučilac više puta ponavljali. Premijer Turske, Redžep Tajip Erdogan, u svom govoru na ceremoniji potpisivanja sporazuma u Ankari izrazio je nadu da će Rusija, kao i Iran, učestvovati u realizaciji gasovoda Nabuko: «Mi se zalažemo za to da se Iran priključi projektu kada se steknu uslovi, a takođe se nadamo i učešću Rusije u njemu. Čak je i gore pomenuti Ričard Morningstar izrekao slatkorečivo priznanje: „Mi želimo da Rusija učestvuje u projektu kao partner, i možemo da joj damo ponudu o isporuci gasa u okviru gasovoda Nabuko“.

Jedan od mogućih scenarija razvoja događaja je spajanje svih hipotetičkih južnih gasovoda u jedinstveni projekat pod uslovnim nazivom «Južni koridor». I bez obzira na to što sve strane sada očigledno insistiraju na zaštiti sopstvenih predloga, nema smisla potpuno isključiti i takvu varijantu.

Teoretska perspektiva da se Nabuko može puniti ruskim gasom uvek je sadržala mogućnosti fine političke igre, interesantnih poteza i promena, a moguće je, i materijalnu dobit. Analizirajući perspektive širenja gasovoda Plavi tok nevoljno privlači pažnju njegovo presecanje sa trasom gasovoda Nabuko kod Ankare. Mogućnost manevrisanja obimima povećava se i zarad nastavka Plavog toka ka jugu, prema Siriji i Izraelu, na primer. Presecanja sa evropskim gasovodom mogla bi da budu odlučujući argument u konkurenciji Gazproma za izvoz azerbejdžanskog gasa. Moglo bi se računati na podršku Evropljana i u složenim pregovorima sa Turskom u vezi sa uslovima tranzita (a ne preprodaje) ruskog gasa.

U toj varijanti postoji i potencijalna mogućnost „otsecanja“ Irana od evropskog tržišta radi zamene iranskog gasa za ruski (ili za gas iz srednje Azije). Važan geopolitički zadatak Gazproma uvek je bio da usmeri gorivo potencijalnog konkurenta na Istok. Moskva nije slučajno uvek pružala podršku ne samo projektu „Mir“ gasovodu Iran – Pakistan – Indija, već je spremna da učestvuje u tako egzotičnom početku kao što je transavganistanski gasovod, koji će u perspektivi turkmenistanski gas odvesti u pravcu istoka.

Poseta Vladimira Putina Ankari demonstrirala je pojavu određene fleksibilnosti u politici Moskve. Kao dodatni bonus za dozvolu izgradnje Južnog toka Turska je od Rusije dobila principijelnu saglasnost da razmotri mogućnost uticaja na realizaciju projekta naftovoda Samsun–Džejhan. Turska je više puta pozivala Rusiju da učestvuje u tom projektu, koji treba da spoji crnomorsku luku Samsun i sredozemnu luku Džejhan i da omogući transport nafte trasom koja obilazi Bosfor i Dardanele na Crnom moru. Operatori projekta su turski holding Calik Energy i italijanska kompanija Eni. Pri tome odluka Rusije o mogućem učešću u ovom projektu nimalo neće smanjiti interesovanje ruskih kompanija za realizaciju projekta „Burgas-Aleksandropolis“ za isporuku ruske nafte u Evropu. Na taj način Rusija, isto kao i Turska, može da postane učesnik u dva faktički konkurentna projekta – moguća korist pobedila je političke preference.

Uz pitanje «pouzdanosti isporuka»

Evropska unija iznosi svoju ideju o diverzifikaciji isporuka skoro isključivo kao sredstvo za povećanje energetske bezbednosti, pošto Rusija, navodno, nije pouzdani isporučilac i prevelika zavisnost Evrope od Moskve ugrožava tu bezbednost. U «prizemnijoj» varijanti tu misao često prate sumnje evropskih analitičara u sposobnost Rusije da obezbedi gorivo za rastuće potrebe privrede Evropske unije.

Istina, tokom poslednje godine ova misao očigledno se ne iznosi više tako glasno. Pre svega, primećuje se smanjenje utroška energenata u Evropi zbog krize, i to smanjenje, kao

što je već rečeno, uticalo je na izvozne isporuke Gazproma. To je koštalo kompaniju ne samo smanjenja eksploatacije za skoro 20 procenata, već i smanjenja prodaje u Centralnoj Aziji i kod ruskih «nezavisnih» proizvođača gasa.

Ali postoje i dalje perspektive koje takođe za ruske isporučioce gasa ne obećavaju povećanje tražnje u Evropi. Prognoze potrošnje gasa u toj zoni stalno se smanjuju. U poslednjoj deceniji procene tražnje za 2020. bile su smanjene za sto osamdeset milijardi kubnih metara, i za sto trideset pet milijardi kubnih metara smanjili su se prognozirani obimi uvoza. Osnovni razlog je nova energetska politika zemalja Evropske unije, usmerena ka manjem utrošku energije u privredi i ka razvoju alternativnih izvora energije. I mada mnogi u Evropi evropske planove u tim oblastima ocenjuju kao ne sasvim realne, maglovitost perspektiva postaje već realna, a ne mitska pretnja za energetske bezbednost. Ako se uzme u obzir dužina investicionog ciklusa u energetici i potreba da se blagovremeno izgradi transportna infrastruktura, odluke je neophodno donositi danas, u uslovima ozbiljnih budžetskih ograničenja i krajnje visoke nedefinisanosti spoljnih uslova.

Nedefinisanost u procenama tražnje i odsustvo želje da se razmotre pitanja obezbeđenja „bezbednosti isporučioaca“ u Moskvi izazivaju nezadovoljstvo, i to nije slučajno. „Nova energetska strategija EU“, koja je objavljena novembra 2008. godine i koja pretpostavlja smanjenje specifične tražnje energetskih resursa za 20 % i odgovarajući pad izvoza gasa, u Moskvi je naišla na veoma jasnu reakciju: „Evropa mora da odluči da li joj je potreban gas koji se kroz cevovod isporučuje u obimima koji su ponuđeni, ili joj on nije potreban. Ako joj nije potreban, mi nećemo graditi cevovod, već fabrike za prevođenje gasa u tečno stanje i slaćemo ga na svetska tržišta“ – izjavio je Vladimir Putin posle pregovora sa premijerom Finske M. Vanhanenom i time je započeo još jednu u nizu diskusija o izboru modela razvoja izvoza gasa.

Zbog toga je u savremenim uslovima realno postaviti pitanje ne o tome da li će Rusija uspeti da popuni postojeće gasovode i one koji se planiraju, već o tome da li Evropa po obimu predstavlja dovoljno i pouzdano tržište za ruski gas i kolike su garancije za ogromne gubitke koji se od Rusije zahtevaju za obezbeđenje snabdevanja EU gasom?

Zaključak

Stabilnost tranzita ruskog gasa kroz teritoriju Ukrajine nastavlja da izaziva sumnje kod evropskih potrošača, pa čak i kod isporučioaca – Gazproma. U zoni najvećeg rizika, kao i prošle zime, nalaze se zemlje Jugoistočne Evrope, koje praktično nemaju izvore isporuke gasa koji predstavljaju alternativu tranzitnom toku kroz ukrajinsku teritoriju. Faktički, svi napor Moskve da organizuje trase za isporuku goriva u pravcu juga Evrope, koje su alternativne ukrajinskim, usmereni su ka maksimalnom isključenju tranzitnih rizika i garantovanom obezbeđenju energetske bezbednosti potrošača. Prevelika, često do nivoa histerije, politizacija tih uglavnom tehničkih i finansijskih problema izaziva nervozu i nerazumevanje u Rusiji i ima negativan uticaj na stabilnost tržišta i cena.

U današnje vreme zbog pada proizvodnje usled krize mi imamo „tržište prodavca“, a posledica toga su pokušaji pritiska na Rusiju koja je prodavac nafte i naftnih derivata. Ali, ta situacija je privremena: neizbežni izlaz iz krize i zatim neminovno povećanje tražnje i cena promeniće situaciju do njene suprotnosti. Evropa nije jedino tržište i potpuno je moguće da kriza otvara mogućnost i čak diktira potrebu da se prekine monopsonija u izvozu nafte i gasa kako za račun osvajanja novih tržišta, tako i za račun razvoja grane proizvodnje LNG. U čitavom nizu slučajeva iza nadobudnih izjava potencijalnih budućih isporučilaca – Turkmenistana, Azerbejdžana, Irana i drugih, kao i njihovih apologeta iz grupe evropskih potrošača ne stoje ni realne rezerve, niti mogućnosti njihove eksploatacije i transporta u bliskoj budućnosti.

PROCENA POSVEĆENOSTI RUSIJE IZGRADNJI JUŽNOG TOKA DO 2015. GODINE

Dr Andraš Deak*

U poređenju sa njegovim zapadnim takmacima, *Nabukom* i *ITGI*-em (Interkonektor Turska-Grčka-Italija), slučaj *Južnog toka* izgleda prosto. *Nabuko* se, na primer, susreće sa određenim brojem značajnih poteškoća, koje u najvećoj meri skoro da i ne postoje u ruskom projektu: on obuhvata nekoliko relativno malih energetske kompanija bez značajnog tržišnog portfolija ili imovine, a sputan je nerešenim pitanjima vođstva, uprkos svoj moralnoj i finansijskoj podršci SAD i EU. Tranzit kroz Tursku – sa svim ekonomskim i političkim pitanjima – biće *tvrd orah* u budućnosti, a koordinacija velikog broja različitih i često suprotnih interesa čini bilo kakvu prognozu roka za završetak radova veoma teškom.

U svetlu ovoga, Južni tok izgleda kao jasan projekat. Njegova realizacija zavisi skoro isključivo od *Gazproma*. Uz snažan status dobavljača i ogromnog portfolija evropskog tržišta, kompanija stvarno nema razloga da se mnogo brine o nalaženju dodatnih količina gasa ili potražnje, kao ni da brine o izbegavanju najvećih tržišta na tom putu. Moskva ima jaku pregovaračku poziciju u odnosu na male tranzitne države. Prema tome, nasuprot *Nabuko* projektu, realizacija *Južnog toka* je „pitanje jednog aktera“, dok ruska upornost i mogućnosti igraju gotovo odlučuju ulogu.

Izazovi i sumnje

Južni tok ima kratku, ali spektakularnu, istoriju. Juna 2007. godine ENI i *Gazprom* su potpisali memorandum o projektu, dok je Putin predstavio ideju balkanskim liderima u Zagrebu nekoliko dana pre toga. Međudržavni ugovori su bili potpisani sa Bugarskom, Srbijom i Mađarskom u januaru i februaru 2008. Godine. U 2009. godini projekat je prešao u sledeću fazu: većina studija o izvodljivosti bi trebalo da bude završena do kraja godine, čime se otvara mogućnost za potpisivanje obavezujućih ugovora. Posle nekoliko promena originalnog plana, zamišljeno je da *Južni tok* ima kapacitet od šezdesettri milijarde metara kubnih, a prema polu-zvaničnim procenama *Gazproma*, njegova izgradnja bi trebalo da košta dvadesetpet milijardi evra.¹ Ruski politički lideri, Putin i zvaničnici *Gazproma* nekoliko puta su izjavili da će mreža biti u pogonu do kraja 2015. godine.

Brzina i zamajac projekta su zaista zapanjujući. Nadimak „munjevita cev“, koji se koristi u nezvaničnom evropskom slengu, apsolutno je odgovarajući, posebno u poređenju sa sporim progresom drugih sličnih projekata u regionu. Moskva zaista izgleda odlučna i ambiciozna, zainteresovana da ima novi, ogromni tranzitni koridor u doglednoj budućnosti. Uprkos ovim utiscima, postoji ipak malo prostora za skepsu. Kritičari, uopšteno gledano, ukazuju na dva značajna tipa pitanja, koja mogu da predstavljaju pretnju projektu.

A) Prvi tip pitanja bavi se izvodljivošću, a to se opet naslanja na prethodno i uopštenije pitanje o kredibilitetu *Gazpromovih* rokova. Bili smo svedoci, na primer, velikog potcenjivanja kompleksnosti i rizika projekta *Severni tok*, što je prouzrokovalo, blago govoreći, značajno kašnjenje u izgradnji. Za polje *Shtokman*, koje je bilo prioritetan projekat pre nekoliko godina, bilo je obećano da će biti povezano na sistem gasovoda već 2013. godine, što je čak i prema mišljenju nekih partnerskih kompanija bio nerealan rok.² Razvoj polja *Bovanenkovskoye*, glavnog projekta na poluostrvu Jamal, još uvek je teško proceniti usled nedovoljno informacija o njegovom napretku. Tehnološki zaostatci i kašnjenja su uobičajeni

* **Dr Andraš Deak** (Andreas Deak) je direktor istraživanja Centra za studije proširenja EU, Centralno-evropskog univerziteta.

¹ „Truba na trillion“, *Vedomosti*, 06.02.09.

² Predstavnik Statoil Hydro, vlasnik 24% projekta, je javno izrazio sumnju u ovaj rok. Vidi: „Credit Crisis May Delay Shtokman Project“ http://www.rigzone.com/news/article.asp?a_id=70459

fenomen u industriji, ali ruski monopol možda ima previše optimističan pogleda na svoj potencijal za gradnju i sposobnost koordinacije. Ovi rizici u odnosu na ruska obećanja su spoljni. To znači da se oni ne odnose na ruske ambicije da se sagradi nova infrastruktura, već na implementaciju toga. *Gazprom* će možda loše voditi ove projekte, ali to ne dovodi u pitanje njegovu volju da izgradi ove mreže.

U pogledu prethodnog poređenja, *Južni tok* nije manje kompleksan od svojih takmaca. Na potezu od skoro 900 km od Rusije do Bugarske, cev mora biti položena na ekstremnu dubinu od 2000 metara, što je već na samoj granici naših tehnoloških mogućnosti. *Gazprom* jednostavno nema inženjerskih veština i znanja da sam radi u takvim uslovima. Štaviše, morska zona ima nerešen pravni status. S obzirom na to da nije podeljena između priobalnih država, rešenjeorskog dela gasovoda dobija političke i pravne konotacije sa, između ostalih, Ukrajinom, jednim od glavnih protivnika projekta. Takođe, skoro da ništa nije urađeno u smislu dobijanja odobrenja za operativnu proceduru pred Evropskom komisijom. Neki uslovi koji su postavljeni, na primer u međudržavnom ugovoru sa Mađarskom, nisu usaglašeni sa pravom EU, što pretpostavlja dugačak proces odobrenja u Briselu. Čak iako odbijanje od strane evropskih regulatornih tela nije mnogo verovatno, ozbiljni ustupci će morati da budu učinjeni od strane *Gazproma* kako bi pravna rešenja gasovoda bila usklađena sa komunitarnim pravom. Svi ti rizici moći će stvarno da budu ispitani tek pošto studija izvodljivosti bude završena, a pregovori o posebnim pitanjima započnu. Postavljanje rokova u tako promenljivim uslovima izgleda kao politički ili taktički korak. Ne slučajno, Moskva je već pomerila rok za konačnu realizaciju sa 2013. godine na 2015. godinu, što dodatno, ruši njen kredibilitet.

B) Ipak, prave brige u vezi sa rokovima za završetak *Južnog toka* jesu, „unutrašnja“ ruska razmatranja ovog projekta. Nije sasvim jasno do koje mere su ruski politički krugovi i, što je još važnije sam *Gazprom*, posvećeni realizaciji gasovoda u ovom vremenskom okviru. Kritičari često dovode u pitanje neke ruske izjave po različitim osnovama, kojima se ističu ogromni troškovi gradnje, već postojeći kapacitet tranzita kroz Ukrajinu i nestabilna politička i strateška razmatranja. Uzimati bilo koje od ovih razmatranja kao argument za sumnju u kredibilitet ruskih planova, ipak je stranputica. Originalna inicijativa je bila zasnovana na jednom broju različitih stimulusa, ciljeva i ponekad pristupa. Da bi se napravila validna procena, moraju se uzeti najvažnija razmatranja i analizirati se u njihovom sopstvenom kontekstu.

Međutim, pre nego što se krene u tu stranu, trebalo bi uočiti dve važne stvari. Prvo, sigurno je da je dugoročni ruski interes da sagradi novu mrežu na datom „južnom“ pravcu. Ruska frustracija u vezi sa postojećim tranzitnim putevima je neverovatno visoka. Kao što smo videli u slučaju BTS mreže naftovoda i naftnog terminala u Primorsku, svi novi sistemi bi trebalo da budu izgrađeni uz minimalne tranzitne rizike. Prema tome, sumnje bi trebalo tumačiti kao skepsu prema predstavljenom roku, a ne prema celom projektu kao takvom. Istovremeno, gasovodi *Severnog* i *Južnog toka* stvorice za tranzit 2015. godine ukupni dodatni kapacitet od 118 milijardi m³ gasa, čime će skoro udvostručiti trenutni ruski kapacitet u tom pravcu (141,6 milijardi m³ je prošlo kroz Ukrajinu i Belorusiju u 2007. godini). Prema tome, čak iako prihvatimo rusku želju da ne pravi nove gasovode kroz problematične tranzitne zemlje, može se iskazati legitimna zabrinutost u vezi sa obimom poduhvata koji može da promeni sliku celog tranzita energije kroz Istočnu Evropu.³ Kredibilitet je pitanje od posebnog značaja za male balkanske i centralno-evropske države učesnice, koje su često potpuno zavisne od tranzita preko Ukrajine. Diverzifikacija snabdevanja je veliki prioritet za njih. Ako *Južni tok* ne bude spreman na vreme, odnosno ako pretrpi značajna odlaganja, ove

³ Maximum Russian exports to Europe are projected at 200 bcm in 2015. Baltic, Finnish and most of the Turkish exports go through separate pipelines, while the CIS member Moldova gets its demand via Ukraine. This means, that total capacity needed via Belarus and Ukraine do not exceed 170-175 bcm. Calculations on the basis: *Jonathan Stern*: "The Russian Gas Balance to 2015: difficult years ahead", in: "Russian and CIS Gas Markets and Their Impact on Europe", *Simon Pirani* (ed.), Oxford Institute for Energy Studies, Oxford, 2009, pp. 54-93.

zemlje bi mogle da naprave drugačije investicione odluke, kako bi se nosile sa svojom zavisnošću. Rok je ono što je važno.

Drugo, politika Rusije da propagira buduće planove za cevovode u regionu jeftina je i profitabilna politika. U slučaju Srbije, tokom kupovine NIS-a od strane *Gazpromnefta*, *Južni tok* je bio ključni argument u prilog relativno male cene. U ovom slučaju, obećanje brze implementacije *Južnog toka* bio je ključan instrument u ubeđivanju Beograda. Ustvari, suočena sa sličnim ponašanjem Amerikanaca, Moskva nije imala drugih opcija,. SAD su takođe propagirale *Nabuko* kao prihvatljivu srednjeročnu opciju u regionu, bez bilo kakve stvarne poslovne obaveze. Koristeći *Južni tok* kao adut za pregovore, Moskva je već prikupila stvarne dobiti, čineći istovremeno samo ograničene obaveze za izgradnju istog. Postoji očigledna asimetrija između ruskog profita i dosadašnjih troškova, a u stvarnosti, politička uveravanja budućih tranzitnih zemalja samo neznatno povećavaju šansu da će *Južni tok* biti završen do 2015. godine.

Uopšteno govoreći, postoje tri glavna unutrašnja“ ruska zapažanja u vezi sa projektom *Južnog toka* koja su vredna pažnje.: prvo, gradnja nove velike infrastrukture je najlakši, ako ne i jedini, način za *Gazprom* da dobije imovinu u Evropi; drugo, Rusi bi želeli da se otarase nepouzdanog tranzitnog puta kroz Ukrajinu; treće, *Gazprom* bi želeo da sačuva svoju kontrolu nad evropskim tržištima u odnosu na svog rivala *Nabuko* i projekat *ITGI*.

Važno je shvatiti da će procena projekta *Južni tok* vrlo zavisiti od toga koji je od ova tri stimulansa najjači u svom uticaju na *Gazpromove* buduće korake. Ako bi se, na primer, *Gazprom* fokusirao prvenstveno na sticanje nove infrastrukture u ovim zemljama, mogao bi da odabere da gotovo isključivo prati sopstveni plan napretka realizacije. U ovom slučaju bez pretnje da će propustiti priliku, *Gazprom* ne bi morao da žuri da troši mnogo novca na tržišta koja je ionako već obezbedio. U isto vreme, ukrajinski tranzit je svakako glavobolja za *Gazprom*. Najveći planovi napretka razvoja *Južnog toka* su se do sada obično pojavljivali u vezi sa eskalacijom odnosa između Kijeva i Moskve. Ako prihvatimo ovo pitanje kao važan stimulans iza ruskih dejstava, stvorićemo logičnu vezu između *Južnog toka* i ukrajinskog tranzita. U ovom slučaju, malo verovatan pozitivan razvoj događaja u vezi sa ukrajinskim tranzitom mogao bi da značajno smanji rusku želju da se kreće unapred sa projektom *Južnog toka*. Na posletku, geografska struktura *Južnog toka* je gotovo identična sa *Nabuko-ITGI* mrežom., U oba slučaja oslanjali bi se, makar i delimično, na centralno-azijske kapacitete, sugerišući da se oni mogu smatrati za konkurentne projekte. Teško je zamisliti da bi *Nabuko* na primer, čak i sa procenjenim kapacitetom od samo 10 milijardi m³ (i mogućnosti za još 20 milijardi m³), ostavio dovoljno mesta za još jedan gasovod. Gradnja jedne od ovih dveju mreža bi, u najmanju ruku, značila odlaganje druge.

Moguće strategije Gazproma

Politika „nove imovine“. Vertikalna integracija i sticanje evropske imovine bio je važan cilj *Gazproma* još od njegovog osnivanja ranih devedesetih. Međutim, unutrašnje slabosti i nepovoljan bilans na tržištima gasa otežali su ostvarenje ovih ciljeva. Pošto je konsolidovao domaću situaciju, menadžment *Milera* je mogao da se stvarno vrati ovom zadatku tek 2004. i 2005. godine.

Postoje u osnovi samo dva načina da se dođe bliže evropskim potrošačima. Jedan način je ponovno pregovaranje oko *Gazpromovih* dugoročnih ugovora o snabdevanju. Budući da imaju vremenski okvir na 20 do 25 godina, ovi ugovori definišu gotovo svaki važan aspekt veze između *Gazproma* i evropskih kompanija, uključujući cenu, količinu i mesta trgovine. Za *Gazprom*, jedina mogućnost da lako promeni uslove u svoju korist, jesu retki ponovni pregovori o ovim pravnim okvirima. Od 2006. godine većina evropskih kompanija je produžila svoje ugovore na dodatnih 20 do 30 godina. Ovi uključuju, između ostalog, dostavu Nemačkoj, Austriji, Češkoj Republici, Italiji i većini balkanskih država. Novi element ovih ugovora je da su oni dozvolili *Gazpromu* da uđe na lokalna tržišta. Kompanije

„čuvari“ i nacionalni zaštitnici kao što su *ENI* ili *OMV*, garantovali su da mali deo nacionalnog tržišta bude snabdevan direktno od strane *Gazproma* ili od strane akcionarskih društava. Sve zajedno, međutim, ovo je bio relativno skroman ustupak od strane Evropljana – definitivno nedovoljan za rusku kompaniju – dok je potpisivanje dugoročnih ugovora o snabdevanju zatvorilo mogućnost za *Gazprom* da dobije dalje koncesije za sledećih 20 do 25 godina.

Gazprom ima lošu istoriju učešća u privatizaciji postojećih istočnoevropskih gasnih mreža, i pati od svih stega i prepreka koje su uzrokovane njegovim statusom monopoliste. Nova infrastruktura, međutim, posebno u slučaju skupog čuvanja gasa i prateće infrastrukture gasovoda, mogla bi biti efektivno sagrađena uz uključivanje Rusije. *Gazpromovo* prisustvo obezbeđuje značajne garancije za investitore, u smislu pitanja o snabdevanju i maksimalnom obrtu. Tipični postojeći primeri *Gazpromovog* učešća jesu primeri evolucije uloge ove kompanije na nemačkom tržištu od 1993. godine, zamena imovine *Severnog toka* i gradnja austrijskog skladišta u Hajdahu. Zapadne kompanije koje učestvuju u zajedničkim projektima mogu da budu uverene u to da Rusi više vole da koriste zajedničke objekte, obezbeđujući maksimalne profite za sve partnere. Pored prospekta finansijske dobiti partneri u *Južnom toku* imaju još jedan razlog da dopuste *Gazpromu* da dođe na njihovo domaće tržište, a to je: veća sigurnost snabdevanja. Većini ovih zemalja nedostaju značajan kapacitet za tranzit, industrijske osnove i fondovi da izgradi jeftine skladišne kapacitete. Sa izuzetkom Mađarske, nijedan od partnera nije odlučio da izgradi skladišta iz budžetnih sredstava. Uvek je jeftinije i sigurnije da se takve odluke naprave zajedno sa *Gazpromom*. *Južni tok* ne bi bio izvodljiv bez jasnih garancija *Gazproma* da će ovu novu mrežu i koristiti. Međutim, imajući imovinu *Gazproma* na svojoj teritoriji, ove zemlje će biti u boljoj poziciji u pregovorima sa ruskim monopolom i moći će da obezbede domaću nabavku.

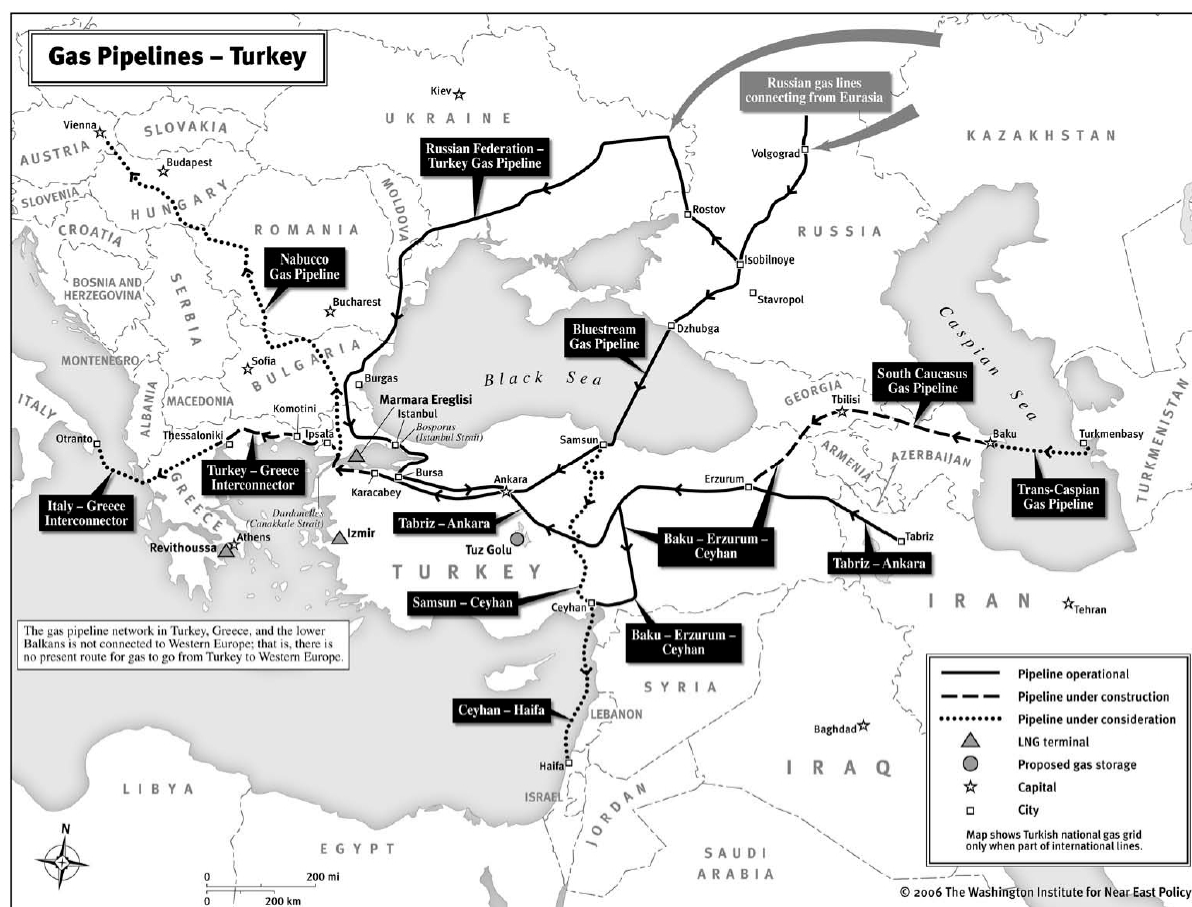
Sa ruske tačke gledišta, gradnja evropskog dela *Južnog toka* na kopnu relativno je mali i pogodan poduhvat. Dva kraka mreže ne bi koštala više od pet milijardi evra (ili čak i mnogo manje) i *Gazprom* ima dobre šanse da obezbedi većinu građevinskih narudžbina. U zamenu za finansiranje sopstvenog dela od dve do dve i po milijarde evra, *Gazprom* bi mogao da dobije direktan pristup i postane dominantan igrač na lokalnim tržištima. Nikada ne bi mogao da kupi postojeću infrastrukturu po tako niskoj ceni. Centralno pitanje za *Gazprom* jesu vankopneni deo i deo kroz rusku teritoriju, koji bi činili najveći deo ukupnih troškova projekta. Formalno, ne postoje pravne veze između ovih elemenata. *Južni tok* je sačinjen od šest nacionalnih delova, bez bilo kakve veze između njih, izuzev Putinovih obećanja. On se u ovome veoma razlikuje od projekta *Nabuko*, gde je ceo gasovod izgrađen u okviru jedne kompanije i regulatornog okvira. Moskva gradi mrežu prateći staru logiku nezavisnih nacionalnih gasovoda, što maksimizira njenu pregovaračku poziciju. Logično, *Gazprom* bi mogao da podeli implementaciju svake sekcije. Kopneni kapaciteti bi mogli lako da budu sagrađeni i snabdeveni po ugovorenih 10+10 milijardi m³ nivoa iz starog, postojećeg sistema *Progress* kroz Ukrajinu. Skupi vankopneni deo gradnje mogao bi početi, a kašnjenja bi bila, makar pravno gledano, prihvatljiva. Ova konstrukcija bi donela neke gubitke, usled duže tranzitne rute iz Ukrajine do Bugarske i potom nazad na sever,⁴ ali u zamenu za to *Gazprom* bi dobio značajnu fleksibilnost u ugovornom sistemu *Južnog toka*. Ako *Gazprom* pratio ovu logiku, rok od 2015. godine ima malo više kredibiliteta u odnosu na kopneni, gde kompanija ima više stvarnih obaveza, nego u odnosu na vankopneni deo, gde su neka zakašnjenja mnogo verovatnija.

Realizacija projekta putem ovog scenarija bi unapredila bezbednost snabdevanja za većinu država učesnica. Međutim, kako bi se pojasnili i skicirali mogući rezultati tokom faze gradnje, za male zemlje partnere bilo bi uputno da harmonizuju svoje politike u odnosu na

⁴ *Gazpromova* aktivnost je pokazala neke znake koji nagoveštavaju da ovaj scenario ostavlja otvorenim. Budući da je zakupio rumunske i bugarske tranzitne kapacitete za još 20 do 25 godina, ozbiljno ispituje oslobađanje ovog potencijala putem gradnje novog kraka gasovoda *Plavi tok* ka Turskoj. Ruski monopol još uvek insistira na renovaciji i mogućem proširenju, posebno južnog dela ukrajinskog sistema.

projekat. Pregovaranje samo sa i kroz Moskvu, i nedostatak multilateralnog okvira, luksuz je koji se u tako skupom i kompleksnom projektu ne može dozvoliti. Obavezujući rok u multilateralnom okviru je mnogo sigurniji od bilateralnih obavezivanja i političkih obećanja.

Karta 1 – Infrastruktura izvoza gasa u Tursku

Izvor : Vašingtonski institut za politiku na Bliskom istoku (The Washington Institute for Near East Policy), 2006

Strategija ukrajinskog tranzita. Ukrajinski, i u manjoj meri beloruski, tranzit već nekoliko godina je najveći izazov za *Gazprom*. Uprkos svim naporima tokom poslednje dve decenije, 70% celokupnog izvoza gasa u Zapadnu Evropu još uvek teče kroz ovu zemlju, što predstavlja neugodnu zavisnost ruskog liderstva i prouzrokuje ogromne finansijske gubitke za *Gazprom*. Smanjenje zavisnosti i gubitaka može se dostići samo putem konsolidacije ukrajinske gasne industrije prema ruskim uslovima ili prosto putem isključenja ove zemlje iz vertikalnih lanaca. Prva opcija ima visoke političke torškove i troškove prestiža, kako je i pokazano tokom dva „gasna rata“ 2006. i 2009. godine, iako bi čak i ovi troškovi mogli da se pokažu kao vrlo relativni ako bi se u obzir uzela astronomska cena gradnje alternativnog sistema. Štaviše, ukrajinska mreža gasovoda nudi ne samo najjeftiniju tranzitnu rutu u tehničkom smislu, već takođe poseduje i jedinstveni kapacitet od 34 milijarde m³ za gas, koji bi teško mogao da se zameni čak i dugoročno gledano.

Prethodnih godina, Moskva je nameravala da podrži potpuno isključivanje Ukrajine iz svog lanca izvoza. Slično govoreći i ovog puta, realistično je misliti da je pravi cilj Kremlja da oslabi ukrajinsku pregovaračku poziciju i smanji sopstvenu zavisnost putem gradnje alternativnih kanala izvoza na Zapad. Neki od ovih zadataka, međutim, mogli bi možda već biti dostignuti gradnjom *Severnog toka*, gde bi značajan deo kapaciteta (možda 20 do 30 milijardi m³) mogao da bude iskorišćen za svrhu diverzifikacije tranzita. Značajno pitanje u

pogledu napora *Gazproma* ka diverzifikaciji jeste da li će alternativni kapacitet dovoljno omekšati poziciju Kijeva, kako bi se dostigao dogovor, i do kada se to može postići? U tom smislu, promenljiva politička situacija u Ukrajini stavlja *Gazprom* u zaista nezgodan položaj. U ugovorima iz 2009. godine, *Gazprom* je pristao na pravne i finansijske obaveze da koristi barem 110 milijardi m³ kapaciteta ukrajinskog tranzita u narednih jedanaest godina. Ovo pokazuje da Moskva nije stvarno računala da će druge, nove, tranzitne rute biti dostupne u ovom periodu – iako ovo može da bude samo pesimistička pretpostavka i neka vrsta polise osiguranja za *Gazprom*. Ono što izgleda realnije jeste pretpostavka da Moskva nije odustala od sticanja imovine ukrajinskog tranzitnog sistema, koji bi, ukoliko bi se ostvario, stvorio vrlo negativnu perspektivu za *Južni tok*. Što je bolja situacija sa ukrajinskim tranzitom, manji je pritisak na *Gazprom* da krene napred sa *Južnim tokom*. U tom kontekstu važno je primetiti da je, uprkos svoj brutalnosti rusko-ukrajinskih odnosa, *Gazprom* mirno napredovao u postizanju dogovora u vezi sa putevima tranzita. Prinudio je Kijev da potpiše gotovo zapadnjački ugovor za snabdevanje i uspeo je u izolovanju Ukrajine u odnosu na ovo pitanje na Zapadu. Moskva je trijumfovala u dogovorima sa Belorusijom, a, otpisivanje mogućnosti sličnog ishoda sa Ukrajinom, makar i kratkoročno, može da bude ozbiljna greška. Rok 2015. godine za *Južni tok* je mogao da bude taktički potez nadolazećeg ogoljenog konflikta između dve strane.

Rivalska strategija. Sumnja da će *Južni tok* biti napravljen kao rivalski *Nabuko* i *ITGI* je široko rasprostranjena među zapadnim analitičarima, iako je redovno demantovana od strane *Gazproma*. Prema tim optužbama, ciljne zalihe gasa u rivalske projekte će dolaziti uglavnom iz istih, centralnoazijskih izvora i prolaziće kroz iste države. Jedina osnovna razlika bi bila ta što bi gas prodavala jedna tranzitna kompanija sama (*Gazprom*), što bi dodatno povećalo njen uticaj na ovim tržištima. Prema takvim mišljenjima analitičara, jedini cilj Moskve je da spreči gradnju zapadnih gasovoda i sačuva svoj monopol kako na strani ponude, tako i na strani potražnje.⁵ Štaviše, kontrolišući masu gasovodnih sistema na Balkanu, *Gazprom* bi čak mogao da utiče na iračko ili iransko snabdevanje Evrope.

Sve u svemu, izgleda da je *Gazpromova* osnovna filozofija u pogledu gasne industrije da pojača sve izložene strahove. Logika „onaj ko ima cev ima i gas“ prisutna je u svim investicijama *Gazproma*. Međutim, *Južni tok* je planiran da bude izgrađen u državama koje prate obavezna pravila konkurencije EU. U njima bi kapaciteti gasovoda trebalo da budu otvoreni za sve dobavljače. *Gazprom* može da zatraži izuzetak u Briselu, ali značajni deo gasovoda bi ipak trebalo da bude ponuđen i trećim licima. Čak i ako pravila nisu savršena, to znači da imati imovinu u pravnom licu može samo da poveća kontrolu nad njegovim kapacitetom, ali to ne obezbeđuje potpuni autoritet. Ukoliko Generalni direktorat EU za zaštitu konkurencije primeni pravna sredstva u odnosu na *Južni tok* i prinudi učesnike da poštuju i potpuno primene Direktivu o gasu, *Gazprom* neće biti jedini koji će koristiti gasovod. Radni, online kapacitet i veza sa turskom mrežom 2015. godine olakšali bi izvoze sa Bliskog istoka i Kaspijskog basena u Evropu, izbegavajući na taj način *Gazpromov* saldo. *Gazprom* se može nadati na nesavršenosti u regulatornom okviru, ali mnogo će zavisiti od nacionalnih i evropskih regulatornih tela u odlučivanju kako će *Južni tok* u stvarnosti funkcionisati.

U ovom kontekstu, „rivalska interpretacija“ možda ima neke logičke osnove, ali neće stvoriti crno-belu situaciju. Ustvari, relativno rani završetak *Južnog toka* će pomoći Evropi da ustanovi ugovore sa alternativnim dobavljačima. Ako *Gazprom* stvarno želi da zaustavi *Nabuko*, najbolje mesto za mešanje je Turska. Turska potrošnja se oslanja na rusku nabavku i ta zemlja se još uvek nije pridružila Evropskoj energetske zajednici. Budući da ima jako rastuću tražnju za gasom, Moskva ima mnogo veći uticaj nad Ankarom nego nad drugim državama *Nabukoa*. Neka vrsta zajedničkog upravljanja snabdevanja koje dolazi sa Bliskog istoka i iz Kaspijskog basena mnogo je realističniji scenario, nego onaj po kome će *Gazprom* sačuvati pun kapacitet kontrole nad *Južnim tokom*. Uz ponudu da *Južni tok* bude

⁵ Toby Vogel: „Will South Stream push EU off course?“, u: European Voice, 30.04.08.
<http://www.europeanvoice.com/article/imported/will-south-stream-push-eu-off-course-/60547.aspx>

kanal za tranzit i garancije pouzdanog snabdevanja Ankare, *Gazprom* bi mogao da traži deo gasnog tranzita kroz Tursku. Prateći ovaj tok misli, gradnja *Južnog toka* bi mogla da bude zamišljena kao rival konkurentskim zapadnim projektima, ali bi bilo greška karakterisati ovo kao odlučujući odnos. U suštini, međutim, „logika takmičenja“ čini pouzdanost roka 2015. godine slabijom, jer takođe pretpostavlja da će zavisnost od projekta *Nabuko* rasti tokom narednih godina.

Zaključak

S obzirom na to da smo već stavili neke znakove pitanja iza pouzdanosti roka 2015. godine, moramo da se zapitamo sada zašto bi Moskva predstavila tako blizak datum kao rok. Najverovatniji odgovor je neka vrsta *tumarajući-usput-efekta*. Imajući bezbroj dobrih argumenata da izgradi nove tranzitne koridore za budućnost i trpeći snažnu gasovodnu konkurenciju na Balkanu, Rusi su morali da načine potez. Njihovo uključivanje, međutim, nije moglo da dobije stvarni kredibilitet bez roka izgradnje. Obavezivanje Moskve na *Južni tok* nije bilo rezultat odgovornog planiranja unapred, već postepen proces u kojem je političko „guranje“ igralo značajnu ulogu. Nije *Gazpromov* menadžer bio taj koji je davao izjave o skorom završetku, već najviši politički lider zemlje. Iako se moglo misliti da je ovo kredibilnije obećanje, u stvarnosti je ono manje pouzdano. Političari imaju tendenciju da budu više nestrpljivi u stvarima vezanim za energetiku nego sama industrija. Kada je *Gazprom* uspeo da odloži prvobitni rok za 2013. godinu, verovatno je morao da se gorko bori protiv toga da sledeći rokovi ne budu postavljeni pre 2015.godine,. Rani rok ustvari pogoršava pregovaračku poziciju *Gazproma* suočenog sa problemom u vezi sa projektom u Austriji, nesaglasnostima oko kapaciteta sa ENI-em i značajnim finansijskim stegama, i može da se pretvori u glavobolju za kompaniju u budućnosti. Putin nije taj koji će da bude odgovoran za bilo kakve neuspehe pri ostvarivanju plana, već *Gazprom*.

RUSKI ENERGETSKI INTERESI U JUGOISTOČNOJ EVROPI

*Dr Konstantin Simonov**

Glavni energetska izazovi u regionu

Dijalog o energetici između Rusije i zemalja Jugoistočne Evrope razvija se na prilično nekonzistentan i komplikovan način. S jedne strane, postoje očigledne pozitivne stvari koje unapređuju našu saradnju. Zadržale su se određene ekonomske veze između Rusije i bivših socijalističkih zemalja: u nizu slučajeva postoje kulturne i etničke veze koje olakšavaju implementaciju modela saradnje. S druge strane, elita tih država je opterećena različitim istorijskim kompleksima, kojima se najaktivnije promovišu teze o "ruskoj pretnji" u Evropi. Čak i u Srbiji, religiozno, kulturno, istorijski i jezički vrlo bliskoj Rusiji, postoje vrlo uticajne snage koje zagovaraju tvrd stav prema Moskvi. Rusija i takozvana "evropska opcija", koju su izabrale zemlje regiona, u međusobnoj su suprotnosti. Prema našem mišljenju, dilema "Evropa ili Rusija" je pogrešna. Ipak, očigledno je da sećanje na "velikog brata" prilično snažno sprečava saradnju između Rusije i zemalja koje često percipiraju ruske investicije i nove projekte kao korake ka ponovnom uspostavljanju sovjetskog carstva.

Kao rezultat toga, ispostavlja se da su zemlje u Jugoistočnoj Evropi spremne za ideje koje se često čuju u Briselu, a odnose se na diverzifikaciju isporučilaca i umanjeње energetske zavisnosti od Ruske Federacije. Štaviše, takva zavisnost je posebno snažna u Jugoistočnoj Evropi. Ranije je to viđeno kao prednost (pored toga, ovaj region je bliži Rusiji nego Francuska i Nemačka, što znači jeftiniji gas zbog kraćeg transporta). Sada se to, međutim, smatra ozbiljnom političkom pretnjom, jer Rusija ostaje monopolistički snabdevač energetska resursa. Međutim, sada dolazi svakodnevno pitanje – koliko brzo će Brisel biti sposoban da obezbedi isporuke alternativnih izvora ugljovodonika regionu? Štaviše, nekim delovima Albanije, južne Srbije i Kosova potrebno je proširenje gasovoda, dok Makedonija uopšte nema infrastrukturu snabdevanja gasom.

Dakle, kako bi trebalo oceniti rusku energetska politiku u regionu? Prema balkanskim mas-medijima, dominantna pozicija ruskih kompanija u Jugoistočnoj Evropi nije slučajnost, nego dugoročna politička strategija. Postoji, takođe, mišljenje da su tokom protekle decenije ruske firme sistematski ostvarivale svoje planove koje podržava novo rukovodstvo Rusije, kako bi se stekle političke poluge uticaja kroz energetska sektor. Veruje se da ruske kompanije šire svoj uticaj u regionu tako što kupuju postojeće firme, a kada taj pristup ne funkcioniše, osnivaju sopstvena preduzeća. To je bio prilično skup proces, ali sa ciljem da se postepeno proširi njihov uticaj. U međuvremenu su neke države u regionu već pristupile EU, dok su druge spremne za to. Zaključak je da će Rusija upotrebiti Jugoistočnu Evropu kao mostobran za politička ofanzivu protiv EU.

Osim toga, te zemlje je najviše pogodio januarski rat gasom između Rusije i Ukrajine. Stara Evropa ima dobro razvijen sistem podzemnih skladišta gasa koja su iskorišćena da se upumpaju znatne količine ruskog gasa u 1. kvartalu 2008. Kao rezultat toga, Nemačka, Francuska, Italija i Austrija bile su dobro pripremljene za zatvaranje dotoka gasa; za to vreme je Istočna Evropa bila najpogođenija. Kao posledica toga, zemlje u ovom regionu su se našle u prilično jedinstvenoj situaciji. Za evropsku birokratiju one su simbol ruske energetske perfidnosti. Ali, Brisel više voli da im pruži samo verbalnu podršku. Sistem podzemnih objekata skladištenja gasa se ne razvija, a region neće zaista dobiti skoro validne izvore kao alternativu gasu, ako ih uopšte dobije. Ne sme se zaboraviti da će usled umanjeња proizvodnje gasa u Evropi, udeo uvoznog gasa naglo porasti. Prema procenama Međunarodne agencije za energiju, 2030. godine će udeo uvoznog gasa porasti na 85% u gasnom saldu EU. To znači da će Nabuko i drugi projekti služiti samo da nadoknade smanjenje proizvodnje gasa u staroj Evropi. Istočna Evropa je potrebna samo kao svedok

* *Dr Konstantin Simonov* je generalni direktor Fondacije za bezbednost nacionalne energije iz Moskve.

pretnje energetske zavisnosti od Rusije. Ali taj region neće dobiti punu podršku Brisela za zaštitu svoje energetske bezbednosti. Zbog toga su zemlje u Istočnoj Evropi suočene sa teškom dilemom: ili da pokušaju da normalizuju saradnju sa Rusijom, ili da je i dalje demonizuju na zahtev Brisela, a da pri tome zauzvrat ne dobiju validna alternativna rešenja.

Ruske kompanije u sektoru nafte i prerade nafte Jugoistočne Evrope: da li stvari stoje tako strašno?

Aktivna ekspanzija ruskog poslovanja u Istočnu Evropu počela je sa naftnom industrijom. Rusi su želeli da dobiju naknadna (downstream) sredstva u Evropi, i to je bilo moguće samo u njenom istočnom delu – mogućnosti da se kupe takva sredstva u Evropi su davno minimizirane iz političkih razloga. Prozor mogućnosti je bio otvoren; štaviše, tim zemljama je preko bio potreban novac. Razmotrimo: da li je iskustvo saradnje u naftnoj industriji bilo pozitivno ili negativno i da li su ruske kompanije ispale tako strašne.

Udeo ruske nafte na tržištu regiona je prilično znatan. U Mađarskoj iznosi 98% tržišta, 90% u Bugarskoj, 80% u Srbiji i 40% u Grčkoj. Osim toga, ruske kompanije poseduju niz rafinerija nafte i benzinskih pumpi. Međutim, to dugo nije brinulo ni stanovništvo ni političku elitu. Ekspanzija se nastavila, ali to je prolazilo prilično mirno. U međuvremenu, ruske korporacije su stekle kontrolu nad vrlo interesantnim sredstvima.

Najaktivnija kompanija u regionu je LUKOIL, apsolutni lider među ruskim naftnim firmama u pogledu eksploracije tržišta maloprodaje u inostranstvu.

Decembra 2006. ConocoPhilips je prodao 376 benzinskih pumpi LUKOIL-u. Oni su poslovali pod brendom Jet i bili su locirani u šest zemalja, uključujući 30 u Mađarskoj i 14 u Slovačkoj. Kasnije, u aprilu 2008, LUKOIL je od Petrol Holding-a kupio 75 benzinskih pumpi u Bugarskoj i skladište nafte blizu Sofije. Vrednost posla je bila 237 miliona evra: 156,1 milion evra za benzinske pumpe (ca. 2,1 milion evra po benzinskoj pumpi) i 80,9 miliona evra za skladište. U Bugarskoj kompanija ima ca. 74% udela u tržištu veleprodaje naftnih proizvoda. Stoga LUKOIL poseduje 562 benzinske pumpe u Bugarskoj.

LUKOIL poseduje naftnu rafineriju u Burgasu (Neftochim Bourgas); ruska firma je kupila kontrolni udeo oktobra 1999. za 101 milion evra. Početkom 2005. naftna kompanija je povećala svoj udeo u rafineriji Burgas na 93,16% nakon što je kupila 22,05% pogona na osnovu ponude. Rafinerija proizvodi bezolovni benzin, dizel i petrohemijske proizvode koji odgovaraju evropskim standardima kvaliteta. Rafinerija prerađuje ca. 6–7 miliona tona nafte godišnje.

Neftochim Burgas je jedina rafinerija nafte u Bugarskoj. Ona proizvodi ca. 80% automobilske goriva koje se potroši u Bugarskoj; istovremeno, izveze se jedna trećina naftnih proizvoda koje proizvede Neftochim Burgas.

Važno je što je posao sa LUKOIL-om rezultirao rastom investicija u preduzeću. Naftna kompanija nastavlja sa proširenjem rafinerije za čiji se kapacitet očekuje da će porasti. Godine 2007. u rafineriji je puštena u rad jedinica za isomerizaciju; jedinica za prečišćavanje hidriranjem kapaciteta 1,7 miliona tona godišnje je trenutno u finalnoj fazi izgradnje. Osim toga, proširuje se kapacitet katalitičke drobilice na 2 miliona tona godišnje. Godine 2011. rafinerija u Burgasu biće sposobna da preradi 10 miliona tona u poređenju sa sadašnjih 8,8 miliona tona godišnje.

Udeo LUKOIL-a u rumunskom tržištu iznosi ca. 22%. Ruska naftna kompanija poseduje lanac od preko 300 benzinskih pumpi u toj zemlji, kao i Petrotel-LUKOIL rafineriju u Ploiestiju sa kapacitetom od 2,4 miliona tona nafte godišnje. Ruski vlasnik je obezbedio investicije u preduzeću. Godine 2007. pušten je u rad i turbogenerator sa kapacitetom od 24 megavata; kao rezultat toga, kombinovani kapacitet grejne stanice objekta dostigao je 61 megavat. Prvi stepen renoviranja grejne stanice je završen. Ukupno, projekat renoviranja

predviđa izgradnju kotla kapaciteta grejanja od 245 megavata u 2. kvartalu 2009. koji će koristiti naftni koks kao gorivo.

U glavnom gradu Crne Gore, Podgorici, LUKOIL je kupio šest benzinskih pumpi koje su pripadale Roksped Petrol-u koji je od 2005. godine aktivno sarađivao sa ogrankom LUKOIL-a u Srbiji, LUKOIL Beopetrolom. Ruska naftna firma je platila 26,5 miliona evra za kupovinu, što je bilo 4,5 miliona evra po benzinskoj pumpi. Prema evropskim standardima, to je bila visoka cena, jer u Evropi jedna benzinska pumpa košta prosečno ca. između 1 i 2 miliona evra.

U Hrvatskoj je LUKOIL kupio EUROPA-MIL. Ova firma je posedovala pet benzinskih pumpi u Zagrebu i Splitu i pet parcela za izgradnju benzinskih pumpi. Prosečna dnevna prodaja na jednoj benzinskoj pumpi EUROPA-MIL iznosila je 11 miliona tona naftnih proizvoda, u poređenju sa prosečno 7,9 miliona tona na LUKOIL pumpi 2007. godine.

Pored benzinskih pumpi EUROPA-MIL poseduje sopstveni železnički terminal za naftne proizvode sa kapacitetom skladištenja od 8.000 m³ blizu Vukovara na Dunavu. (Novembra 2006. kompanija je započela izgradnju male fabrike za proizvodnju biogoriva sa projektovanim kapacitetom od 35.000 tona na osnovu tog terminala.) Kao rezultat toga, LUKOIL je dobio mogućnost da prodaje naftne proizvode praktično u celoj zemlji.

Prvobitno, terminal u Vukovaru nije imao dozvolu za rečni transport i pretovar. Dobijanje te dozvole je bio uslov koji je LUKOIL postavio vlasnicima firme EUROPA-MIL pre kupovine. Tako ruska firma može da koristi rečne tankere i da isporučuje naftne proizvode duž Dunava. LUKOIL poseduje 180 benzinskih pumpi u Srbiji i šest u Makedoniji.

Vredi napomenuti da nije bilo ozbiljnog skandala u vezi sa aktivnostima LUKOIL-a. Kompanija nije percipirana kao instrument uticaja Kremlija. Iako je LUKOIL započeo svoju strategiju dominacije na tržištu 1998. godine, malo posmatrača je smatralo politiku ruske naftne firme pretnjom. To je, verovatno, zbog toga što je LUKOIL privatna kompanija. Osim toga, američki koncern ConocoPhillips ima 20% udela u njoj.

Stav prema kompanijama koje direktno kontroliše ruska vlada u međuvremenu se potpuno promenio. Međutim, one su takođe započele da aktivno posluju u Srbiji i Bosni i Hercegovini. To se odnosi na Zarubezhneft, kao i na ogranak Gazprom-a, Gazprom Neft.

Kompanija Zarubezhneft ima sredstva na tržištu u Republici Srpskoj (delu Bosne i Hercegovine). Ona poseduje rafineriju nafte u Bosanskom Brodu sa godišnjim kapacitetom od 4,2 miliona tona, kao i Fabriku za proizvodnju motornih ulja „Modriča“ sa kapacitetom proizvodnje do 70.000 tona motornog ulja godišnje i 78 benzinskih pumpi. Godine 2009. ruska firma planira da poveća broj svojih benzinskih pumpi na Balkanu na ca. 150. Uбудuće, prema šefu Zarubezhneft-a Nikolaju Bruniču, kompanija će povećati broj sopstvenih benzinskih pumpi na Balkanu na 300 nakon što se pusti u rad druga faza rafinerije nafte u Bosanskom Brodu, koja će omogućiti da rafinerija poveća svoj kapacitet prerade sa 1,2 miliona na 4,2 miliona tona nafte godišnje u 2010. i 2011. godini.

U februaru 2009. Gazprom Neft je konačno završio kupovinu 51% udela u srpskom NIS-u, dok je Gazprom sa svoje strane obećao da će sprovesti ogranak glavnog gasovoda Južni tok kroz ovu zemlju i izgraditi podzemno skladište gasa blizu Novog Sada. NIS-TNG – ogranak za proizvodnju tečnog naftnog gasa Naftne industrije Srbije, naftna je kompanija koja je angažovana u rafinisanju nafte i prodaji naftnih proizvoda, kao i proizvodnji ugljovodonika u Srbiji i Angoli. Obim proizvodnje NIS-a iznosi ca. 1 milion tona nafte godišnje.

Kompanija poseduje rafinerije nafte u Pančevu i Novom Sadu sa kombinovanim kapacitetom od 7,3 miliona tona godišnje. NIS poseduje sopstvenu prodajnu mrežu (ca. 500 benzinskih pumpi) i vodeći je isporučilac naftnih proizvoda na srpskom tržištu jer proizvodi ca. 85% naftnih proizvoda koji se potroše u zemlji.

Transakcija je započeta krajem 2007. godine i nastavljena preko godinu dana. Rusija je platila 400 miliona evra, i dala saglasnost za investiciju dodatnih 550 miliona evra do 2012. godine.

Te transakcije su izvršene na mnogo dramatičniji način nego kupovine LUKOIL-a. Bilo je optužbi da se pokušava stvaranje zone ruskih interesa, i sumnjalo se da u pozadini stoji "energetska vlast Moskve". Ali, postoje tri tačke koje treba izdvojiti.

Prvo, te optužbe omogućuju da se iscenka više koristi od ruskih kompanija, što počinje plaćanjem neke vrste poreza. Tako zemlje Istočne Evrope počinju da naplaćuju više od ruskih firmi. Te zemlje koriste ideju ruske pretnje u komercijalne svrhe, a ne iz straha. Na primer, Gazprom Neft je platio dosta visoku cenu za srpska sredstva nakon političkog cenkanja koje je uticalo na njen rast.

Drugo, lokalne kompanije moraju da se takmiče protiv ruskih firmi koje dolaze na tržište, a nisu uvek u stanju da to izdrže. U tom slučaju one pribegavaju političkim optužbama. Posebno je kupovina Bosanskog Broda od strane Zarubezhneft-a ozbiljno uzdrmala pozicije naftne kompanije INA. INA je isporučivala većinu svojih proizvoda ovom tržištu, ali na osnovu dogovora ruska kompanija je mogla da prodaje gorivo po mnogo nižoj ceni nego što je to činila hrvatska firma. Kao rezultat toga, INA je čak morala da transportuje svoje gorivo u Italiju kako bi ga uništila u specijalnim pogonima, što je rezultiralo značajnim finansijskim gubicima.

Treće, prilično je teška adaptacija ruskih kompanija novom kapitalu; ali to nije zbog političkih neslaganja. Razmotrimo situaciju u vezi sa Gazprom Neft-om i njenim srpskim kapitalom.

U ovom slučaju postoji kolizija između dva sistema menadžmenta koja nema veze sa politikom. Otvoreno govoreći, u Južnoj Evropi postoji vrlo specifična radna etika – ljudi su navikli da rade bez mnogo napora i da budu prilično dobro nagrađeni. Svaki pokušaj da se nateraju da rade više i efikasnije rezultira ogorčenjem. S druge strane, ruski vrhunski menadžeri su navikli na velike plate i bonuse, i ako moraju da umanje troškove svojih preduzeća, to neće učiniti o sopstvenom trošku. Jasno je da dolazak novih mladih menadžera u Naftnu industriju Srbije iz Gazprom Neft-a, koji su utvrdili vrlo povoljne finansijske uslove za svoj rad i na svaki mogući način demonstriraju da su elita, svesno držeći srpske radnike na razdaljini, često ima za posledicu razumljivo ogorčenje radnika preduzeća. Ali taj konflikt nema nikakve veze sa upotrebom ozloglašenog energetskog oružja protiv Srbije.

Stoga iza političkih objašnjenja često stoje ekonomski interesi. Ali negativna pozadina je već stvorena. Kao rezultat toga, bilo koja ruska kupovina rezultira vrlo negativnom reakcijom u regionu, čak i kada je kupac privatna kompanija. Svaka transakcija se posmatra kao rast ruskog političkog uticaja. Jasan primer je kupovina udela u mađarskom MOL-u od strane Surgutneftegas-a. Reakcija Mađarske na tu transakciju živo pokazuje kako su se odnosi sa Jugoistočnom Evropom pogoršali.

Krajem marta 2009. Surgutneftegas, četvrti po veličini ruski proizvođač nafte i gasa, potpisao je ugovor o kupovini paketa akcija od 21,2% u mađarskom Magyar Olaj-es Gazipari Nyilvánosan Mukodo Reszvenytársasag (MOL) od austrijske OMV grupe. Transakcija je iznosila 1,4 milijarde evra. Surgutneftegas je privatna kompanija, iako ima prilično netransparentnu vlasničku strukturu o kojoj kruži dosta glasina. Istovremeno, kompanija i njen šef Vladimir Bogdanov uživaju veliki autoritet u ruskoj naftnoj industriji.

Ugovor je zaključen 29. i 30. marta 2009, na vrhuncu političke krize koja je rezultirala ostavkom mađarskog predsednika vlade Ferenc-a Gyurcsany-ja. Gordon Bajnai, koji je zamenio Gyurcsany-ja, osudio je kasnije tu transakciju. Izjava mađarskog ministra inostranih poslova Peter-a Balazs-a, data u intervjuu za EuroActiv Hungary, vrlo je demonstrativna u tom pogledu: "Problem u slučaju MOL-a jeste što ne znamo ko stoji iza toga. Ruske metode

su zasnovane na vizantijskoj tradiciji, ne na protestantskoj etici. Teško je pregovarati sa predstavnicima takve kulture".

Evropski parlamentarac koji zastupa Mađarsku, Andras Gyurk, u pismenoj formi je ispitao kod Evropske komisije da li ona smatra da je prodaja akcija MOL-a Surgutneftegas-u u skladu sa evropskim principima transparentnosti.

Sledeći komentar hrvatskog stručnjaka, koji je ostao anonimn, objavljen je u novinama Javno: "Pristup ruskog Surgutneftegas-a vlasničkoj strukturi mađarske naftne kompanije MOL je kulminacija decenijskih pokušaja ruskih kompanija da osvoje tržišta Jugoistočne Evrope. Oni već igraju dominantnu ulogu na mnogim tržištima, ali nisu imali uspeha u Mađarskoj i Hrvatskoj. Ali sada, nakon što su kupili udeo u MOL-u i tako ušli u vlasničku strukturu hrvatske INA-e, ruska firma priprema teren za sticanje kontrole nad energetskim tržištima Jugoistočne Evrope, od Slovenije do Bugarske. Dominacija na tim tržištima je jedan od ruskih dugoročnih strateških ciljeva; zato se u bliskoj budućnosti može očekivati porast političkog pritiska Moskve na mađarsku i hrvatsku vladu".

Kao rezultat toga, Surgutneftegas je postao značajan akcionar u MOL-u, ali još nije upravljao kompanijom. Surgutneftegas je čak optuživan zbog podmuklih planova da osujeti izgradnju Nabuka, što je prilično kontroverzna izjava – kapital MOL-a nije dovoljan da bi se osujetio taj projekat. Kompaniji Surgutneftegas je odbijena registracija u registru akcionara; kao rezultat toga, kompaniji nije bilo dozvoljeno da prisustvuje skupštini akcionara 23. aprila.

Gasni projekti: diverzifikacija isporuka neće rešiti sve energetske probleme u regionu

Pitanje gasa je čak više politizovano, i nakon januarskog gasnog rata između Rusije i Ukrajine, koji je najviše pogodio jugoistočni deo Evrope, ono je prilično dramatično i o njemu se aktivno razgovara. Mnogi političari u regionu požurili su da donesu zaključak: da li je neophodno da se umani uticaj Rusije po svaku cenu. U međuvremenu će biti prilično teško da se to učini. Dovoljno je analizirati sledeću statistiku:

	2007. godina	2008. godina
Mađarska	7,5 (udeo 70%)	8,9
Rumunija	4,5 (udeo 20-25%)	4,2
Bugarska	2,8 (94%)	2,9
Grčka	3,1 (80%)	2,8
Srbija	2,1	2,2
Hrvatska	1,1	1,2
Slovenija	0,6 (50%)	0,6
Bosna i Hercegovina	0,3	0,3
Makedonija	0,1	0,1

Obim isporuka nije tako veliki u poređenju sa Zapadnom Evropom. Međutim, zavisnost od Rusije je znatna. Zato zemlje u ovom regionu živo podržavaju zahteve za diverzifikaciju isporuka, računajući posebno na projekat Nabuko. Ali, zemlje Jugoistočne Evrope često zaboravljaju da su uglavnom deo Evrope, i zato bi problem gasne ravnoteže trebalo primeniti na celu Evropu generalno, a ne odvojeno na njene južne, istočne, severne i zapadne delove. I ovde nastupaju glavni problemi. Pre svega, to je pad proizvodnje gasa u Evropi.

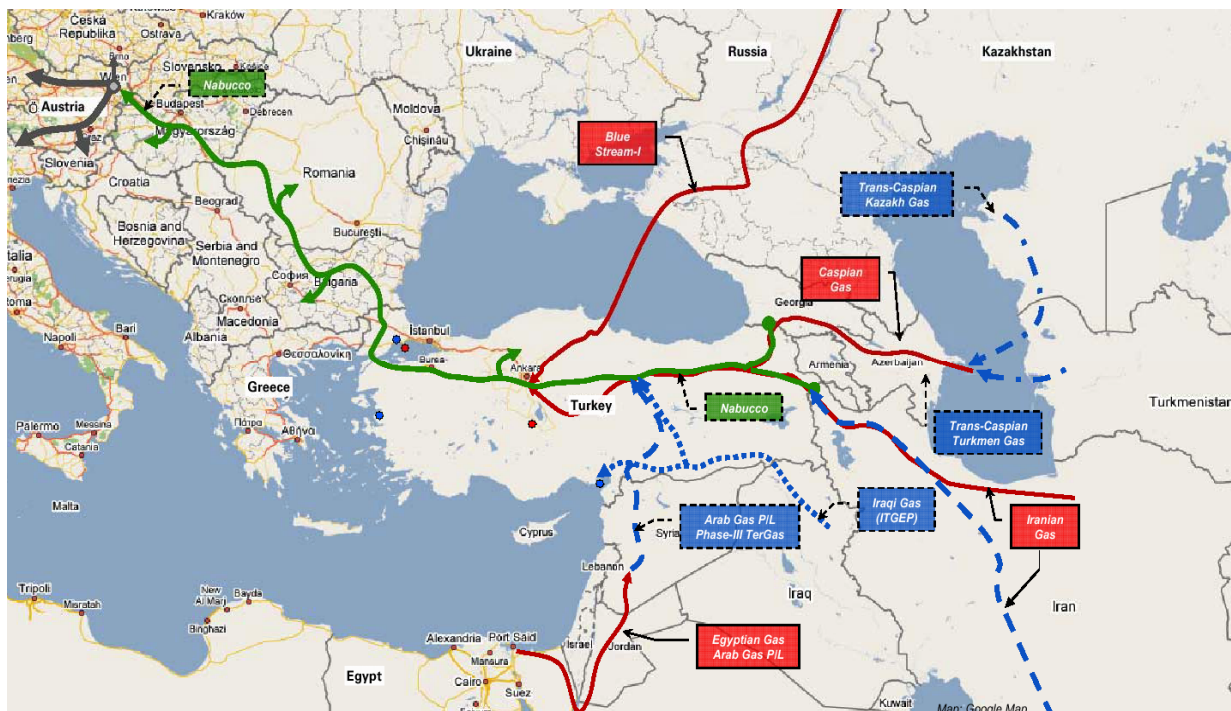
To znači da Nabuko niti će spasiti Evropu od ruskog gasa, niti će pokriti smanjenje sopstvene proizvodnje gasa Evropske Unije. Za sada gasna ravnoteža Evropske Unije nije pogođena. Udeo uvezenog gasa u EU za poslednjih 20 godina već je napomenut. To znači da je zadatak postavljen pogrešno. Evropa mora hitno da potraži dodatne, a ne alternativne izvore isporuka. Trebalo bi da razmišlja o tome da dobije nov gas, a ne o diverzifikaciji. Samo se čini da je to jedna te ista stvar. U stvari, sa političke tačke gledišta, to su potpuno različiti pristupi. Prvi pristup znači da je glavni zadatak Evrope da se oslobodi zavisnosti od Rusije. Drugi pristup, koji Evropa treba da sledi, jeste da neprijatelj nije Rusija, nego rastući deficit gasa. Zbog toga se zadatak ne sastoji u tome da se smanji potrošnja ruskog gasa, nego da se nađu mogućnosti da se dobije gas od drugih zemalja, jer samo ruski gas neće zadovoljiti potrebe EU za ovim energentom. Osim toga, jako se preteruje u isticanju zavisnosti od ruskog gasa. Udeo Rusije na evropskom tržištu gasa je retko premašivao 25%; u prvom kvartalu 2009. Norveška je čak premašila udeo Rusije. Međutim, u EU se niko nije bunio zbog norveške pretnje.

Ideje o energetskej efikasnosti i razvoju obnovljivih izvora energije posebno su popularne u Evropi tokom poslednje godine; te ideje se odlikavaju u konceptu 20-20-20. Sve u svemu, pravac je ispravan. Ali ti grandiozni izgledi novih vrsta energije, koje Evropa zamišlja, jako podsećaju na planove izgradnje komunizma u Sovjetskom Savezu u nekoj određenoj godini. Strategija 20-20-20 je nerealistična, imajući u vidu zamišljeni period. To znači da će potražnja gasa u Evropi biti prilično velika.

U stvari, to je glavni problem Nabuka. Čak i ako se ovaj gasovod izgradi, neće rešiti evropske probleme snabdevanja gasom. Njegov kapacitet je isuviše mali – samo 31 milijarda m³. Svi drugi aspekti koje ruska strana voli da naglasi, u stvari su sekundarni, iako su osnovani. To su aspekti u vezi sa bazom resursa, bezbednosti tranzita i neminovno rastućom ulogom Turske, koja zasigurno neće zadovoljiti sve zemlje na jugu Evrope.

Planirano je da prva linija gasovoda isporuči gas iz Azerbejdžana (oko 7–8 milijardi m³ godišnje), Iraka (7–8 milijardi) i Egipta (ca. 1–2 milijarde). Ali, čak i ako započne druga faza Shakh Deniz nalazišta u Azerbejdžanu u punom kapacitetu i ako Baku na kraju odbije da proda velike količine gasa Gazprom-u, malo je verovatno da će Azerbejdžan sâm napuniti Nabukovu prvu liniju. To će akcionare Nabuka učiniti vrlo zavisnim od Iraka. Igra postaje isuviše riskantna jer niko nema dugoročno razumevanje razvoja situacije u Iraku, kao i toga i da li će nivo političke stabilnosti u toj zemlji biti dovoljan za rad gasovoda. Dugoročno će biti neophodno da se pregovara sa Irakom, ali je teško predvideti razvoj događaja u toj državi.

Nabuko i Južni koridor

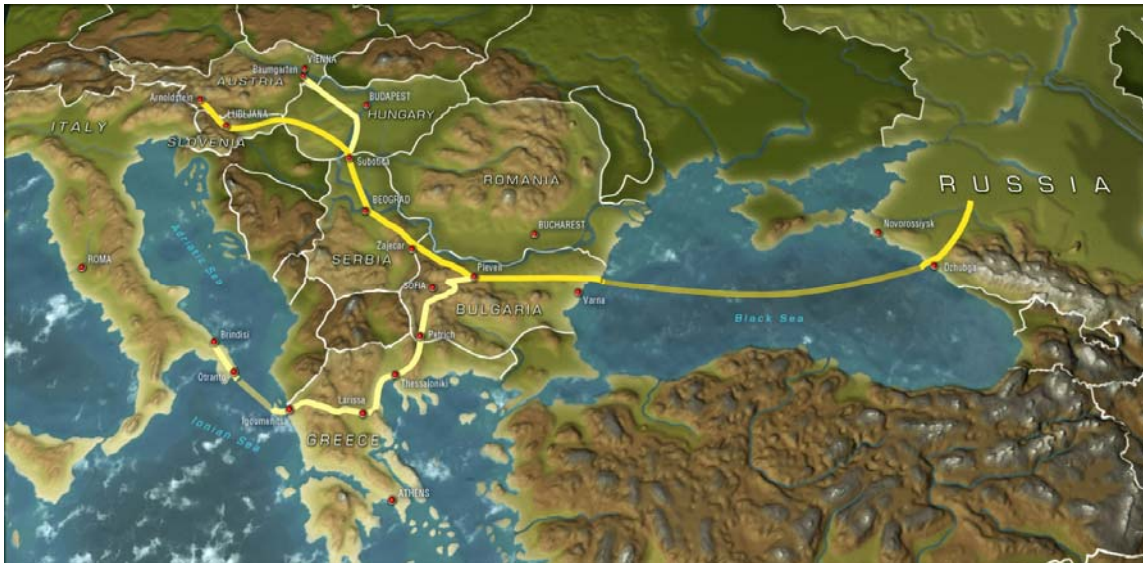

Izvor: Nabucco Gas pipeline GmbH

Rusija predlaže jedan drugi projekat – Južni tok. On se smatra konkurentom Nabuka, imajući u vidu stav EU po tom pitanju. Kao rezultat toga, situacija je postala najopasnija – Evropa je na ivici gasnog deficita, i u takvoj situaciji je svaki gasovod za nju koristan. Ali, umesto toga, Južni tok i Nabuko su međusobno suprotstavljeni i konkurencija između njih se teško može nazvati zdravom. Kao rezultat toga, svaki projekat je usmeren protiv konkurenta, pre nego ka unapređenju sopstvenih prednosti. Nažalost, ovo se odnosi i na politiku Rusije. Međutim, u svakom slučaju takvi razvoji samo povećavaju energetske rizike za Evropu.

Štaviše, u Istočnoj Evropi postoji paradoksalna situacija. Južni tok i Nabuko počinju da konkurišu za tranzitne rute; neke zemlje shvataju da imaju dobru priliku da dobiju koncesije od oba projekta. Kao rezultat toga, interesi individualnih zemalja počinju da odnose prevagu nad zdravim evropskim interesima.

Južni tok

Izvor: Gazprom

Za sada nacije Istočne Evrope pokušavaju da stave Rusiju pod pritisak zbog Nabuka. Ali, kasnije se situacija može preokrenuti. Posebno novi predsednik vlade Bugarske Boiko Borisov, lider GERB partije koji je pobedio na poslednjim izborima, istakao je neophodnost da se suspenduju pregovori sa Rusijom oko projekta Južnog toka. On je to rekao uprkos činjenici da je bugarski predsednik Georgi Purvanov potpisao sporazum o učešću u Južnom toku juna 2007. koji je parlament ratifikovao jula 2008. Štaviše, Rusija je preferirala opciju Bugarske nego opciju Turske i Rumunije, što će omogućiti Bugarskoj mogućnost da zaradi preko 300 miliona evra od tranzitnih taksi godišnje.

Sasvim je moguće da je to samo ucenjivanje koje će, međutim, zahtevati dodatne troškove sa ruske strane kako bi se obezbedila lojalnost novog rukovodstva Bugarske. Slična je situacija u vezi sa Srbijom. Generalni direktor Srbijagasa Dušan Bajatović izjavio je da će njegova zemlja učestvovati u Nabuku ukoliko se dâ odgovarajući predlog. I to uprkos činjenici da se Beograd u Moskvi shvata još uvek kao saveznik Rusije na Balkanu, a od Srbije se očekuje da bude glavni korisnik (proporcionalno svojoj veličini i stanovništvu) implementacije projekta Južnog toka.

Logika Bugarske i Srbije je vrlo jednostavna – one shvataju da je ruski premijer Vladimir Putin već umešan u bitku oko gasovoda na jugu Evrope i da želi da pobedi po svaku cenu. U takvoj situaciji tranzitna zemlja može stvarno da se cenjka za određena sredstva ili beneficije od ruskog premijera. Međutim, za bogatstvo Rusije i Gazprom-a, politika ispunjavanja zadatka po svaku cenu može da se ispostavi prilično opasnom. Za Putina je vrlo važno da postigne cilj i pokaže da je bilo kako je on hteo. To je skopčano sa greškama, ali u takvoj situaciji Evropa neće imati koristi, nego će izgubiti iz istog razloga – u uslovima dolazećeg manjka gasa, važno je da se ostvari maksimalni broj realističnih projekata. Štaviše, postavljanje gasovoda je dug i skup proces.

Osim toga, Putin može da reaguje na ucenjivanje tako što će promeniti rutu Južnog toka. Putin je 6. avgusta potpisao sa Turskom protokol o saradnji u sektoru gasa, prema kojem Turska treba da dozvoli Rusiji da izvrši geodetske radove u svojim teritorijalnim vodama u okviru projekta Južnog toka. To, možda, znači da će se ubuduće Moskva vratiti ideji Plavog toka – 2. Južni tok je, u stvari, zamenio Plavi tok – 2 pre nekog vremena, i sada može da se dogodi obrnuto. Ali, malo je verovatno da će to biti od koristi Rusiji i zemljama u Jugoistočnoj Evropi.

Glavni zaključci

Rusija je zainteresovana za jačanje svog prisustva u energetsom sektoru Jugoistočne Evrope. Ali to ne treba shvatiti kao pretnju Evropi ili politički motivisan korak. Najveći isporučilac i najveći potrošač trebalo bi da prekinu svoje političke optužbe i da što pre započnu aktivniju ekonomsku saradnju. Rusija i zemlje Jugoistočne Evrope imaju pozitivno iskustvo direktnih investicija u projekte prerade nafte, ali tokom poslednjih nekoliko meseci svaki potez, čak i privatnih ruskih kompanija, posmatra se u političkom svetlu. Takav pristup može blokirati rast kapitalnih investicija u energetsom sektoru regiona, što će pre svega loše uticati na zemlje Jugoistočne Evrope.

Sa svoje strane, Rusija bi trebalo da se usredsredi na poboljšanje transparentnosti svojih poslova. To se, uglavnom, odnosi na industriju gasa. U regionu je bilo nekoliko skandala u vezi sa sistemom prodaje gasa. Posebno je krajem oktobra 2008. pokrenuto pitanje poslovanja posrednika u gasnim transakcijama između Rusije i Jugoslavije. Yugorosgaz, kojeg kontroliše Gazprom, dobio je godišnji honorar u ukupnom iznosu od 35 miliona evra (honorar od 5% od ukupnog obima isporuka). To je rezultiralo ostavkom šefa Srbijagasa Saše Ilića.

Kasnije su Gazprom i Srbija postigli sporazum o nizu dodatnih dokumenata u okviru međuvladinog sporazuma o saradnji u energetsom sektoru. Strane su se dogovorile da Srbijagas poveća svoj udeo u mešovitom preduzeću Yugorosgaz sa 25% na 49%, a da Gazprom zadrži 51%.

Bugarska je zabrinuta zbog jednog drugog posrednika – Overgas Holding Ink. To je mešovito preduzeće Gazprom-a i Overgas Holding AD, osnovano 1995. na bazi pariteta. Udeo Gazprom-a je 50%, i udeo Overgas Holding AD takođe 50%. Kompanija je angažovana oko izgradnje i održavanja tranzita i glavnog gasovoda u Bugarskoj, i učestvuje u prodaji gasa u toj zemlji. Bugarska je postavila pitanje eliminacije posrednika, ali Gazprom insistira da se on zadrži za sada.

Čini se da će institucija posrednika postepeno nestati u budućnosti, što bi trebalo da poveća poverenje između strana. Bila bi optimalna sledeća strategija: Rusija bi poboljšala transparentnost svog poslovanja u Evropi, dok bi Evropljani smanjili nivo politizacije. Mislim da je najrazumniji način da se povрати zdrav razum u saradnji između Rusije i Jugoistočne Evrope ekonomizacija našeg energetskog dijaloga. To je razlog zbog čega bi greške koje se čine trenutno mogle dosta da koštaju obe strane.

BUGARSKO VIĐENJE ENERGETSKIH PITANJA JUGOISTOČNE EVROPE

*Dr Atanas Georgiev**

Bez obzira da li će se ekonomska kriza brzo završiti, većina stručnjaka za energetiku je sigurna u jednu stvar – potrošnja energije Evropske unije će rasti. U isto vreme lokalni izvori fosilne energije se smanjuju i činiće sve manji deo potrošnje EU. To svrstava energetska pitanja u vrh prioriteta EU, zajedno sa politikom klimatskih promena.

Energetski sektor jugoistočne Evrope prati evropske trendove – očekuje se da će potrošnja u regionu takođe rasti, uglavnom zbog ekonomskog rasta. U ovom okruženju mnogi aspekti energetskog sektora jugoistočne Evrope još nisu jasni. Zemlje regiona moraju da se pridržavaju evropskih uslova i u isto vreme – osiguraju svoj energetski bilans. To bi moglo da se dogodi samo ako dođe do novih investicija u energetske infrastrukturu.

Položaj Bugarske u energetskom sektoru regiona važan je iz nekoliko razloga. Kao nova članica EU, zemlja mora da se bavi energetskim pitanjima na novi način, poštujući sve više i više uslova. U isto vreme, kao dugoročni partner Rusije, zemlja Crnog mora, regiona Kavkaza i nekih država Bliskog istoka, Bugarska će možda imati veoma važnu ulogu u povezivanju snabdevanja naftom i prirodnog gasa sa potražnjom.

Evropska energetska politika

Cilj 20-20-20¹ EU jeste ključna tačka evropske energetske politike. Uklanjanje ugljenika iz energetskog sektora i vezana energetska efikasnost i obnovljive aktivnosti izražavaju želju EU da umani svoj udeo u klimatskim promenama. Ovaj faktor će biti sve važniji sa težnjom nekih članica EU da postavljaju čak i veće pojedinačne ciljeve. Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska, Nemačka i drugi izrazili su želju da podrže sopstvene kompanije za energetske tehnologije, koje bi mogle da pruže rešenja takođe i u inostranstvu.

Tokom prelaza na niskougljenu i obnovljivu energiju, ipak, EU mora da se suočava sa kratkoročnim i srednjoročnim izazovima. Trenutno Unija zavisi od uvoza energenata za oko 50% svoje potrošnje. Prema analizama IEA, do 2030. ova zavisnost može dostići 70%, ako se ne preduzmu alternativne mere. Potrošnja nafte EU-27, koja je trenutno oko 10 milijardi tona godišnje, može dostići 18 milijardi tona do 2030. Dok nove tehnologije ne postanu dostupne, zemlje EU će morati da obezbede snabdevanje energijom na osnovu fosilnih goriva, uglavnom naftu i prirodni gas.

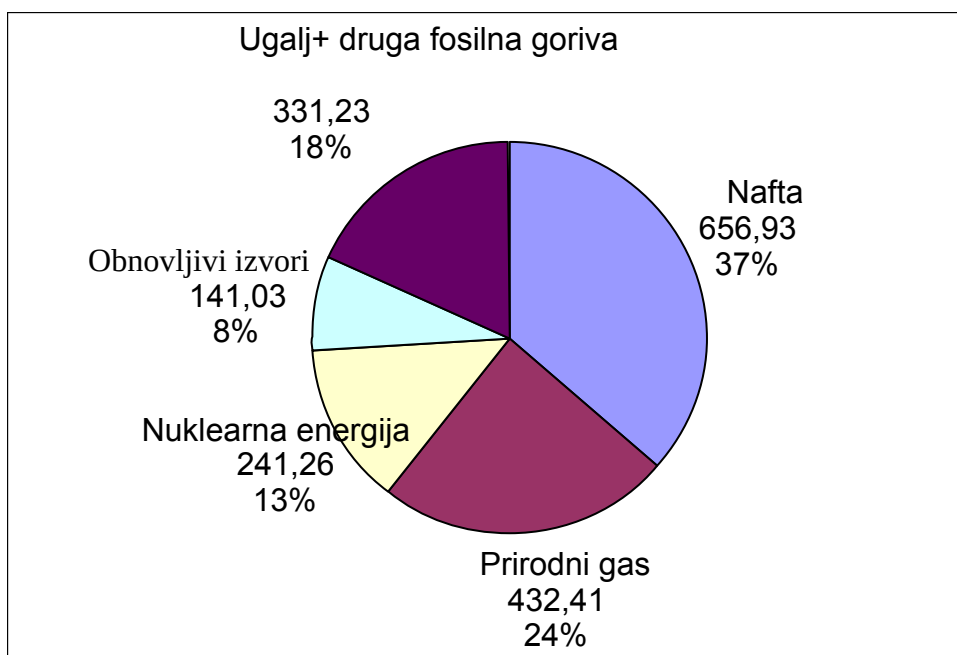
Prema podacima Evropske komisije iz 2007, oko 37% energetske potrošnje EU-27 čini nafta, 24% prirodni gas, a 18% ugalj i druga fosilna goriva. Samo su nuklearna energija (13%) i obnovljivi izvori (8%) u potpunosti lokalni energetski izvor (Slika 1).

U isto vreme, EU zavisi od uvoza za 60% za potrošnju prirodnog gasa. Godine 2007. većina uvezenog gasa je bila iz Rusije (24,3%), zatim iz Norveške (15,9%) i Alžira (10,1%). Svi ostali izvori (Nigerija, Libija, Katar, Egipat, itd.) čine manje od 10% uvoza gasa EU u 2007. (Slika 2).

* **Dr Atanas Georgiev** je viši urednik časopisa "Bulgarian Utilities" i vanredni profesor na katedri za industrijsku ekonomiju i menadžment pri Fakultetu za ekonomiju i poslovnu administraciju, na Univerzitetu Sv. Kliment Ohridski u Sofiji..

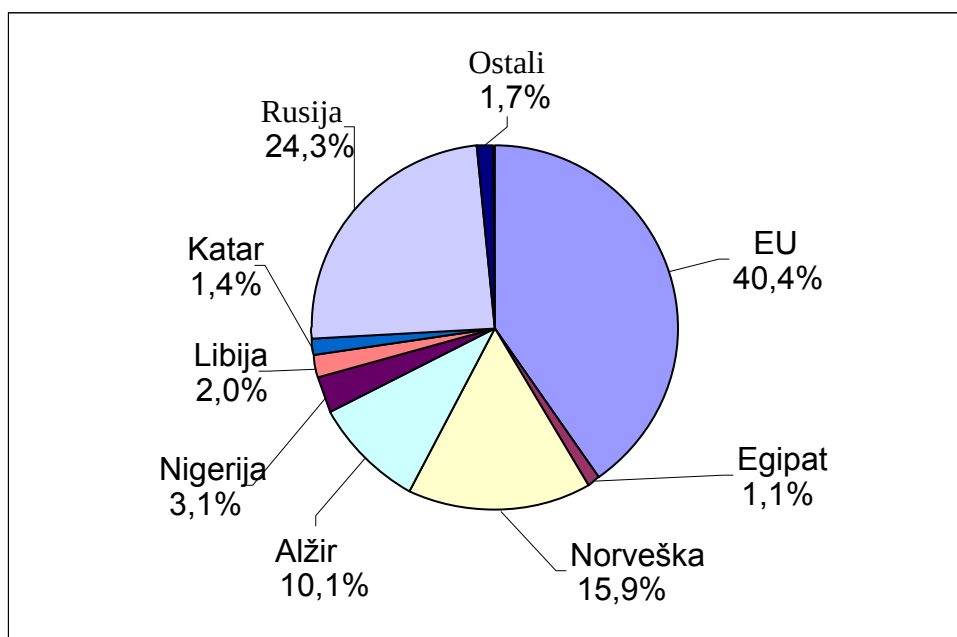
¹ Do 2020. EU mora da smanji emisije ugljenika za 20%, da poboljša energetske efikasnost za 20% i da osigura da 20% energetske potrošnje potiče od obnovljivih resursa.

Slika 1. EU-27 energetska miks tokom 2007. u milionama tona naftnog ekvivalenta (tne)

Izvor: Evropska komisija

Slika 2. EU-27 izvori prirodnog gasa (u %) tokom 2007.

Izvor: Evropska komisija

Ova zavisnost od stranih energetska izvora ističe cilj da se diversifikuju ne samo snabdevači, već i trase i izvori prirodnog gasa. Deo ove politike jeste korišćenje više trasa za snabdevanje ruskim gasom, tj. gasovodi Severni tok i Južni tok, kao i traženje novih resursa iz regiona Kavkaza i Bliskog istoka, kao što je Nabuko cevovod (Mapa 1 i Tabela 1). U oba slučaja, ovi projekti zavise, i u isto vreme utiču na, region koji je u sredini - jugoistočnu Evropu. Ako se izgradi celokupna planirana energetska infrastruktura, to će doneti ne samo energiju, već i veću stabilnost ovom delu Evrope.

Mapa 1. Evropski gasovodi

Izvor: www.energy.eu

Tabela 1. Najvažniji budući cevovodi prirodnog gasa u EU

Severni tok:

Veza: Rusija–EU (preko Baltičkog mora)
 Transportni kapacitet: 55 milijardi kubnih metara/godišnje
 Partneri: Gazprom 51%, BASF/Wintershall 20%, E.ON 20%, Gasunie 9%
 Planirano puštanje
 u rad: 2 linije. Prva predviđena za 2011, druga za 2012.

Južni tok:

Veza: Rusija–EU (preko Crnog mora)
 Transportni kapacitet: 63 milijarde kubnih metara/godišnje
 Partneri: Gazprom 50%, ENI 50%
 Planirano puštanje
 u rad: Kraj 2015.

Nabuko:

Veza: Kaspijski region, Bliski istok, Egipat do EU

Transportni kapacitet: 31 milijarda kubnih metara/godišnje

Partneri: BOTAS, BEH, MOL, OMV, RWE, Transgaz. Svaki 16,67%

Planirano puštanje

u rad: Kraj 2015.

Izvor: www.energy.eu

Energetska situacija jugoistočne Evrope

Region jugoistočne Evrope je bio važan trgovački put još od vremena Puta svile. Geografska lokacija daje prednost povezivanja nekoliko regiona bogatih energijom sa Evropom: Rusije i Azije, kavkaskih zemalja i Bliskog istoka, čak i afričkog i mediteranskog basena. U isto vreme, jugoistočna Evropa može imati važnu ulogu ne samo kao transporter energije, već i kao snabdevač energijom, naročito na tržištu električne energije. Trenutno jugoistočna Evropa ima nedostatak električne energije, ali veliki novi projekti, poput nuklearnih elektrana Belene (Bugarska) i Cerna voda (Rumunija) i potencijal sa ugljem na Kosovu, mogu srednjeročno pružiti nove izvore energije.

Prema podacima koje je predstavio EFT Group u avgustu 2009, prosečni deficit električne energije u jugoistočnoj Evropi u periodu između 2005. i 2008. iznosio je 10,4 TWh i samo tri zemlje regiona (Bosna i Hercegovina, Bugarska i Rumunija), bile su neto izvoznici električne energije tokom ovog perioda (Videti Mapu 2). Prema istom izvoru, trenutna upotreba prirodnog gasa po glavi stanovnika u regionu je samo 46% proseka EU i krajnja upotreba električne energije po glavi stanovnika je samo 53% proseka EU. Očekivani dalji ekonomski razvoj regiona, uprkos trenutnoj ekonomskoj krizi, najverovatnije će dovesti do povećanja krajnjih korisnika svih vrsta energije.

Mapa 2. Prosečni energetske bilans jugoistočne Evrope (2005–2008)

Izvor: EFT Group podaci iz avgusta 2009.

Evropska perspektiva regiona je dobra osnova za razvoj energetske odnose u odnosu na politiku EU. Kao prirodni korak, sedam zemalja jugoistočne Evrope je potpisalo zajednički energetski dokument sa EU. Sporazum koji osniva Energetsku zajednicu, poznat kao Sporazum o energetske zajednici jugoistočne Evrope ili ECSEE², potpisan je u Atini, Grčka, 25. oktobra 2005. Stupio je na snagu 01. jula 2006. Cilj ugovora jeste stvaranje jedinstvenog regulatornog okvira za trgovinu energijom širom jugoistočne Evrope i EU prema istim uslovima. Potpisan je od strane ministara energetike i trgovine, koji su zastupali EU, Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Republiku Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju, kao i UNMIK (kao predstavnika Kosova prema Odluci Saveta bezbednosti broj 1244). Sporazum se bavi električnom energijom, prirodnim gasom i naftnim proizvodima. Bugarska učestvuje u ovoj inicijativi od svog pristupanja EU – 01. januara 2007. Drugih 13 EU zemalja takođe učestvuje u Energetskom sporazumu. Trenutno Gruzija, Moldavija, Norveška, Turska i Ukrajina učestvuju kao posmatrači.

Nažalost, mnoge regulatorne reforme koje ovaj dokument zahteva i dalje ne postoje, što stvara prepreke za slobodnu trgovinu energijom u regionu. Štaviše, postojeća energetska infrastruktura u jugoistočnoj Evropi nije dovoljna za obezbeđivanje potrebnih energetske kapaciteta za energetsku razmenu u punoj meri između regiona i EU. Prema podacima iz mišljenja South-East Europe Development Watch³, objavljenog 08. decembra 2008, zemlje Zapadnog Balkana su veoma zavisne od uvoza energije, u 2005. u rasponu od 32% za Srbiju, do 51% za Bosnu i Hercegovinu i do 58% za Albaniju i Hrvatsku. Isti dokument takođe ističe da su glavni planirani energetski projekti u regionu:

Naftni projekti

- Burgas–Alexandroupolis naftovod (Bugarska–Grčka) – 30–50 miliona tona godišnje
- AMBO naftovod (Albanija–Makedonija–Bugarska) – 30–40 miliona tona godišnje
- Panevropski naftovod – PEOP (Rumunija–Srbija–Hrvatska–moguće Slovenija–Italija) – 60–90 miliona tona godišnje
- Integrisanje postojećih Družba i Adria cevovoda (Hrvatska–Mađarska–Ukrajina–Rusija)

Gasni projekti

- Nabuko (Turska–Bugarska–Rumunija–Mađarska–Austrija) – do 31 milijarde kubnih metara godišnje
- Južni tok (Rusija–Bugarska, zatim Grčka–Italija i Srbija/Rumunija–Mađarska–Austrija/Slovenija–Italija) – oko 30 milijardi kubnih metara godišnje (kasnije povećano na oko 63 milijarde kubnih metara godišnje)
- Transadriatik cevovod (Grčka–Albanija–Italija) – 10–20 milijardi kubnih metara godišnje

Prema različitim izvorima, struktura potražnje električne energije u jugoistočnoj Evropi neće biti mnogo pogođena ekonomskom krizom. Razlog je taj što region ima relativno nisku potrošnju električne energije u industrijskim i uslužnim sektorima. Postoji, ipak, mogućnost

² Zvanični veb-sajt: www.energy-community.org

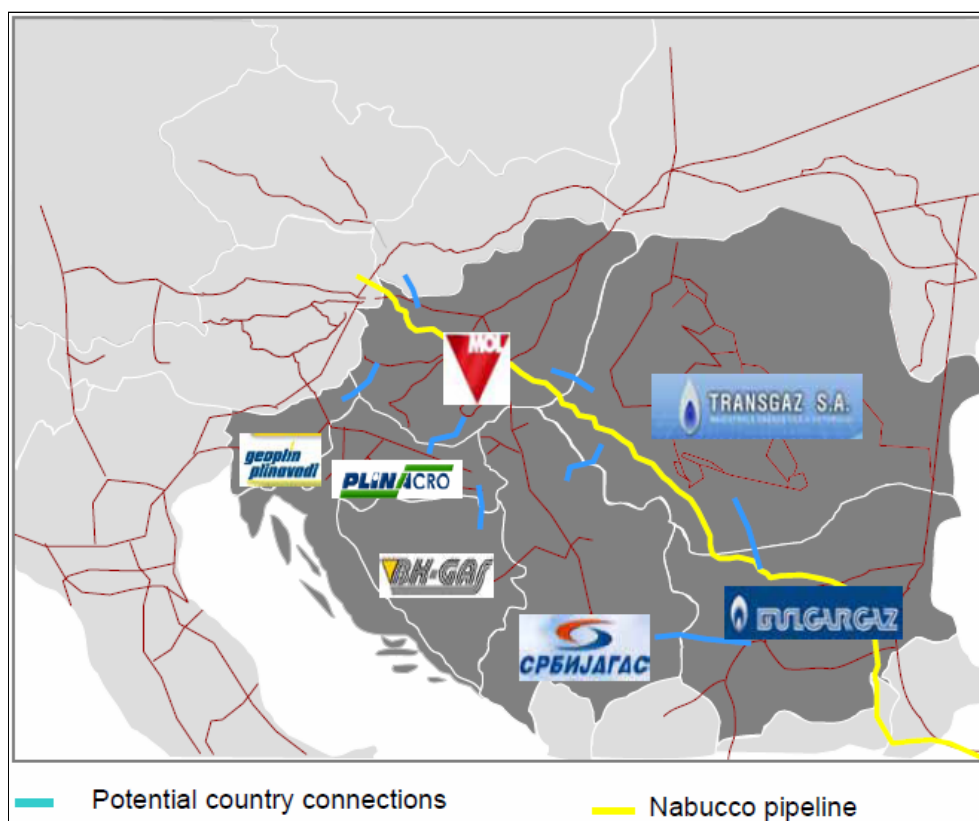
³ South-East Europe Development Watch (SEEDW) – nekada Stability Pact Watch – jeste koalicija nevladinih organizacija za zaštitu životne sredine iz jugoistočne Evrope koja prati i pravi kampanje za investicije od strane međunarodnih finansijskih institucija i Evropske unije. SEEDW je projekat u okviru CEE Bankwatch Network.

kašnjenja ili neuspeha planiranih investicija u nove kapacitete i infrastrukturu zbog nedostatka finansiranja – i iz državnih budžeta i iz međunarodnih bankarski institucija.

Ipak, visoko prioritetni projekti za region jugoistočne Evrope su čini se novi gasovodi koji su planirani da prođu kroz Balkansko poluostrvo. Neki eksperti su definisali Nabuko i Južni tok kao konkurentne projekte, ali drugi smatraju da ima dovoljno prostora za oba. Oni su prvobitno planirani sa maksimalnim kapacitetom (oko 30 milijardi kubnih metara godišnje), ali je kasnije Gazprom objavio da će Južni tok imati dva puta veći protok – oko 63 milijarde kubnih metara godišnje. Trenutno šanse su iste za oba cevovoda da budu izgrađena. Gazprom i Eni su osigurali trasu Južnog toka celom dužinom, čak ispod Crnog mora nakon potpisivanja sporazuma sa Turskom. Mnogi, takođe, podržavaju Nabuko. Jedna od osoba koja ga je nedavno podržala jeste Dušan Bajatović, glavni izvršni direktor "Srbijagasa". Prema izveštaju SEEBiz/B92⁴, on je izjavio da "bi Srbija pristala na pregovore o Nabuko gasovodnom projektu ako takav poziv stigne". Prema istom izvoru, on je izjavio za "Politiku" da "Ne bi bilo loše povezati se sa Nabuko gasovodom, čak iako ne prolazi kroz teritoriju Srbije, pošto bi gas dolazio iz Kaspijskog mora i centralne Azije putem ovog cevovoda".

Još jedan zanimljiv gasni projekat, koga je predložila mađarska gasna kompanija MOL, jeste tzv. "Novi sistem za transport energije – New Energy Transport System – NETS". Ideja NETS-a jeste da obezbedi zajedničko polazište za međusobno povezivanje mreža za prenos gasa jugoistočnih i centralnoevropskih zemalja. Ovo je još jedna prilika da se obezbede zalihe gasa u kratkoročnim krizama. NETS (videti Mapu 3 ispod) takođe je prilika za konkurentno trgovanje izvesnim količinama prirodnog gasa, iako će kapacitet međusobnih veza biti dosta manji od onih predloženih za Nabuko i Južni tok.

Mapa 3. Predložene međusobne veze NETS projekta

Izvor: MOL

⁴ <http://www.seebiz.eu/en/corporate/serbia-wants-in-on-nabucco-pipeline-project,51025.html>

Energetski sektor Bugarske

Oko polovina gore navedenih energetskih infrastrukturnih projekata mora da prođe kroz Bugarsku – Nabuko, Južni tok, Burgas–Alexandroupolis i AMBO. Zemlja ima priliku da izgradi energetski most između tradicionalnih zapadnih i istočnih partnera. Trenutno članica EU, Bugarska ima dugoročne odnose sa Rusijom, regionom Kavkaza i nekim zemljama Bliskog istoka. Neki trgovinski odnosi su zamrli tokom prelaza na tržišnu ekonomiju nakon 1989, ali drugi su ojačali u proteklih nekoliko godina.

Bugarska trenutno zavisi od inostrane nafte za skoro 100% svoje potrošnje i od inostranog prirodnog gasa za preko 90% svoje potrošnje. Ipak, zbog svoje nuklearne elektrane Kozloduj, bugarska energetska zavisnost je bila samo 46,2% u 2008, što je malo manje od EU-proseka za istu godinu – 53,8%⁵. Zemlja je i dalje neto izvoznik električne energije sa prosečnim izvozom od 6,3 TWh godišnje za period 2005–2008, prema podacima EFT Group-e.

Bugarsko naftno tržište nema izraženog "tržišnog lidera" pošto se takmiči nekoliko međunarodnih kompanija: Eko Bulgaria (u vlasništvu Hellenic Petroleum), Lukoil, OMV, Petrol, Rompetrol i Shell. Ipak, najveća rafinerija u Bugarskoj je u vlasništvu Lukoil-a, koji je takođe uložio u lokalni lanac za distribuciju. Zato situacija sa naftom u Bugarskoj trpi najviše od nestabilnih cena i postoji strah od šokova u snabdevanju.

Tržište prirodnim gasom u Bugarskoj nije u istom položaju. Trenutno sav uvoz prirodnog gasa je ruskog porekla, koristeći jednu trasu koja prolazi kroz Ukrajinu. Jedna od kompanija koja snabdeva Bugarsku gasom jeste Overgas (50% vlasništvo Gazprom-a), koji takođe vodi većinu distributivnih mreža za gas u zemlji. One su izgrađene nakon 1991, pošto Bugarska pre toga nije imala potrošnju gasa u domaćinstvima.

Nepostojanje alternativnog snabdevanja prirodnim gasom veoma negativno se osetilo tokom gasnog spora između Rusije i Ukrajine u januaru 2009. Bez zaliha gasa, Bugarska je mogla da koristi samo gas iz skladišta "Chiren". Ipak, postojeći kapaciteti bi mogli da pokriju samo manje od polovine dnevne potrošnje zimi, što je bio razlog za umanjenje ili prestanak snabdevanja gasom industrijskih potrošača kao i toplana tokom kriza. Veliki potrošači, koji su bili u mogućnosti da koriste rezerve goriva (kao što su dizel ili ugalj), nisu osetili velike razlike, ali neki od industrijskih potrošača stvorili su značajne gubitke jer su morali da prestanu sa radom.

Gasna kriza u januaru je dodatno podstakla vladu da potraži nove prilike za energetsku infrastrukturu. Bulgarian Energy Holding (100% u državnom vlasništvu), koji je vlasnik operatera mreže za prenos gasa i gasni tranzit Bulgartransgaz, i jedinog kupca na veliko Bulgargaz, započeo je nekoliko inicijativa sledećih nekoliko meseci. Neki od glavnih događaja tokom i nakon krize bili su:

- **19. januar 2009.**

Bugarska je uspešno ugovorila uvoz gasa iz Grčke, preusmeravajući tok i koristeći isti cevovod kojim se slao ruski gas grčkoj mreži. Ovo se dogodilo nešto pre nego što je ponovo počeo da protiče gas kroz Ukrajinu. Uvoz je dogovoren u količini od 2,5 miliona kubnih metara dnevno, oko 20% dnevne zimske potrošnje Bugarske.

- **Kraj januara 2009.**

U Beču, Austrija, Bugarska se dogovorila sa Azerbejdžanom da uveze milijardu kubnih metara prirodnog gasa iz ove kavkaske zemlje, kada bude postojala potrebna infrastruktura (Nabuko ili LNG terminali) ili tamo gde postoji ugovor o tranzitu sa Rusijom ili Turskom za upotrebu tranzitnih linija.

⁵ Izvor: www.energy.eu

- **24–25. april 2009.**

Bugarski predsednik je organizovao samit pod nazivom „Prirodni gas za Evropu. Bezbednost i partnerstvo“⁶, na kome su prisustvovali političari iz EU i zemalja izvoznica energije. Tokom samita, Bulgarian Energy Holding organizovao je konferenciju pod nazivom „Forum o energetskeom biznisu u Sofiji“⁷, koji je okupio predstavnike međunarodnih energetskeih kompanija.

- **15. maj 2009.**

Izvršni direktor Bulgarian Energy Holding potpisao je u Sofiji ugovor sa Gazprom-om o Južnom toku. Ruska strana je potpisala ugovor u Moskvi 28. aprila 2009. Dokument navodi da će dve kompanije formirati novo pravno lice, koje će započeti sa studijom izvodljivosti projekta.

- **13. jul 2009.**

Međuvladin ugovor za Nabuko potpisan je u Turskoj. Prema bivšem bugarskom premijeru Sergei-u Stanishev-u, koji je potpisao ugovor, ovo je važan korak napred za sprovođenje projekta.

- **14. jul 2009.**

Bulgarian Energy Holding potpisao je dva gasna ugovora. Prvi memorandum je bio sa dve kompanije: DEPA S.A., Grčka, i Edison International Holding BV, Italija. BEH će učestvovati sa 50% u zajedničkom poduhvatu koji će izgraditi, biti vlasnik i voditi gasnu vezu između Grčke i Bugarske. Drugi ugovor je između BEH-a i grčke kompanije Hellenic Gas Transmission System Operator (DESFA S.A.) za korišćenje deo kapaciteta Revithoussa LNG terminala u Grčkoj.

- **16. jul 2009.**

Bulgarian Energy Holding je objavio da će tražiti finansiranje kako bi povećao kapacitet skladišta gasa "Chiren". Holding bi mogao da garantuje za zajam do 250 miliona EUR za svoju podružnicu Bulgartransgaz, koja vodi skladište.

Trenutna politička situacija u Bugarskoj

Bugarska je u julu 2009. izabrala novi parlament sa četvorogodišnjim mandatom. Nekadašnja vladajuća koalicija, koju su činile tri stranke (BSP, NDSV i DPS) završila je puni četvorogodišnji mandat vlade, tokom kojeg bi energetskei položaj mogao da se okarakterise kao pro-ruskei. Ovakav stav je izveden iz podrške vlade za nekoliko pro-ruskeih projekata: izgradnja nove nuklearne elektrane Belene (sa glavnim izvođačima radova Atomstroyexport, Areva, i Siemens), potpisani ugovor za gasovod Južni tok (sa 50/50 bugarskog i ruskog vlasništva), kao i ugovore za naftovod Burgas–Alexandroupolis (51% ruskei, 24,5% bugarskei i 24,5% grčkei). Bivša vlada je formirana na osnovu principa političkeih kvota u odnosu 8–5–3. Stoga su različita ministarstva vođena od različiteih stranaka iz koalicije, pa nekada političkei želje partnera nisu bile jednoglasne u vezi sa važnim energetskeim i ekonomskim pitanjima.

Nova vlada i novi ministar energetike Traicho Traikov⁸, bivši direktor EVN Bulgaria i stručnjak za energetiku, zatražili su reviziju svih energetskeih dogovora prema njihovom ekonomskom smislu. Razlog za ovo, prema novoj vladi, jeste očekivani budžetskei deficit u Bugarskoj u 2009. Ekonomskei kriza, koja bi mogla najjače da pogodi Bugarsku u 2009. i 2010, glavni je strah za novu vladu, koja kaže da budžet možda neće pokriti troškove nekeih velikeih energetskeih projekata, naročito ako se dogovori prethodne vlade pokažu kao loše. Nova vlada ima 116 mesta od 240 mesta u parlamentu. Sve stranke desnice su podržale

⁶ Zvanični vebisajt: <http://www.energysummit2009.bg/en/>

⁷ Zvanični vebisajt: <http://www.bgenh.com/sebf/index.html>

⁸ Biografske informacije o Traikov-u: <http://www.mee.government.bg/eng/about/about.html>

formiranje vlade, ali nisu ušle u koaliciju sa vladajućom strankom GERB. Premijer Boiko Borisov, bivši gradonačelnik Sofije, odlučio je da rizikuje i sam formira vladu kako bi imao jasnu političku viziju o svojim aktivnostima.

Izgradnja nuklearne elektrane Belene je stvorila troškove od oko 400 miliona EUR do sada, uglavnom za inženjering, konsalting i pripreme radove. Projekat vodi NEK, nacionalna električna kompanija, koja je 100% u vlasništvu Bulgarian Energy Holding. Međunarodni tender za 49% projekta je dobio RWE (Nemačka), ali i dalje nikakvo finansiranje projekta nije obezbeđeno – bilo kroz finansiranje projekta ili bankarskih zajmova. Ipak, ruski zvaničnici su predložili da Atomstroyexport može finansirati skoro 4 milijarde EUR troškova kroz ugovore o lizingu. I premijer i ministar energetike izrazili su nekoliko puta zabrinutost zbog finansiranja projekta i obećali sveobuhvatnu proveru svih ugovora.

Bugarska je vlasnik 24,5% naftovoda Burgas–Alexandroupolis projektne kompanije "Trans Balkan Pipeline" putem državnih kompanija Bulgarian Energy Holding (pod kontrolom bugarskog Ministarstva ekonomije i energetike) i Technoexportstroy, od kojih svako ima 12,25% akcija. Dana 15. maja 2009, BEH je odlučio da prekine svoje učešće u projektu i da prenese akcije na Technoexportstroy. Kompanija je pod kontrolom bugarskog Ministarstva za regionalni razvoj i javne radove. Prema novom ministru, Rosen-u Plevneliev-u, bivšem direktoru Lindner-a u Bugarskoj i građevinskom preduzetniku, projekat nema ekonomskog smisla. Ipak, nije doneta konačna odluka kako će Bugarska učestvovati u tome. Štaviše, mnoge opštine na trasi cevovoda izrazile su dosta zabrinutosti zbog opasnosti za životnu sredinu, vezanih za projekat. Očekuje se da nova vlada detaljno ispita sve opasnosti za životnu sredinu, vezane za projekat.

Prema članku ruske novinske agencije Prime-TASS, koga citira Euractiv⁹, postupci nove vlade su izazvali zabrinutost u Rusiji zbog pro-ruske orijentacije Bugarske i njenih energetske projekata, naročito Južnog toka. Ipak, nijedan ugovor nije promenjen niti zaustavljen, ali ton nove vlade je drugačiji od prethodne. Čak i pre izbora, vođa sadašnje vladajuće stranke GERB i onda – i dalje u opoziciji, upozorio je prethodnu vladu da prestane da potpisuje energetske dogovore u julu 2009. Razlog – sve ugovore će morati da sprovodi nova vlada, koja ne želi da bude isključena iz bilo kakvih dogovora. Jedini izuzetak koji je GERB prihvatio jeste potpisivanje Nabuko međuvladinog ugovora, koji je potpisan u Turskoj 13. jula 2009. Nova vlada će morati da pregovara takođe o novim zalihama gasa sa Gazprom-om narednih meseci pošto sadašnji ugovor ističe krajem 2012.

Ako nova vlada Bugarske bude sledila evropsku poziciju o novim gasovodima koji prolaze kroz jugoistočnu Evropu, onda možemo očekivati da Nabuko i Južni tok budu izgrađeni. Zvanični položaj EU je da će oba projekta poboljšati energetske bezbednost Unije. Ipak, prema energetske politici EU, Nabuko treba da ima prioritet. Dok Južni tok menja trase za snabdevanje ruskim gasom, Nabuko se očekuje da podrži veću raznolikost trasa, snabdevača i izvora prirodnog gasa – pružanjem pristupa regionu Kavkaza i zemljama Bliskog istoka koje su bogate gasom. U isto vreme, očekuje se da nova vlada takođe učvrsti odnose sa SAD. To bi bila prilika za više američkih energetske kompanija da uđu na bugarsko tržište i da obezbede dodatno finansiranje za lokalne energetske projekte.

Zaključak

Evropska perspektiva zemalja jugoistočne Evrope je glavni faktor razvoja njihovog energetske sektora. Region se nalazi na sredini trasa koje povezuju snabdevače energijom (Rusiju, zemlje Kavkaza i Bliski istok) sa velikim potrošačima energije centralne i zapadne Evrope. U isto vreme, sam region povećava potrošnju energije. Energetska „raskrsnica“ može mnogo koristiti zemljama jugoistočne Evrope u smislu novih investicija u energetske kapacitete i energetske infrastrukturu, ako za to postoji politička volja.

⁹ <http://www.euractiv.com/en/energy/bulgaria-gets-cold-feet-south-stream/article-184086>

ENERGETSKA BEZBEDNOST ZEMALJA JUGOISTOČNE EVROPE U SVETLU RUSKE ENERGETSKE POLITIKE

*Dr Zorana Z. Mihajlović Milanović**

„Kako danas stoje stvari, ako ne promenimo svoj energetske sistem na radikalni način u narednih deset godina, „točkovi će otpasti“.

IEA, Fath Birol Chief Economist, 2008

Energetska bezbednost, privredni razvoj i efikasnost zaštite životne sredine već dugo su osnovni i uzajamno povezani ciljevi zbog kojih danas nijedna nacionalna ekonomija ne može konstatovati da je „energetski bezbedna“. Ono što se može zaključiti jeste bipolarnost – jedni imaju puteve dolaska do energije uz sve višu i teško održivu političku cenu, a drugi ogromne zalihe energetske resursa pomoću kojih žele da diktiraju budući globalni razvoj.

U cilju obezbeđenja energije za naftne i gasne kompanije, gasovodne i naftovodne infrastrukture, proizvođače, distributere i druge u energetske biznisu, otvaraju se nove mogućnosti, ali i novi i visoki rizici. Ipak, ni posle više od 30 godina od prve energetske krize nije rešena najvažnija jednačina globalnog sveta – obezbeđenje dovoljnih količina energije, na ekonomski, energetski i ekološki prihvatljiv način!

Pored legende da se nakon devet meseci od najvećeg „blackouta“ (prekida u napajanju strujom) u New Yorku (1977), broj novorođenih povećao za 35%, sve drugo daleko je od romantičnog. Opljačkane radnje, odžepareni građani... i procenjena šteta na oko trista miliona dolara, ali i prvi put jasno prepoznatljiv strah od nedostupnosti i nedovoljnosti energije. Strah postoji i danas. I te davne 1977. i 2009. godine, nakon druge gasne krize, jasno je da je energija uslov održivosti modernog društva.

Energetske krize i ratovi nisu iza nas. Oni traju i direktno utiču na energetske i nacionalnu bezbednost putem smanjenja energetske efikasnosti, niže ponude, rasta cena i duboke geopolitičke tenzije. U energetske krizama i ratovima nema pobednika - svi su gubitnici.

Smanjenje proizvodnje u zemljama potrošačima (koje utiče na povećanje njihove uvozne zavisnosti), nedostatak investicije u energetske infrastrukturu¹, političke nesigurnosti i sukobi direktno utiču na nivo energetske bezbednosti regiona i sveta², smanjenje intenzivnosti i usporenost u realizaciji energetske politike regiona. Primera radi, rešenje za EU u vezi sa njenom gasnom sigurnošću je poznato, i tiče se potrebe za diverzifikacijom (koja je više u domenu priče, nego realnosti), ali i saradnje EU radi definisanja i realizacije jedinstvene energetske politike. Jasno je da bez jedinstvene politike, nema i neće biti sigurnosti snabdevanja, a danas se živi u konstantnoj energetske krizi. To što su prva i druga gasna kriza obeležene početnim danima 2006. i 2009. godine ne znači da su toliko i trajale. Trajale su i pre toga, a traju i danas.

Jasno je da nije moguće ostvariti razvoj ukoliko se ponuda i tražnja energije ne susretnu, pa mišljenje da su zemlje imaoci energetske resursa u boljoj poziciji ne odgovara

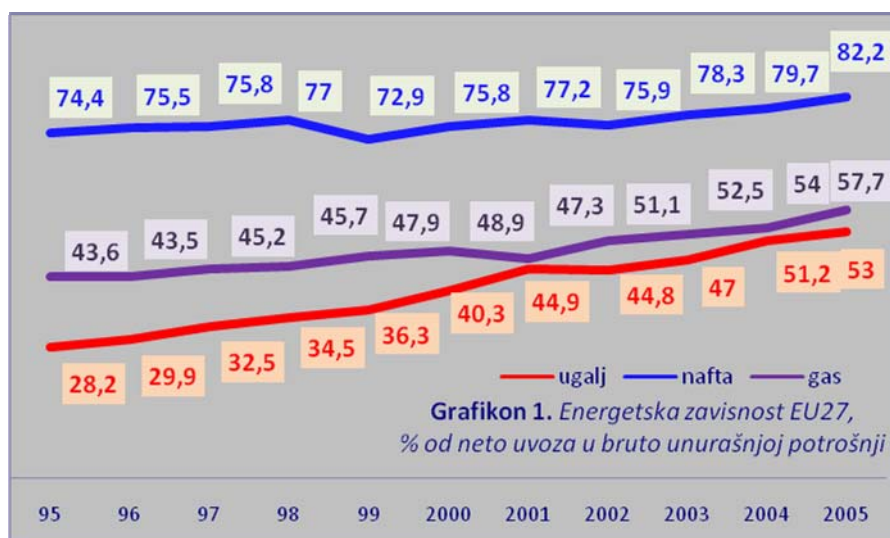
* **Doc Dr Zorana Mihajlović – Milanović** je Savetnik za pitanja energetike i energetske bezbednosti ISAC Fonda, predavač na Univerzitetu „Megatrend“

¹ Procene Međunarodne agencije za energetiku (IEA) su da postoji potreba za ulaganjem oko dvadeset triliona dolarado 2025. godine u energetske infrastrukturu.

² Rat u Iraku (zbog kojeg će decenije biti potrebne da se proizvodnja vrati na predratni nivo), sukobi u Ekvatorijalnoj Africi, duboko poremećeni odnosi snabdevača-proizvođača i potrošača, političkim interesima vođeno smanjenje/povećanje dotoka energetske sirovina poput nafte i gasa.

realnosti. Hoće li Rusija, na primer, imati koristi ili štete od toga što će zatvoriti gas Evropi³? Može li sa sobom poneti milijardama vredne i hiljadama kilometara dugačke gasovode – naftovode? Šta bi se desilo sa ekonomijom Rusije kada bi se budžet ove zemlje smanjio za 50%, ukoliko bi zemlje EU prestale da koriste i plaćaju gas⁴?

Poznato je da od ukupnog izvoza gasa iz Rusije 94% ide ka evropskim zemljama. U Evropi, ruski gas čini 38% evropskog uvoza. Projekcije budućnosti opominju i jedne i druge, i o budućnosti se danas mora voditi računa. Potrebe za uvozom gasa u EU (u 2030-oj) biće povećane za 5-6 puta, u odnosu na njenu proizvodnju gasa. Neke zemlje Evrope imaju znatan udeo u uvozu gasa iz Rusije, poput Nemačke i Italije, pa ne čudi njihova primarna okrenutost bilateralnim dogovorima sa Rusijom, a na uštrb evropske jedinstvenosti. Poslednjih godina Gazprom zaključuje ugovore sa Eni (Italija), Gaz de France (Francuska), Gasunie (Holandija), Basf (Nemačka), E.On Ruhrgas (Nemačka). Očajnički želeći pristup energiji, i, naravno, profit, evropske kompanije igraju jedna protiv druge, kako bi dobile što bolje uslove i prednosti. Ako neka i ne bi htela da prihvati pravila Moskve, konkurent će na ista brzo pristati (ostavljajući prvu kompaniju bez ičega). Dodatno, ovakva ekonomska i energetska međuzavisnost i te kako utiče na spoljnu politiku EU jer umanjuje njenu mogućnost uticaja i podrške ključnim alijansama u Evropi i Aziji, posebno balkanskim zemljama, zemljama Centralne Evrope, i Azije, kao što su Ukrajina, Gruzija, Azerbejdžan, Kazahstan i Turkmenistan, koje su glavne tranzitno-proizvođačke zemlje. Ruski gas takođe čini 98-100% potrošnje u Belorusiji, Estoniji, Finskoj, Gruziji, Letoniji i Moldaviji.

Oko jedne četvrtine snabdevenosti EU dolazi od jedne kompanije – ruskog Gazproma – od čega se 80% isporučuje jednom rutom, kroz Ukrajinu, koja je kritična tačka transporta, posebno za Rusiju⁵. Raspadom SSSR-a, Evropa se suočila sa postojanjem dualnog monopola: monopola Rusije u količini odnosno volumenu gasa i nafte, i monopolom Ukrajine nad transportnim rutama. To svakako umanjuje manevarski prostor EU, koja je dodatno i energetska siromašna.

³ Samo u toku trajanja druge gasne krize Gazprom je dnevno gubio dvesta miliona američkih dolara.

⁴ U januaru i februaru 2009.godine tranzit gasa preko Ukrajine smanjen je za 50%. Kroz Ukrajinu je prošlo jedanaest milijardi m³ gasa što je 53,2% manje nego u istim mesecima 2008. godine. Osnovni razlog jeste smanjenje potrošnje u Evropi, usled velike krize, ali ovaj pad prihoda će se i te kako odraziti na budžet i ekonomiju Rusije. U prvoj polovini 2009. godine Gazprom će od prodaje gasa zemljama van CIS-a zarađivati 36-42% manje nego u istom periodu 2008. godine (dvanaest milijardi dolara).

⁵ Relacije između Rusije i Ukrajine počele su da se hlade od izbora u Ukrajini 2004. godine, kada je pobedio prozapadni „proNato“ političar Victor Yushcenko, pa je i sigurnost isporuke dovedena u pitanje. IEA analitičar (Tom Gold) rekao je: „It is difficult to remove politics from anything to do with Ukraine and Russia“. Dok je Ukrajinu vodio proruski političar nije bilo ovakvih problema, a cena gasa prema ovoj zemlji takođe je, kao i danas, bila ne-konkurentna, tačnije tada je smatrana prijateljskom.

Energetske nestašice električne energije EU će biti u mogućnosti da reši ponovnom renesansom nuklearne energije i delimično energijom iz obnovljivih izvora energije, ali problemi koji postoje sa naftom i gasom neće ići tom brzinom. Tečni naftni gas, biodizeli i biogoriva jesu opcije za koje je potrebno mnogo ulaganja i moći će samo delom da zadovolje energetske tražnju, a rezultati se mogu očekivati tek u decenijama koje dolaze.

Kako je za „tango potrebno dvoje“, svako zaoštavanje ili poboljšavanje odnosa na relaciji EU-Rusija rezultira ugrožavanjem ili stabilnošću snabdevanja evropskih potrošača. Ukoliko dobavljač gasa odbije da obezbedi gas ili ga ponudi po nerazumno visokoj ceni, potrošač nije u stanju da reaguje i okrene se drugom izvoru u kratkom periodu (potrošač neće imati drugu mogućnost nego da prihvati uslove ponuđača ili da nastavi „bez gasa“ što nije prihvatljivo). Sa druge strane, ako se dogovorno sklope sporazumi o izgradnji velikih infrastrukturnih projekata, a potom promena vlade dovede to moratorijuma na iste, onda je poruka jednako loša kao u situaciji „političkog“ smanjenja dotoka gasa određenoj zemlji.

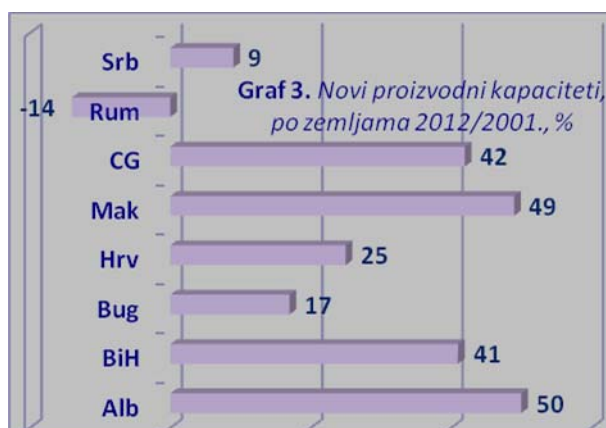
Rešenje za EU jeste jasan odnos i dogovor sa ruskom stranom u vezi sa svim pitanjima u ovoj oblasti, uključujući i ona vezana za izgradnju novih gasovoda i naftovoda. Ništa manje značajni jesu odnosi sa tranzitnim zemljama, kao na primer zemljama Jugoistočne Evrope. One su karika bez koje nije moguće uspostaviti kvalitetnu saradnju u odnosima Rusija–EU, EU–Rusija. Potpisivanjem Ugovora o energetici zemalja Jugoistočne Evrope, ove zemlje postale su korak bliže EU. Imajući u vidu njihovu dugogodišnju političku i ekonomsku vezanost za bivši SSSR, kao i jak uticaj i nasleđe tog perioda, formiranje Energetske zajednice ogroman je korak za te zemlje i politički uspeh, odnosno dobitak za EU.

Region Jugoistočne Evrope čini populacija od pedeset pet miliona stanovnika, smeštenih u čak devet zemalja, i bruto društveni proizvod u 2008. godini od četiri stotine sedamnaest milijardi dolara. Iako je broj stanovnika približno jednak broju stanovnika Italije ili Francuske, bez energetske razvijenosti zemalja Jugoistočne Evrope, energetski rezultat za EU bile bi nestašice energije i energenata, a za Rusiju pad efikasnosti. Upravo je u tome komparativna prednost celog regiona, posebno zemalja kao što su Srbija, Bosna i Kosovo.

Ukoliko ove zemlje ne budu političke stabilne i investiciono zadovoljene, komparativna prednost dobrog geostrateškog položaja koju imaju, pretvoriće se u svoju suprotnost. Postaće usko grlo razvoja, ne toliko njih samih, koliko celog regiona. Samo do 2012. godine ovom regionu potrebno je 440 MW novih elektroenergetskih kapaciteta. Dalja ulaganja se do 2020. godine procenjuju na čak trideset milijardi evra.

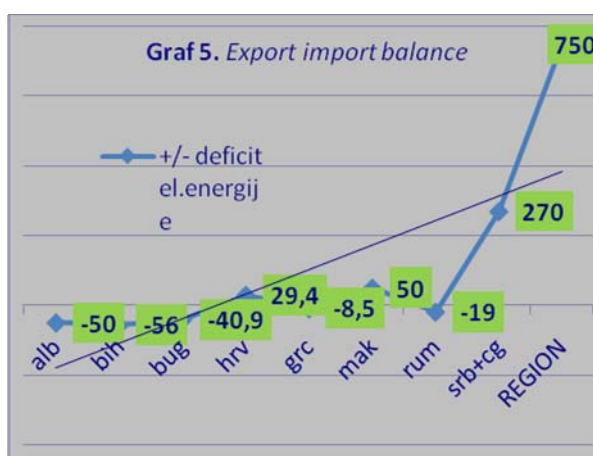
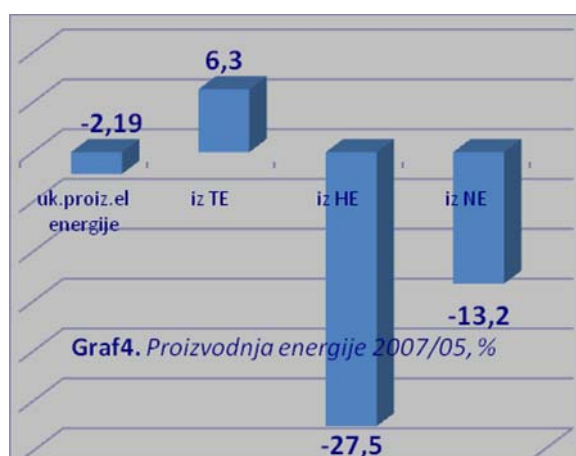
Tabela 1. Planirani proizvodni infrastrukturni energetske kapaciteti do 2012. godine u regionu Jugoistočne Evrope, MW

	termo	hidro	nuklearni	ukupno
Albanija	578	243		821
BiH	677	913		1590
Bugarska	2100	-129	-109	1862
Hrvatska	807	146		953
Makedonija	10	694		704
Crna Gora	210	150		360
Rumunija	-3594	194	800	-2600
Srbija	602	152		754
Region	1390 31,3%	2363 53,2%	691 15,5%	4444

Mnogo je kritičnih tačaka budućeg energetskog statusa regiona. One najvažnije odnose se na sledeće:

1. Nedovoljnost energetskih kapaciteta (49,5GW) osnovni je uzrok prekida u napajanju. Devastiranje infrastrukture dovelo je do potrebe za novih 4500MW, odnosno do potreba ulaganja oko pet milijardi evra do 2012. godine,
2. Prosečna godišnja stopa rasta tražnje za energijom procenjuje se na 2,3% (sa 1714 na 2194TWh) do 2012. godine (što je duplo više u odnosu na prethodnu deceniju),
3. Investiciona klima je i dalje u većem broju zemalja nedovoljno pogodna za investitore, posebno sa stanovišta njihove zaštite (politika, zakonodavstvo, regulativa, tarifne reforme),
4. Sektorski, najveći potrošači energije su domaćinstva, što ukazuje na nedovoljan razvoj industrije, ali i na sigurni rast tražnje za energijom u godinama koje dolaze,
5. Proizvodnja gasa i nafte je limitirana zbog oskudice u rezervama. Zapadni Balkan veoma je zavisn od uvoza fosilnih energetskih izvora van regiona,
6. Energetska intenzivnost⁶ je visoka, i preko 2,5 puta viša nego u regionu EU.

Iako su vlade zemalja Jugoistočne Evrope, koje su početkom 2000. godine izrazile spremnost za restrukturiranjem sektora i uspostavljanjem tržišta energije, potpisale Ugovor o

⁶ Energetska intenzivnost jeste prosečna količina energije potrebna za proizvodnju jedne jedinice bruto društvenog dohotka.

energetici⁷, mnoge aktivnosti ne odvijaju se brzinom kojom bi trebalo, što se direktno odražava na smanjen priliv investicija, odnosno usporavanje izgradnje novih kapaciteta.

Mogućnosti za investiranje u ovom regionu ima mnogo, ali će one ostati samo „potencijalne“ ukoliko u ovim zemljama odredbe Ugovora o energetici zemalja Jugoistočne Evrope ne budu intenzivnije, a direktive Evropske unije se ne budu striktno primenjivale.

Strateški energetske ciljevi regiona Jugoistočne Evrope ne mogu da odstupaju od strateških ciljeva EU u delu koji se tiče bezbednosti ponude, prihvatljivih i očekivanih cena energenata (koje podstiču konkurentnost, a ne monopolizam), kao i ekološke i energetske održivosti. Trenutno stanje u regionu daleko je od ovih postulata: energetska bezbednost je u padu, cene električne energije, gasa i derivata nafte niti su očekivane niti su konkurentne, a udeo ugljenika u energetskim izvorima u proizvodnji energenata stalno raste. Solucije koje stoje pred ovim zemljama na dugi rok su jasne: povećanje udela obnovljivih izvora u energetskom miks i povećanje proizvodnje biogoriva, podizanje globalnog partnerstva ovih zemalja i EU, ulaganje u energetske tehnologije⁸ – posebno u fosilne izvore sa niskim procentom ugljendioksida i energetske efikasnost.

Tabela 2. Kretanje proizvodnje električne energije 2007/2005., %

	BiH	Bugarska	Hrvatska	Grčka	Makedonija	Rumunija	Srbija+CG
Uk.proizvodnja el.energije	-6,5	-13,8	-1,8	+4,0	-6,3	+2,8	-1,5
Iz TE	17,8	5,4	28,7	9,8	0,3	-3,4	8,0
Iz HE	-33,3	-47,5	-31,8	-40,5	-28,8	-21,5	-19,3
Iz NE		-27,0				37,4	

Geografski, lokacija između energetske resursa bogatih (Rusija, Kaspijskih region, Bliski istok) i glavnih energetske potrošača Zapadne i Centralne Evrope čini region geopolitički atraktivnim, a energetske i ekonomski značajnim. Šansu koja stoji pred Jugoistočnom Evropom da postane najveći „hub“ za tranzit gasa od Bliskog istoka, Centralne Azije i Kaspijskog regiona do potrošača EU moguće je realizovati samo uz dobro razvijenu infrastrukturu.

Tabela 3. Rang indeksa ekonomskih sloboda i percepcije korupcije u zemljama Jugoistočne Evrope i Rusiji

Zemlja	Rang indeksa ekonomskih sloboda 2009	Rang indeksa percepcije korupcije 2008	Zemlja	Rang indeksa ekonomskih sloboda 2009	Rang indeksa percepcije korupcije 2008
Bugarska	56	72	Albanija	62	85
Rumunija	65	70	Turska	75	58
Makedonija	78	72	Crna Gora	94	85
Srbija	109	85	Hrvatska	116	62
BiH	134	92	Rusija	146	147

Potrebno je još mnogo uraditi da bi ovaj region mogao da zadovolji stalno rastuću tražnju za energentima, posebno gasom. Koliko mogućnosti za proizvodnju električne

⁷ Ugovor o uspostavljanju Energetske zajednice zemalja Jugoistočne Evrope potpisan je u Atini 25.10.2005, a ratifikovan od strane EU i na snagu stupio 1. juna 2006. godine. Ovo je prvi dokument u oblasti energetike koji ima obavezujući status, potpisan između zemalja Jugoistočne Evrope i EU. Ratifikovanjem Ugovora u parlamentima zemalja potpisnica ozvaničena je obaveza kreiranja (EU i 9 zemalja partnera) zakonodavnog okvira za uspostavljanje jedinstvenog integrisanog energetskeg tržišta.

Ciljevi Energetske zajednice zemalja Jugoistočne Evrope su stvaranje uslova za ulazak novih investicija u energetske sektor, kao i otvaranje tržišta energije ovih zemalja u skladu sa direktivama EU, uz jačanje uslova za nesmetanu zaštitu životne sredine u realaciji sa energetske ponudom regiona.

⁸ Godišnje investicije EU u energetske tehnologije su oko jednu milijardu evra u periodu 2007-20123.godine.

energije postoje, toliko mogućnosti i stanje rezervi gasa i nafte ukazuju da je ovaj region bio i jeste zavisn od uvoza. Visoki udeo ruskog gasa u uvozu imaju Litvanija, Letonija, Mađarska i Slovačka. Pored toga, zemlje poput Litvanije, Estonije, Bugarske i Poljske koriste gas u velikom obimu u petrohemijskoj industriji. Ako ga nema, te fabrike prosto moraju biti zatvorene, a petrohemijski proizvodi uvezeni.

Osnovne karakteristike gasne privrede regiona posebno se ogledaju u nedostatku skladišta, nepostojećoj ili nerazvijenoj gasovodnoj mreži, niskoj upotrebi gasa, ali visokoj zavisnosti od jednog dobavljača (Rusije). Iako su se zemlje Jugoistočne Evrope opredelile za reformu gasne privrede, promene su mnogo sporije nego što se zahtevalo i očekivalo. Koliko je gas na „tankoj“ niti u ovom regionu, govore i dve gasne krize, a posebno druga (januara 2009), koju su ove zemlje i te kako osetile. Snabdevanje upravo Rumunije, Bugarske, Srbije, Grčke, Makedonije i Hrvatske bilo je ozbiljno ugroženo.

Tabela 4. Udeo gasa u energetsom miksu svake zemlje regiona i odnos uvezenog gasa iz Rusije u odnosu na ukupnu potrošnju gasa u Jugoistočnoj Evropi, %

	Bugarska	Grčka	Rumunija	Hrvatska	Srbija	BiH	Makedonija
Udeo gasa u energetsom miksu	14	9	35	27	12	7	4
Uvoz gasa iz Rusije u komparaciji sa ukupnom potrošnjom	87	80	35	39	88	100	100

Kod većine zemalja gas primarno dolazi iz Rusije preko Ukrajine. Dve zemlje (Rumunija i Hrvatska) imaju značajnije učešće domaćeg gasa, a druge dve (Bugarska i Srbija) raspolažu domaćim gasom, ali u manjim količinama. Kako je region spona u snabdevanju gasom od Rusije ka EU, to su strateški ciljevi ovih zemalja i ciljevi buduće investicione politike:

1. Rast upotrebe gasa (bilo u proizvodnji električne energije, bilo u potrošnji domaćinstava, grejanje i hlađenje),
2. Jačanje regionalne integracije kako bi se na najmanju moguću meru sveli eventualni prekidi u napajanju (kako u pogledu investiranja u gasnu infrastrukturu tako i u pogledu razvoja tržišta), i
3. Ulaganje u gasna skladišta i interkonektivne mreže.

Prosečna godišnja stopa rasta tražnje za gasom u regionu Jugoistočne Evrope biće 2,6% ali sa velikim varijacijama u zavisnosti od zemlje do zemlje. Potrebe za gasom dovešće do rasta projektovane tražnje do 2025. godine za 72% (i to sa 26,2 milijarde m³ 2005. godine na četrdeset pet milijardi m³ u 2025. godini). Nedostatak u ponudi gasa, koji će se u tom periodu stvoriti biće povećan za čak 96%.

Najviše prosečne stope rasta tražnje za gasom ostvariće upravo one zemlje koje su trenutno u regionu mali potrošači gasa, i samim tim nedovoljno gasifikovane – Albanija i Bosna i Hercegovina. Sa druge strane, nedostatak dovoljne ponude gasa (gap supply) beležiće, Bugarska, Hrvatska i Srbija uključujući i Kosovo.

Tabela 5. Tražnja za gasom i supply gap zemalja Jugoistočne Evrope

	Rumu- nija	Bugar- ska	Srbi- ja	Hrvat- ska	BiH	Make- donija	Alba- nija	Koso- vo	CG
Prosečna godišnja stopa rasta tražnje za gasom	1,7	3,2	1,9	1,0	6,1	3,8	10,2	15,5	1,0
2025/2015, supply gap%	+92	+106,6	+140	+233	+83	+57	+42,8	+200	+16,6

Tržište Jugoistočne Evrope relativno je malo u uslovima sadašnje i buduće potrošnje gasa, zbog čega je ulaganje u razvojnu energetska infrastrukturu još izazovnije. Ukoliko se gas bude nabavljao po razumnim cenama, može se očekivati da ekonomska i profitna strana investicija budu bolje.

Veći broj zemalja regiona ima jednog uvoznika i jednu prenosu kompaniju za gas, sa izuzetkom, na primer, Srbije koja ima Jugorosgaz, koji je prenosna kompanija za jug, a Srbijagas za sever i centralni deo zemlje. BiH koja koliko god da je geografski mala, ali mala i po količinama gasa koje troši, ima čak tri prenosne kompanije. Sa druge strane, stanje i trend u regionu ukazuju na veći broj distributivnih kompanija.

Tabela 6. Gasni sektor regiona

Tržište	Uvoznici	Prenosne kompanije	Distributivne kompanije
Rumunija	Romgaz	Transgaz	Distrigaz Nort Distrigaz Sud Dr.male- dist.komp.
Bugarska	Bulgargaz	Bulgargaz	Veliki broj
Srbija	Jugorosgaz	Srbijagas Jugorosgaz	Srbijagas JRG Mnoge lokalne dis.kom
Hrvatska	INA	Plinacro	Veliki broj
BiH	Energoinvest	Gaspromet Pale Sarajevogas Lukovica BH gas Sarajevo	Zvornik Stan Sarajvogas Sarajevo Sarajevogas Lukavica Visokogas
Makedonija	Makpetrol	GAMA	

Kako gas dolazi od jednog dobavljača – izvora, jasno da izvori i potencijalne rute snabdevanja gasom ovog regiona uključuju pored ruskog gasa (kroz postojeće i/ili nove rute) i kaspijski (Nabuko i/ili drugi), ali i gas južnih izvora (Iran, Irak, Egipat). Dodatni način ublažavanja nedostatka gasa sigurno je i širenje upotrebe tečnog naftnog gasa (koji bi mogao biti isporučen Mediteranom iz Severne Afrike – Egipta, Libije i Alžira.)

Potencijalni regionalni projekti snabdevanja EU kojim će se pokrivati buduća tražnja Jugoistočne Evrope odnose se kako na one koji će crpeti ruski gas, tako i na one koji će upumpavati kaspijski gas. Neće biti moguće izgraditi sve gasovode, pre svega zbog stepena isplativosti investicija, niti izgraditi i konkurentne konkurenata (Nabuko i Južni tok).

Tabela 7. Potencijalni glavni regionalni projekti

Glavni gasovod	gas	Tranzitne zemlje	kompanije
TGI Turska-Grčka-Italija	kaspijski	Turska, Grčka i Italija	Edison (Italija), DEPA (Grčka), i Botas (Turska)
TAP Trans Adriatic Gas	kaspijski i/ili ruski	Turska, Grčka, Albanija i Italija	EGL (Švajcarska)
IAP Ionina Adriatic Pipeline	kaspijski	Turska, Grčka, Makedonija, Kosovo, CG, BiH, Hrvatska, Slovenija, Italija	EGL (Švajcarska) Plinacro, Hrvatska
Nabucco	kaspijski	Turska, Bugarska, Rumunija, Mađarska, Austrija	Botas (Turska), Bulgargaz (Bugarska), Transgaz (Rumunija), Mol (Mađarska), i OMV (Austrija)
GUEU White Stream Gruzija-Ukrajina-EU	kaspijski, Azerbejdžan	Gruzija-Rumunija ili Gruzija-Ukrajina- Rumunija, ili Gruzija- Hrvatska-Poljska	GUEU Inc, privatni konzorcijum registrovan u SAD
Blue Line, Blue stream II	ruski, Turkmenistan preko Rusije	Bugarska, Srbija, BiH, Hrvatska	Gazprom
South Stream, Nord Stream	ruski, Turkmenistan preko Rusije	Bugarska, Rumunija, Mađarska	Gazprom

Zaključak

Da bi se situacija rešila i da bi evropski potrošači bili zasigurno snabdeveni u godinama koje dolaze nisu dovoljne samo direktive⁹, poput nove koja se odnosi na povećanje bezbednosti snabdevanja gasom u EU, promene strateških planova. Neophodno je postizanje dogovora između glavnih aktera, na prvom nivou EU i Rusije, a potom zemalja tranzitera, kao što su to zemlje Jugoistočne Evrope, i zemalja koje bi bile dodatni mogući snabdevači iz Kaspijskog regiona.

Ono što je svima zajedničko jeste obezbeđenje dovoljne ponude na ekonomski i energetski realnim osnovama. Od zrelosti vladara iz senke – politike i njenih interesa – zavisice i dinamika izgradnje gasovoda/naftovoda.

⁹ Nova Direktiva EU o bezbednosti snabdevanja gasom (jul 2009), kojom se zemlje članice obavezuju da preuzmu mnoge aktivnosti kako bi sprečile moguće prekide u napajanju gasom. Do marta 2014. godine, one treba ili da obezbede dovoljne kapacitete skladišta gasa ili diverzifikuju svoju energetska ponudu i da mogu da izdrže minimum 60 dana prekida u dotoku gasa. Do 31.03.2001. godine definisaće se Plan za hitne situacije, a do istog datuma 2014. godine zemlje članice treba da potvrde da imaju potrebnu gasnu infrastrukturu, a prema zahtevu Direktive.

Osnovne postavke ruske spoljne energetske politike

Ukoliko spoljnu politiku posmatramo kao svojevrsni produžetak unutrašnje politike, onda nam taj postulat može značajno olakšati analizu ruske spoljne energetske politike, uključujući njenu implementaciju u regionu Balkana.¹ Predmet ovog prikaza biće prirodni gas, uz povremene osvrte na naftu, kao neizbežnu „drugu stranu medalje“ ruske energetske politike. Prethodno, nekoliko napomena o gasu. Za razliku od nafte, kojom se trguje na svetskom „spot“ tržištu, gas se do krajnjih korisnika uglavnom transportuje gasovodima. Gasovodi se često protežu preko nekoliko država, sa različitim političkim i ekonomskim uređenjima. To ih čini „osetljivom“ robom, podložnom raznim uticajima (političkim, ekonomskim, geografskim itd.) duž celog lanca - od proizvođača, preko tranzitnih država do potrošača. Rečju, gas je izraženo „geopolitička“ roba.² Sve je prisutnija ocena da je „geopolitika energetskih odnosa zamenila ili apsorbovala tradicionalnu geopolitiku vojnih balansa“.³

Prirodni gas smatra se gorivom budućnosti, kako zbog obimnih rezervi tako i usled ekološke prihvatljivosti. Sagorevanje gasa proizvodi oko 40 % manje štetnih gasova od uglja i 30 % manje nego nafta. Pošto se klimatske promene polako probijaju u vrh svetske politike, to je dodatni argument što se gas označava kao gorivo budućnosti. Procene govore da će gas biti najbrže rastući izvor primarne energije u svetu: narednih godina po značaju i zastupljenosti prevazići će ugalj, a do 2050. i naftu. Gas je više od običnog energenta. Veoma je tražen i profitabilan u hemijskoj i metalnoj industriji, a pogotovo za proizvodnju struje.⁴

Kako bi odgovorili na ovako ambicioznu temu uzećemo u obzir nekoliko elemenata: osnove ruske energetske politike, povezanost sa spoljnopoličkom koncepcijom i strategijom nacionalne bezbednosti. Taj okvir ćemo potom preneti u region Balkana, u period od poslednje dve godine, od kada je Rusija pokrenula projekat izgradnje gasovoda Južni tok. To nas dovodi i do energetske politike EU koja se susreće sa ruskom energetskom politikom, ne samo na izvorima gasa, već i u tranzitnim državama i na Balkanu. Pošto su

* Milan Simurdić je predsednik Foruma za međunarodne odnose Evropskog pokreta u Srbiji i bivši ambassador SR Jugoslavije i Srbije i Crne Gore u Hrvatskoj (2001 – 2005).

¹ O značaju gasa i nafte za Rusiju najbolje govore podaci da iz tog sektora dolazi skoro četvrtina BDP, bezmalo dve trećine prihoda od izvoza i polovina prihoda državnog budžeta. Vidi: „Cevovodi, politika i moć“, Centar za evropsku reformu, London, prevod na srpski jezik, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2009, str. 3.

² Definicija geopolitike koju imamo u vidu je ona koju su dali J. Barnes, M.H.Hayes, A.M.Jaffe i D.G.Victor u uvodu knjige *Natural Gas and Geopolitics-from 1970 to 2040*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006. Prema njima, radi se o uticaju geografskih, kulturnih, demografskih, ekonomskih i tehnoloških faktora na politički diskurs među akterima na međunarodnoj sceni. „Ono što je važno u ovoj definiciji je relativna, ali i zajednička dobit iz moguće saradnje“, kažu autori i ističu da države koje se odlučuju da uvezu velike količine gasa stavljaju bezbednost svojih energetskih sistema delimično u ruke drugih. To, zauzvrat, daje i isporučiocima i korisnicima gasa udeo u unutrašnjoj političkoj stabilnosti druge strane. Dakle, „to je ono što podrazumevamo pod „geopolitikom gasa“- ne samo beskrajna trku za globalnom pozicijom, već i velike političke akcije vlada, investitora i drugih ključnih protagonista koji odlučuju koji će se gasni projekti izgraditi, kako će se deliti dobit i kako će se upravljati rizicima zavisnosti od međunarodne trgovine gasom“.

³ Dimitri Trenin, Geopolitika energije u odnosima Rusija-EU, *Cevovodi, politika i moć*, Centar za evropsku reformu, London, prevod na srpski jezik, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2009, str. 15.

⁴ Svetske rezerve gasa koncentrisane su u relativno malom broju država: svega pet država kontroliše 67 odsto svetskih rezervi gasa - Rusija, Iran, Katar, Saudijska Arabija i Emirati. Rusija poseduje 27 odsto rezervi gasa, a sa Iranom zajedno kontroliše polovinu potvrđenih svetskih rezervi. Moskva će zasigurno ostati glavni svetski proizvođač gasa u narednim decenijama. Poređenja radi, SAD poseduju 3 odsto svetskih rezervi. Rezerve su na mestima udaljenim od budućih mesta najveće tražnje - SAD, EU, Kine, Indije, Brazila. Zbog toga se procenjuje da će rastuća uloga gasa sve više uticati na odnose proizvođača i potrošača, a time i na svetsku političku scenu. Oko 80 odsto svetskih rezervi gasa, ali i nafte, nalazi se u vlasništvu i pod kontrolom država izvoznica i njihovih energetskih kompanija.

gasovodi dugotrajni i složeni projekti, neizbežno ćemo skrenuti temu do izvora gasa. Ponudićemo na kraju i osnovne zaključke i prognoze.

Polazišta aktuelne ruske energetske politike definisana su u dokumentu „Ruska energetska strategija do 2020.“, koji je usvojen 2003.⁵ godine. Polazna konstatacija je da „Rusija poseduje velike energetske resurse – na teritoriji nalazi se jedna trećina svetskih rezervi gasa, jedna desetina rezervi nafte, jedna petina rezervi uglja i 14 % rezervi uranijuma, ali i snažan energetska kompleks koji je temelj ekonomskog razvoja i instrument unutrašnje i spoljne politike“. Energetska politika treba da bude usmerena na promenu od snabdevača sirovinama ka aktivnom učesniku na globalnom tržištu, što je zadatak od „strateškog značaja“. To obezbeđuje energetska bezbednost Rusije i ona ostaje „stabilan i pouzdan partner evropskih država i cele svetske zajednice“.6 Strategija identifikuje Evropu i Aziju kao primarna tržišta za rusku spoljnu energetska politiku formulacijom da „strateškim interesima Rusije odgovara formiranje zajedničke energetske politike, kao i energetske i transportne infrastrukture u regionima Evrope i Azije, uz obezbeđenje nediskriminirajućeg tranzita energije“. Država će „podsticati učešće ruskih kompanija u razvoju i realizaciji velikih međunarodnih projekata u transportu gasa i nafte prema Zapadu i Istoku“, stoji u dokumentu. Pažnju privlači i sledeći deo: „Problemi tranzita za Rusiju, koja ima jedinstvenu geografsku i geopolitičku poziciju, imaju posebno značenje... Tržište Centralne i Zapadne Evrope će biti jedno od najvećih tržišta u narednih 20 godina“.

Ruska koncepcija spoljne politike iz 2008. o energiji govori šturo. Međutim, ona postavlja značajne zadatke pred rusku diplomatiju: „jačanje strateškog partnerstva sa vodećim proizvođačima energetske resursa, razvoj aktivnog dijaloga sa državama potrošačima i tranzitnim državama (...) mere za održavanje pouzdanog energetske snabdevanja praćene odgovarajućim aktivnostima usmerenim na stabilnost tražnje i bezbednost tranzita“. Vredi izdvojiti i zadatak posvećivanja posebne pažnje proizvođačima energije na Bliskom istoku što je od „strateškog značaja za ruske nacionalne interese“.7 U odnosu na prethodnu strategiju nacionalne bezbednosti, energija dobija izraženije mesto u novom tekstu i to u dva aspekta: kao resurs i kao bezbednosno pitanje. Energija je predstavljena kao instrument moći koji jača poziciju Moskve u međunarodnim poslovima i obezbeđuje resurse za strateško odvracanje.8 Dakle, u punoj meri važe reči tadašnjeg predsednika Putina koji je 2005. rekao da „Rusija nema druge oblasti u kojoj može da bude lider“ jer poseduje konkurentne, prirodne i tehnološke prednosti koje je mogu postaviti na vodeće mesto u globalnom energetske sektoru. Istom prilikom, na sastanku Nacionalnog saveta za bezbednost, rekao je i da je „energija najvažnija sila svetskog ekonomskog napretka. Tako je oduvek bilo, tako će biti i u budućnosti“.9

Gasprom predstavlja oličenje ruske energetske spoljne politike.10 Reč je o kompaniji u većinskom državnom vlasništvu.11 Nastala je iz sovjetskog Ministarstva za gas i po osnovnoj zamisli trebalo je da objedini sisteme za eksploataciju i prenos gasa u Rusiji, Ukrajini i Belorusiji. Kontrolise 80 % ruskih rezervi gasa i celu infrastrukturu za gas, odnosno

⁵ *Summary of Energy Strategy of Russia for the Period up to 2020*, vidi na: ec.europa.eu/energy/russia/events/doc/2003_strategy_2020.en.pdf

⁶ Za razliku od potrošača za kog energetska bezbednost označava stabilno, pouzdano i po prihvatljivim cenama snabdevanje energijom (naftom i gasom), za proizvođača to znači stabilnu i predvidljivu tražnju i cene koje opravdavaju po pravilu velike iznose koji se ulažu u istraživanje, proizvodnju i transport energije. (Napomena autora.)

⁷ *The Foreign Policy of the Russian Federation*, 12.07.2008, vidi na www.kremlin.ru

⁸ *Russian Analytical Digest*, No.62, 18.6.2009, <http://www.res.ethz.ch/analysis/rad/index.cfm>

⁹ *Russia: Is Georgian Gas Crisis Evidence of Moscow's New Energy Strategy*, *RFE/RL*, 23.01.2006, <http://www.rferl.org/content/article/1064978.html>

¹⁰ Ovogodišnja Forbes lista postavlja Gasprom na 22. mesto od 500 najuspešnijih svetskih kompanija; na prvom mestu je takođe energetska kompanija Royal Dutch Shell.

¹¹ *Moscow Times* je 27.5. izvestila da je pre godinu dana Gasprom bio na trećem mestu liste najvećih svetskih kompanija sa tržišnom kapitalizacijom od trista pedeset milijardi dolara. Ove godine pao je na 40. mesto sa kapitalizacijom od sto dvadeset milijardi dolara

transportnu tj. tranzitnu mrežu gasovoda.¹² Gasprom nije privatizovan na isti način kao naftna privreda. Iako nema spora oko ocene namera Gasproma da kontroliše ceo gasovodni lanac od izvora, preko tranzita, do kupaca na stranim tržištima, mišljenja o pozadini te politike se razlikuju. Prema jednim, Gasprom nije odustao od namere da kontroliše celokupni sistem za distribuciju gasa, pogotovo u Centralnoj i Istočnoj Evropi.¹³ Jer, ko kontroliše gasovode, kontroliše i kupca.¹⁴ Tome su suprotstavljene ocene da „Gasprom, kao i Rusija, želi da zaradi novac, da bude snažan, bogat i poštovan“. Gaspromovi potezi pogrešno se tumače kao sredstvo neke političke strategije: „energija jeste politički posao, ali je, u celini uzevši, biznis“.¹⁵

Dominantna reč iz navedenih dokumenata upravo je „tranzit“. On je od ključnog značaja za rusku spoljnu energetska politiku. Za Rusiju je podjednako važno da zadrži, kako tranzitni monopol, tako i presudni uticaj u energetici postsovjetskog prostora, u strateškom „bliskom susedstvu“. Rusija bi da spreči, u slučaju gasa, ponavljanje onoga što se dogodilo sa naftom: izgradnje naftovoda BTC, koji je kaspiskom naftu doveo do Mediterana van ruske teritorije.¹⁶

Ruska energetska politika i Balkan

Ruska energetska politika na Balkanu može se posmatrati kao deo nadmetanja za pristup, kontrolu i uticaj u poslovima sa gasom i naftom, pogotovo u Kaspijskom basenu i Centralnoj Aziji.¹⁷ Jer, Balkan predstavlja poslednju etapu u dopremanju nafte i gasa iz tog regiona na putu prema, u slučaju gasa i gasovoda, evropskom tržištu, odnosno kada je reč o nafti do luka koje je odnose na svetsko tržište. Taj region sve se više dovodi u vezu sa „novom velikom igrom“, tj. savremenom replikom borbe za uticaj imperijalne Britanije i carske Rusije iz XIX veka.¹⁸ Na stranu istorijske paralele, stavovi današnjih aktera, a njihov broj sve je veći, suprotstavljeni su na nekoliko linija podele. Raspad Sovjetskog Saveza otvorio je mogućnost ulaska stranih kompanija u naftom i gasom bogati Kaspijski region i Centralnu Aziju. SAD su formulisale strategiju „koridora Istok-Zapad“, koja bi preko Crnog mora, Kavkaza i Kaspijskog mora dovela do otvaranja ovog prostora za eksploataciju i tranzit energenata. U suštini, EU podržava ovaj koncept i nastoji da se samostalno pojavi na tamošnjim energetske izvorima, nudeći koncept „Novog puta svile“.¹⁹ Na isti region sa povećanim angažovanjem računa i Kina koja je uspela da sklopi dugoročne ugovore o kupovinama nafte i gasa sa Kazahstanom i Turkmenistanom. Rusija na sve ovo gleda sa podozrenjem i reaguje nastojanjem da očuva primat iz sovjetskog doba, kako kada je reč o pristupu izvorima, tako i kada je reč o tranzitu gasa i nafte koji želi da u što većoj meri usmeri preko svoje teritorije. „Ruska energetska strategija zasnovana je na principu što dužeg zadržavanja kontrole nad resursima u Centralnoj Aziji, a uključuje kontrolu nad proizvodnjom

¹² Gasprom kontroliše skoro 160 000 km gasovoda, sa 218 kompresorskih stanica i 25 podzemnih skladišta. Sistem je 2008. primio sedamsto četrnaest milijardi metara kubnih gasa, <http://eng.gazpromquestions.ru/index.php?id=6>

¹³ Vidi: Gazprom's Expansion in the EU-Co-operation or Domination, Agota Loskot-Strachota, Center for Eastern Studies, Warsaw, 2008, <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library>

¹⁴ Roman Kupchinsky, Russia: Does Gazprom Have a master Pipeline Plan, *RFE/RL*, 30.1.2006. <http://www.rferl.org/content/article/1065233.html>

¹⁵ Dimitri Trenin, Geopolitika energije u odnosima Rusija-EU, „Cevovodi, politika i moć“, Centar za evropsku reformu, London, prevod na srpski jezik, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2009, str. 23.

¹⁶ Bitno je imati u vidu da je Rusiji izuzetno važno da sačuva Iran, sa drugim najvećim rezervama gasa na svetu, pod svojim uticajem i što duže van dosega evropskih kupaca. Strateško gasno partnerstvo sa Teheranom omogućava Moskvi da koketira sa, za sada, samo idejom formiranja „OPEC za gas“, odnosno sa idejom kartelizacije gasa.

¹⁷ Milan Simurdić, „Geopolitika prirodnog gasa“, feljton, *Ekonomist magazin*, Beograd, mart-maj 2008, brojevi 409-415.

¹⁸ Detaljnije u knjizi Lutz Kleveman, *The New Great Game - Blood and Oil in Central Asia*, Atlantic Books, London, 2003.

¹⁹ Deklaracija sa Praškog samita EU, maj 2009, dostupna na www.eu2009.cz

i tranzitom energije, kao i sticanje udela u infrastrukturi i u energetske kompanijama u Evropi“, ocena je iz jedne studije ruskog nastupa u tom regionu.²⁰

Začeci aktuelnog ruskog energetskeg interesa u našem regionu sežu u sovjetski period, u sedamdesete godine prošlog veka, kada se odvijala brza i obimna gasifikacija u SSSR-u i državama SEV-a. Na to je uticao i prvi naftni embargo nakon arapsko-izraelskog sukoba 1973. i okretanje evropskih potrošača snabdevanju naftom iz SSSR-a, ali i do tada nedovoljno zastupljenom energentu - gasu. U to vreme gas je, preko Mađarske, stigao i do Jugoslavije.²¹ Raspad SSSR –a i promene u državama Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć neko vreme zaustavile su širenje gasnih poslova. Vreme raspada Jugoslavije i ratnih sukoba bilo je vreme kada su poslovi sa gasom na Balkanu obustavljeni. Ipak, još je 1996. formirano zajedničko rusko-srpsko preduzeće Jugorosgaz, a 2006. Srbiji je ponuđeno učešće u projektu Plavi tok II, koji je bio preteča sada aktuelnog projekta Južni tok.

Aktuelnu fazu ruske energetske politike u regionu oličava projekat gasovoda Južni tok. Lansiran je kao rusko- italijanski projekat kompanija Gazprom i Eni, neposredno pre energetskeg samita u Zagrebu 2007.²² Na tom skupu ruski predsednik Putin ovako je obrazložio rusku energetske politiku na Balkanu: „Strateški cilj koji realizujemo je osiguranje pouzdanog snabdevanja energijom za sve države u regionu... naša politika uzima u obzir uključanje balkanskih država u proces evropskih integracija, pa smo spremni da naše odnose razvijamo u saradnji sa EU“. Istakao je da su „ruski odnosi sa partnerima na Balkanu tradicionalno zasnovani na međusobnim simpatijama, zajedničkim duhovnim tradicijama, bliskosti jezika i kultura i zajedničkoj istoriji“. Da se radi o celovito osmišljenom, regionalnom pristupu potvrđuju reči Putina da je „od interesa razvoj gasne mreže u Makedoniji i proširenje gasne mreže na Albaniju, južnu Srbiju i Kosovo“. ²³ Usledili su brojni kontakti i potpisivanje osnovnih ugovora o izgradnji gasovoda Južni tok sa državama na potencijalnoj trasi.²⁴ Na njenom severnom kraku sa Srbijom i Mađarskom, dok su u toku pregovori sa Austrijom i Slovenijom. Na južnom kraku sa Bugarskom i Grčkom. Za sada se radi o preliminarnim, neobavezujućim dokumentima jer će konačna studija izvodljivosti biti okončana krajem 2010. Primetno je zalaganje ruske diplomatije da se na gasovod priključi što više država.

Projekat gasovoda Južni tok dočekan je brojnim komentarima. Većina analiza ističe da je prioritetna tranzitna funkcija regiona, ali sve više se navodi i značaj balkanskog tržišta. U suštini, prisutni su, kako geopolitički, tako i ekonomski razlozi. Tako, recimo, ima ocena da je Moskva svesna nastojanja Evrope da diverzifikuje snabdevanje gasom, pa teži da konsoliduje svoju poziciju u balkanskim državama, pre svega na njihovom energetskeg tržištu, jer se radi o budućim članicama EU.²⁵ U tom kontekstu, ukazuje se da se „Balkan već dugo percipira kao region od posebnog ruskog interesa i teško da će se toga osloboditi u bliskoj budućnosti“. ²⁶ Izdvaja se i stav da „Rusija želi da proširi svoj uticaj kako bi napravila protivtežu orijentaciji balkanskih država prema NATO-u i EU. Ruski energetskeg interesi osnovno su sredstvo jačanja ruskog uticaja u regionu Balkana i Jugoistočne Evrope. Oni su deo energetske strategije prema EU, sa gasovodom Južni tok i naftovodom Bargas-

²⁰ Europe's Energy Security, Gazprom's Dominance and Caspian Supply Alternatives, Central Asia-Caucasus Institute&Silk Road Studies Program, Washington D.C. Stockholm, 2008, http://www.isdp.eu/files/publications/books/Job5_EnergySecurity.pdf

²¹ U zapadne delove Jugoslavije - Sloveniju i Hrvatsku - dospelo je preko Austrije, a ne gasovodom duž teritorije Jugoslavije

²² Može biti zanimljivo istaći da je formiranje Gasproma rađeno po modelu upravo italijanskog energetskeg koncerna Eni. Vidi tekst u ruskom *Kommersantu*, 30.8.2008. na http://www.kommersant.com/p845604/Gazprom_Business_Gas/

²³ Govor Putina na energetskeg samitu u Zagrebu, 24.6.2007, dostupan na www.kremlin.ru

²⁴ Opširnije o Južnom toku na www.gazprom.ru

²⁵ Nicolo Sartori, Russia's Energy Strategies in the Balkans, *Interns Yearbook, Analytica*, Skopje, 2009, str. 48. http://www.analyticamk.org/files/Yearbook_2008.pdf

²⁶ Peter Bonin, The last reserve of the imagined Great Power-On the significance of the Balkans for Russian political and economic actors, *New Balkan Politics*, br.3, 2002

Aleksandropuli kao glavnim projektima“.²⁷ Ruska energetska politika susreće se na Balkanu sa dva aspekta energetske politike EU. Prvo, značajan deo balkanskih aktera već je u članstvu EU (Grčka, Rumunija, Bugarska) i primenjuje zajedničku energetska politiku EU, koja je još uvek prevashodno nadležnost država članica. Brisel pojačava angažovanje na dva plana: na prvom kroz jačanje regulative za unutrašnje tržište i bolju povezanost gasovodne infrastrukture, a na drugom kroz intenzivnu spoljnu energetska politiku radi pronalaženje novih izvora snabdevanja. Drugo, i one balkanske države koje nisu u članstvu Unije praktično su akteri procesa stabilizacije i pridruživanja sa otvorenom perspektivom članstva. Istovremeno, članstvom u Energetskoj zajednici one su faktički integrisane u unutrašnje energetska tržište Evropske unije. Preuzele su obavezu da primenjuju propise EU u oblastima gasa i struje. To znači da se u regionu Balkana ruska energetska politika susreće sa EU koja ima ambiciju da širi svoje propise i na rusko blisko susedstvo²⁸ kroz „izvoz“ svoje regulative i širenje važenja pravila unutrašnjeg tržišta, čime jača svoju energetska bezbednost.

Za oba aktera prioritetan je tranzitni značaj regiona. U slučaju Rusije radi se o alternativni prevelikoj zavisnosti (oko 80 %) od tranzita preko Ukrajine, dok se za EU radi o nastojanju da se smanji zavisnost od ruskog gasa (prosečno 25 % potrošnje i oko 40 % uvoza gasa) i formiranju od Rusije nezavisnih pravca snabdevanja. Nadmetanje oličava utakmica dva projekta - Južni tok i Nabuko. Bez obzira na odmerene zvanične izjave dve strane, prema kojima oni nisu međusobno suprotstavljeni, retorika posmatrača i analitičara liči na „rat gasovoda“. Grubo govoreći, Južni tok verovatno može da računa na dovoljno gasa, ali i na neizvestan plasman. Takođe, cela trasa na južnom i severnom kraku od Bugarske još nije sklopljena. Nabuko ima kupce ali, u ovoj fazi, ne i dovoljno gasa. Računa na snažnu podršku SAD. EU poseduje značajnu polugu uticaja preko regulative tržišta za gas sa kojom Južni tok tek treba da se sučeli. Protiv oba projekta je ekonomska i finansijska kriza, ali i pad tražnje gasa.²⁹ U suštini radi se o dva pristupa energetici. U slučaju Rusije, čiji gasovodi skoro isključivo vode na Zapad, orijentacija je na vertikalno integrisane, monopolske kompanije poput Gasproma, dok EU zagovara liberalizaciju tržišta, antimonopolsku regulativu i konkurentnost.³⁰

Uočljiva je užurbana gasovodna diplomatija duž celog energetskog lanca, pogotovo oko projekata Južni tok i Nabuko. Izgradnja gasovoda sadrži četiri faze: konceptualnu, političku, komercijalnu i fazu izgradnje. Oba projekta nalaze se na sredini između političke i komercijalne faze. Sada se „prelamaju stvari“- konačna studija izvodljivosti za Južni tok stiže sledeće godine, kada stiže i finansijski okvir za Nabuko. Kada se pogleda najšira slika, sasvim je moguće da resetovanje odnosa Vašingtona i Moskve zahvati i ovu temu i odgovori na pitanje da li je energetska bezbednost pitanje saradnje ili nadmetanja. To potvrđuje Bela kuća najavom razgovora o saradnji u energetici, pogotovo o diverzifikaciji snabdevanja van Rusije i regiona na način koji ne uključuje „igru nulte sume“. ³¹ Deo odgovora mogao bi da bude relativno brzo poznat, što ne znači da će globalna energetska jednačina i njen regionalni, balkanski deo biti brzo rešeni.

²⁷ Vidi: Dr Mark A Smith, Russian Energy Interest in the Balkans, Defence Academy of the United Kingdom, 2008, [http://www.da.mod.uk/colleges/arag/document-listings/balkan/08\(07\)MAS.pdf/view](http://www.da.mod.uk/colleges/arag/document-listings/balkan/08(07)MAS.pdf/view)

²⁸ Milan Simurdić, Partnerstvo umesto proširenja, *Danas*, Beograd, 31.5.2009.

²⁹ Milan Simurdić, Takmaci ili saradnici, *Danas*, Beograd, 06.07.2009.

³⁰ U studiji Evropskog saveta za spoljne odnose „How to Deal with Russia Gas“ autor Pierre Noel iznosi da se od 1980. uvoz ruskog (sovjetskog) gasa u Evropu zapravo prepolovio, sa 80% na 40 %. Ruski gas sada predstavlja samo 6,5 % primarnog energetskog snabdevanja EU, što je skoro nepomenjen procenat već 20 godina. Tako će, tvrdi ovaj autor, ostati u u bliskoj budućnosti. Problem, tvrdi Noel, nije zavisnost već podele u EU, pa je pravi odgovor u jačanju unutrašnjeg tržišta za gas u EU. Studija dostupna na www.ecfr.org

³¹ Obama to Press Kremlin on Energy, *The Moscow Times*, 03.07.2009, <http://www.themoscowtimes.com/article/600/42/379258.htm>

Zaključci, prognoze

Ruska energetska strategija na Balkanu sastavni je deo ukupnog spoljnopolitičkog nastupa Rusije u regionu - „prvi ešalon“ nastupa. Ruski energetske interesi i planovi koincidiraju sa približavanjem regiona EU. Države Balkana već su u članstvu EU ili su indirektno, preko Energetske zajednice, sektorski integrisane u Evropsku uniju. Energetika je u samoj srži odnosa Rusija-EU, to znači da je Balkan deo institucionalizovanog energetskog dijaloga Rusije i EU, na strani Brisela. Taj proces tek je u začetku i može se očekivati da će Rusija nastojati da, pre pune integracije regiona u Uniju, maksimalno pojača svoje prisustvo. Ovaj dijalog ne odvija se u vakuumu, na njega u značajnoj meri utiču kretanja u svetskim poslovima. U tom dijalogu ima elementa i saradnje i nadmetanja. Proces ima dve dimenzije: političku i ekonomsku, koje su isprepletane, međusobno se dopunjuju i dinamično smenjuju - čas nadvladava politika, pa i geopolitika, čas ekonomija. Ono što je za jednu stranu politika, za drugu može biti ekonomija i obrnuto. Energetska bezbednost postala je deo strategije nacionalne bezbednosti, kako Rusije, tako i EU, što dodatno povećava značaj teme. Nepodeljeno je razmišljanje da su EU i Rusija energetske međuzavisne i da je to dugoročno jedan od suštinskih faktora u njihovim odnosima. Odvojeno je pitanje da li Rusija dovoljno ulaže u nove izvore gasa i transportnu mrežu. Naime, među kupcima u EU provejava bojazan da u uslovima stalnog rasta domaće potrošnje i niskih investicija u nova nalazišta u dogledno vreme može doći do značajnog smanjenja količina ruskog gasa za izvoz. Potrebna je nova formula za međusobnu zavisnost – Rusiji su potrebna finansijska sredstva i tehnologija, kupcima u EU ruski gas.

Ekonomska i finansijska kriza, praćena padom tražnje gasa može na kraći, pa i srednji, rok da utiče na spoljnu energetske politiku Rusije. Sukcesivne gasne krize na relaciji Moskva-Kijev narušavaju poverenje u pouzdanost ruskih isporuka gasa. Na geopolitiku gasa negativno se odrazio sukob u Gruziji 2008. Projekti koji nose veću meru geopolitike u odnosu na ekonomske kriterijume mogli bi da čekaju na povoljnije vreme za rešavanje. Međutim, jednom zacrtane trase gasovoda i naftovoda žive sopstveni život nezavisno od realizacije i mogu značajno da utiču na politiku svih aktera.

Nastavak nadmetanja gasovoda i naftovoda na Balkanu u konceptu „igre nulte sume“ (zero sum-game) ne donosi održivo rešenje. Potrebne su obostrano dobitne kombinacije (win-win) – komplementarni, a ne konkurentni, međusobno isključivi projekti. I za Srbiju, uz poželjnu izgradnju Južnog toka, prioritet su različiti izvori i pravci dopremanja gasa. Ne bi trebalo sumnjati da je široka i razgranata gasovodna infrastruktura u regiona zapravo u funkciji stabilizacije regiona. Jednom izgrađeni gasovodi, pogotovo u regulisanom okruženju, sa predvidljivim i transparentnim pravilima igre, doprinose stabilnosti.

14.07.2009.